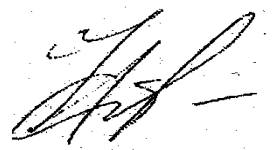

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

МАКАРЕНКО НАТАЛІЯ ОЛЕКСІЇВНА

УДК 338.432:330.3

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Науковий керівник:

Жмайлов Валерій Миколайович

кандидат економічних наук, професор

Суми – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	10
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	
1.1. Сутність сталого розвитку виробництва в умовах ринку	10
1.2. Механізм організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	27
1.3. Методи діагностики розвитку сільськогосподарського виробництва	41
<i>Висновки по розділу 1</i>	58
РОЗДІЛ 2	60
СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	
2.1. Основні складові організаційно-економічного регулювання сталого розвитку аграрного виробництва	60
2.2. Аналіз сучасного стану забезпечення конкурентоспроможності в системі регулювання розвитку виробництва сільськогосподарської продукції	88
2.3. Управління виробничим потенціалом сільськогосподарських підприємств в умовах економічних трансформацій	111
<i>Висновки по розділу 2</i>	125
РОЗДІЛ 3	128
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА	
3.1. Формування напрямів удосконалення регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	128
3.2. Розробка прогностичних сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	148
3.3. Науково-практичні аспекти формування локальної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	173
<i>Висновки по розділу 3</i>	191
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
ДОДАТКИ	218

ВСТУП

Актуальність теми. Сільськогосподарське виробництво, забезпечуючи продуктами харчування населення України і сировиною інші галузі, має стало розвиватись. Це означає поступове нарощування потенціалу виробників продукції без нанесення шкоди природі і наступним поколінням, підвищення продуктивності галузі, оптимальне залучення обмежених ресурсів, використання екологічних, природо-, енерго-, матеріало- і ґрунтозберігаючих технологій, мінімізацію витрат капіталу і праці на одиницю продукції, збереження стабільності соціальних і культурних систем через справедливий розподіл благ, самовідновлення й динамічну адаптацію біологічних і фізичних природних систем до змін.

Узгодження економічних, соціальних і екологічних складових і їх реалізація у вигляді конкретних заходів досягнення сталого розвитку є завданням величезної складності. Усі три елементи мають розглядатися збалансовано, поєднувати механізми взаємодії та бути керованими.

З огляду на зазначене, організаційно-економічне регулювання сільськогосподарського виробництва в ринковому просторі є наріжним каменем формування конкурентної економіки України та її євроінтеграції.

Проблемам регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва присвячені дослідження відомих учених: В. Я. Амбросова, В. Г. Андрійчука, С. І. Дем'яненка, М. Ф. Кропивка, П. М. Макаренка, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, П. Т. Саблука, Д. В. Шияна, О. М. Шпичака, В. В. Юрчишина. Теоретико-методологічні аспекти організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринку знайшли відображення в наукових працях С. О. Білун, П. І. Гайдуцького, Л. Л. Гевлич, О. В. Домахіної, В. М. Жмайлова, М. В. Зось-Кіора, А. А. Касич, Ю. Я. Лузана, Ю. А. Полтавського, А. В. Світличної, А. О. Харенка, О. В. Шубравської.

За наявності великої кількості наукових напрацювань за вказаною тематикою потребують подальшого дослідження питання вдосконалення механізму організаційно-економічного регулювання, методичної і ресурсної бази для прийняття ефективних рішень щодо сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, розробки його стратегій і сценаріїв у сучасних ринкових умовах, визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності галузі.

Актуальність і значущість для сільськогосподарського виробництва та необхідність теоретичного і практичного дослідження зазначених питань зумовили вибір теми, мету і завдання дисертації, сформували її структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до комплексної теми науково-дослідних робіт Сумського національного аграрного університету «Економічні та соціально-екологічні орієнтири збалансованого розвитку господарюючих суб'єктів» (номер державної реєстрації 0109U007266), де автору належать розробки щодо формування напрямів удосконалення регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, а також теми «Удосконалення економічного механізму АПК» (номер державної реєстрації 0109U007267), в рамках якої автором виконано обґрунтування основних складових механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку аграрного виробництва.

Мета і завдання дослідження. Метою написання дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних і методичних положень та розробка інструментарію формування і організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринку.

Відповідно до визначеної мети вирішувались наступні наукові завдання:

- узагальнити сутнісну характеристику сталого розвитку виробництва;
- з'ясувати чинники формування та ефективного функціонування механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва;

- визначити методи діагностики сталості розвитку сільськогосподарського виробництва;
- проаналізувати сучасний стан розвитку сільськогосподарського виробництва, його складові організаційно-економічного регулювання та ефективність використання ресурсного потенціалу;
- сформулювати напрями діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва;
- розробити прогнози сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на локальному рівні;
- обґрунтувати функціональну структуру кластера (організаційного регулювання) сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та визначити ефективність кооперативних ланок у ньому.

Об'єктом дослідження є процес формування і організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з урахуванням регіональних особливостей.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні аспекти формування і використання інструментів організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження були використані наступні методи: системного аналізу, структурного аналізу, синтезу - для розкриття суті регіональних особливостей і окреслення їх впливу; статистико-аналітичні - для виявлення тенденцій фінансової забезпеченості та територіальних диспропорцій; наукової абстракції - для розробки напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва й обґрунтування необхідності використання інструментів його регулювання; кластерного аналізу – для визначення оптимізації виробництва Сумської області з метою її вдосконалення з урахуванням показників економічної ефективності виробництва.

Інформаційною базою при виконанні дослідження є законодавчі та правові акти України з питань регулювання аграрного виробництва, офіційні

дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Департаменту агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації, фінансова звітність сільськогосподарських підприємств, наукові публікації з теми дослідження, інформація з мережі «Інтернет», результати власних досліджень і розрахунків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці сценаріїв прогнозування (стратегії), інструментів організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. До основних наукових результатів, досягнутих особисто, і таких, які мають елементи новизни, належать наступні:

уперше:

– запропоновано формування стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва здійснювати через створення локальних кластерів (організаційне регулювання), в основі яких має бути задіяна велика кількість кооперативних ланок виробництва, переробки й послуг, що надають підприємницькі структури, спрямовані на інноваційну діяльність та отримання конкурентних переваг від сукупного ефекту масштабу охоплення (концентрації) і синергії;

удосконалено:

– поняття «сталий розвиток виробництва», який, на відміну від існуючого, подає якісні перетворення системи функціонування технологічного способу виробництва й суспільних відносин. Останні передбачають постійну в часі і безперервну зміну й оновлення системи, що призводить до покращення її внутрішнього рівня організованості, пристосованості до зовнішнього середовища, розширеного відтворення й економічного зростання;

– діагностику сталості розвитку сільськогосподарського виробництва на предмет аналізу можливостей або загроз реалізації стратегії об'єднання суб'єктів господарювання, що, на відміну від існуючих підходів, здійснюється відповідно до запропонованих матриць, у яких стратегії об'єднань формуються

за трьома видами власників земельних та майнових паїв та реалізуються в коротко-, середньо- і довгострокових періодах;

– прогнозування оптимістичного, реалістичного та песимістичного сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на локальному рівні, яке, на відміну від існуючого порядку, враховує такі особливості: а) значення інтегрального показника ефективності комплексного використання грошових, трудових, земельних і майнових ресурсів, моделей його залежності від кожної складової у вигляді лінійних трендів та парабол другого порядку у випадках вираженої дії закону спадної граничної віддачі; б) експертну оцінку реалізації ринкових можливостей і участі в розвитку бізнесу тих чи інших груп власників землі і майна.

дістали подальшого розвитку :

– теоретичні положення механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в напрямі комплексного підходу, згідно з яким дія механізму розглядається як внутрішньогосподарські виробничо-економічні відносини та зовнішньогосподарські системи економічних важелів впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва;

– рейтингова діагностика сільськогосподарського виробництва через розробку алгоритму встановлення напрямів ефективного функціонування перспективних моделей забезпечення процесів його сталого розвитку;

– оцінка сучасного стану організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в напрямі встановлення конкурентних переваг організаційно-правових форм господарювання, їх рейтингу за конкурентоспроможністю та рівнем використання ресурсного потенціалу і ефективності функціонування.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що методичні й теоретичні узагальнення, окремі положення і пропозиції, одержані автором за результатами дослідження, доведено до рівня практичних розробок, які являють собою певний внесок у подальшу розбудову шляхів удосконалення

організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Окремі результати дисертаційної роботи прийняті до впровадження Департаментом агропромислового розвитку Сумської обласної державної адміністрації (розроблені стратегії знайшли втілення при розробці пріоритетних напрямків діяльності обласного управління у сфері прогнозування сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та стимулювання інвестиційної привабливості аграрної галузі. (довідка №01-21/2839 від 29. 10. 2014 р.)); управлінням агропромислового розвитку Лебединської РДА (рекомендації щодо застосування методичного підходу розробки проектів організаційного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на основі формування регіонального агропромислового кластеру (довідка №120 від 01. 11. 2014р.) та управлінням агропромислового розвитку Буринської РДА (рекомендації щодо застосування методичного підходу стосовно оцінки виробничого потенціалу підприємств аграрного сектора регіону для виявлення можливості організаційно-правових форм задовольняти інтереси інвесторів, засновників і пасивних вкладників на основі привабливості форм господарювання (довідка №121 від 16. 09. 2014р.)). Теоретичні та практичні аспекти визначення конкурентоспроможності продукції, підприємств та аграрної галузі в цілому, результати досліджень моніторингу ринку сільськогосподарської продукції Сумської області та прогноз розвитку аграрного ринку, використовуються в навчальному процесі Сумського національного аграрного університету при викладанні дисциплін «Маркетинг», «Маркетингове ціноутворення», «Логістика», «Логістичний менеджмент», «Ціни та ціноутворення» (довідка про впровадження №3600/1 від 30. 10. 2014р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертаційного дослідження, які виносяться на захист, одержані дисертантом особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, які є результатом особистої роботи дисертанта, його індивідуальним внеском.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати, положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційної роботи оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (19-20 лютого 2003 р., Харківський державний технічний університет сільського господарства, м. Харків); «Глобальні та національні проблеми в аграрній економіці України» (18-19 травня 2004 р., Луганський національний аграрний університет, м. Луганськ); «Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці» (3-5 березня 2005 р., Державний агроекологічний університет, м. Житомир); «Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні» (7-9 червня 2006 р., Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, м. Харків); «Аграрний форум-2007» (5-7 квітня 2007 р., Сумський національний аграрний університет, м. Суми); «Аграрний форум-2008» (15-18 жовтня 2008 р., Сумський національний аграрний університет, м. Суми); «Маркетингове забезпечення ринку продовольства», (23-24 квітня 2013 р., Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава); «Маркетингове забезпечення продуктового ринку», (22-23 квітня 2014 р. Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава); а також науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів та студентів Сумського національного аграрного університету (м. Суми 2003-2014 рр.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано в 18 наукових працях загальним обсягом 3,7 друк. арк. (частка дисертанта – 3,6 друк. арк.), з них 9 статей у наукових фахових виданнях, у тому числі 8-одноосібних.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 244 сторінки комп'ютерного тексту, із них 200 сторінок основного тексту, містить 34 таблиці, 25 рисунків, 11 додатків. Список використаних джерел із 210 найменувань розміщено на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1 Сутність сталого розвитку виробництва в умовах ринку

Перехід до сталого розвитку в Україні знаходиться під впливом трьох груп чинників, які визначають можливості держави щодо успішної реалізації інвестиційно-інноваційної політики на основі впровадження природоохоронних, екологічнобезпечних й ресурсозберігаючих напрямів науково-технічного прогресу. Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385, серед основних принципів реалізації державної регіональної політики визначено «сталий розвиток – забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь». Різноманіття думок науковців щодо регулювання сталого розвитку виробництва переконливо свідчить про незавершеність процесу пізнання проблеми, розкриття її змісту стосовно нових відносин і господарських укладів.

Теоретико-методологічні й практичні питання сутності сталого розвитку та його значення в механізмі функціонування агроформувань в умовах ринку розкриті й обґрунтовані в наукових працях таких вчених, як В. Г. Андрійчука [2, с. 21-29; с. 116-119], В. М. Жмайлова [49] В. А. Забродського [53, с.19], М. Й. Маліка [124], В. Я. Месель-Веселяка [132], О. В. Олійник [138], Ю. С. Погорелова [145], П. Т. Саблука [160, с. 102-106], Д. В. Шияна [201] та ін.

Необхідно відзначити, що консенсусу з приводу формулювання однозначної дефініції поняття «сталий розвиток виробництва» так і не досягнуто. Різні науковці та міжнародні організації вкладають різний зміст у

тлумачення цього поняття. Проте, існує загальне розуміння щодо необхідно поєднання трьох принципових складових: економічної, соціальної та екологічної.

Сталий розвиток як світове явище проявився в 90-х роках ХХ століття. Вперше поняття «сталий розвиток» було визначено у звіті «Наше спільне майбутнє» комісії Брундтланд – Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку, створеної під егідою ООН. Термін «сталий розвиток» на Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році в рамках прийняття «Порядку денного на ХХІ століття» визначався як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [173]. Всі наступні визначення поняття за основу брали саме це тлумачення сталого розвитку. Власне термін «сталий розвиток» має досить суперечливий характер. Англomовний оригінал розглянутого поняття — «sustainable development»- означає «підтримуваний розвиток». Досить цікавим є французький варіант даного терміну — «developpment durable» — «міцний/тривалий розвиток». У будь-якому випадку термін перекладається у значенні «сталий розвиток», хоч і породжує різне розуміння його змісту [172].

Ідеї сталого розвитку були офіційно проголошені на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (Самміт Землі) United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro у 1992 р. Ця конференція розглядала оточуюче середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані і взаємозалежні області. У головному документі, прийнятому на цій конференції, «Порядку денному на ХХІ століття» (Agenda 21), що розглядався в якості програми всесвітнього співробітництва, сталий розвиток пов'язується з гармонічним досягненням наступних цілей:

- високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу;

- задоволенні потреб людей і збереженні сталого розвитку протягом тривалого періоду [18, с. 402].

Відомо, що після Конференції в Ріо, попри всі декларації досягти рівноважного стану між економічним ростом, соціальною спільнотою та навколишнім природним середовищем, цього так і не сталось. Навпаки, ситуація погіршилась і ускладнюється з кожним днем. Хоча спроби подолати кризові явища в соціальній, економічній та екологічній сферах на різних рівнях соціо-еколого-економічних систем (глобальному, національному, регіональному та локальному) робились неодноразово. Це також підтверджують міжнародні конференції, присвячені досягненню сталого розвитку, що проводились впродовж останніх двох десятиліть.

У грудні 1997 р. в Кіото (Японія) було підписано міжнародну угоду, що містить конкретні заходи по скороченню викидів газів, що викликають парниковий ефект. Цю міжнародну угоду, що отримала назву Кіотський протокол, підписали представники 38 країн та ЄС. Цей документ міг стати першим ефективним інструментом стимулювання сталого розвитку на різних рівнях розвитку суспільства — від глобального до регіонального.

Боннська угода встановлювала також правила розрахунку викидів таких газів, схему торгівлі квотами на викиди між державами, систему контролю за виконанням зобов'язань підписантами Кіотського протоколу. Передбачалося, що підписання Кіотського протоколу відбудеться на саміті в Йоганнесбурзі в 2002 році. Проте, ключове питання — ратифікація Кіотського протоколу, на саміті в Йоганнесбурзі остаточно вирішене не було. Головною причиною стала невизначеність наукових знань про дію «парникових» газів на довкілля і глибокі розбіжності між учасниками відносно координуючих можливостей ринкових механізмів. В результаті Кіотський протокол набрав чинності лише в лютому 2005 року і його механізм, у тому числі, система міжнародної торгівлі квотами на викиди, в наш час проходить лише першу практичну перевірку, натомість дія самого документа вичерпується у 2012 році. [172].

Ряд теоретиків і прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією ХХ століття і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі наявні світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Сталий розвиток — це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний [172].

Водночас з'явилися дослідження американського вченого Н. Джорджеску-Рогена, який пов'язує розвиток економіки з природними обмеженнями та робить спроби поєднати термодинаміку з економікою довкілля. Дослідження Н. Джорджеску-Рогена проводилися незалежно від К. Боулдинга, який у 1966 р. був визнаний за обґрунтування довкільних проблем принципу рівноваги речовини, а також від Г. Айреса і Л. Кохрсена, які використовували підхід балансу матеріалів та вхідних і вихідних системах [37].

Варто відзначити, що досягнення оптимального варіанту розвитку декларують ряд країн, у кожній країні свій шлях розвитку. В одних цей шлях «тільки починається, у інших вже розпочався, треті вже стали на шлях сталого економічного розвитку (США, Японія, країни Європейського Союзу)». Існує багато і таких країн, яким не до сталого розвитку і вони його не сприймають. На перше місце вони ставлять одну стратегічну мету — вижити. Саме такі країни провокують загрози, що поширюються до інших держав та їхніх регіонів. Досягти сталого розвитку регіонів надзвичайно важко, адже близьке сусідство з іншими державами формує загрозу екологічної небезпеки, а глобалізація, що стрімко набрала обертів, сприяє утворенню та загостренню економічних та соціальних небезпек, що зрештою торкаються регіонального розвитку [200, с. 174].

Філософія сталого розвитку полягає в поступовому нарощуванні національних потенціалів країн світу для підвищення якості життя у всіх

сферах життєдіяльності населення без нанесення шкоди природі і прийдешнім поколінням. Сталий розвиток базується не тільки на використанні економічних факторів, але й соціальних, культурних та екологічних.

Економічний підхід заснований на необхідності оптимального використання обмежених ресурсів; використання екологічних природо-, енерго-, і матеріалозберігаючих технологій, мінімізацію, переробку і знищення відходів.

Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і направлена на збереження стабільності соціальних і культурних систем, зокрема, на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливе розділення благ. Бажано також збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах. Для досягнення стійкості розвитку, сучасному суспільству доведеться створити ефективнішу систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і що заохочує плюралізм.

З екологічного погляду, стійкий розвиток повинен забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Основна увага приділяється збереженню здібностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх в деякому «ідеальному» статичному стані.

Узгодження цих різних точок зору і їх реалізація у вигляді конкретних заходів досягнення стійкого розвитку є завданням величезної складності, оскільки всі три елементи стійкого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі також і механізми взаємодії цих трьох концепцій [201].

Відповідно до принципів сталого розвитку, виробленого на Конференції ООН стосовно довкілля, та вдосконалення подальших міжнародних форм співпраці має передбачатися реалізація комплексу заходів, спрямованих на збереження життя і здоров'я людини, розв'язання демографічних проблем, боротьбу зі злочинністю, викорінювання бідності, зміну структури споживання

і зменшення диференціації в прибутках населення. Невід’ємною частиною концепції стійкого розвитку є система індикаторів, розроблена Комісією ООН зі сталого розвитку. На основі багатьох національних і міжнародних пропозицій з розробки й застосування індикаторів Комісія зі стійкого розвитку в 1995 р. прийняла робочу програму введення індикаторів, що охоплює первинний набір зі 130 індикаторів. Для полегшення застосування цих індикаторів і в той же час для перевірки їх прийнятності були розроблені методологічні вказівки щодо кожного з них [172].

Індикатори розрізняються за належністю до рушійної сили стану й реагування, тобто за реакцією відповідних структур. Індикатори рушійної сили представляють людську діяльність, процеси й моделі, які впливають на стійкий розвиток. Індикатори стану вказують на «стан» сталого розвитку, а індикатори реагування — на право вибору політики чи певної реакції для зміни стану стійкого розвитку.

У найзагальнішому вигляді сталий розвиток в часі з урахуванням основних параметрів можна представити в наступному вигляді [37, с.166]:

$$\frac{dF(L, K, N, I)}{dt} \geq 0 \quad (1.1)$$

де $F(L, K, N, I)$ - функція сталого розвитку;

L - трудові ресурси;

K - штучно створений (фізичний) капітал, засоби виробництва;

N - природні ресурси;

I - інституційний чинник.

Певною мірою функція сталого розвитку в приведеній формулі є «розширенням» виробничої функції. Проте включені нові принципові параметри: це природні ресурси і інституційний чинник. Співвідношення показує необхідність збереження і збільшення в часі деякого агрегатного виробничого потенціалу. Природний капітал може зменшуватися до того ступеня, поки це зменшення може бути компенсоване за рахунок збільшення

застосування штучно створених засобів виробництва (заводи, технології, дороги і ін.), підвищення кваліфікації працівників і так далі.

Проблеми сталого розвитку стають все більш актуальними у зв'язку зі зменшенням запасів природних ресурсів, погіршенням стану навколишнього середовища. З економічної точки зору концепція сталого розвитку ґрунтується на визначенні доходу, даному Дж. Хіксом. «У практичному житті визначення рівня доходу переслідує мета вказати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе при цьому бідніше». З визначення Хікса безпосередньо витікає ключове для концепції стійкого розвитку значення економічно оптимального використання обмежених природних ресурсів [142].

Будь-який розвиток сам по собі є багатофакторним процесом, який зазвичай відбувається нерівномірно, зі своїми спадами та підйомами, коли відбуваються кількісні та якісні зміни в окремих компонентах чи системі взагалі. Сталий розвиток соціально-економічної системи передбачає зрівноважені (збалансовані) зміни її параметрів відповідно до визначеної мети, які б виключали можливість виникнення сильно не зрівноважених процесів в окремих її компонентах та системі в загалом [152, с. 34].

У науковій і навчальній літературі традиційно використовується таке поняття як «економіка», а останнім часом «економічна система». Зміст цього поняття співвідноситься з поняттям «виробництво». Виробництво в узагальненому визначенні є процесом взаємодії людини з природою. Необхідними його складовими Макаренко П. М. розглядає в двох аспектах: 1) єдності технічної системи і сукупного працівника (людино-технічна система); 2) економічних відносин, що складаються між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання життєвих благ. Тобто виробництво з погляду складових частин включає продуктивні сили, необхідні для матеріального та нематеріального виробництва, технологією і саме виробництво [114, с. 84].

Проблеми переходу до сталого розвитку виробництва потребують докорінної перебудови всієї технології господарювання, широкої екологізації виробництва та запровадження режиму економії усіх видів ресурсів. На

вирішення цієї комплексної проблеми направлені зусилля багатьох вчених та практиків, урядів різних країн світу. Україна теж стала перед необхідністю переходу до реалізації стратегії сталого розвитку, що визначається такими обставинами:

По-перше, господарський комплекс України характеризується низькою економічною та екологічною ефективністю. Так, за останнє десятиліття використання енергоресурсів на виробництво одиниці ВВП збільшилось в 1,5 раз. Технологічне відставання у більшості галузей економіки і житлово-комунальній сфері, незадовільна галузева структура національної економіки обумовлюють дуже високу енергоємність ВВП, яка в нашій країні складає 0,89 кг умовного палива на 1 долар США валового внутрішнього продукту, що у 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності ВВП країн світу.

По-друге, для України властива недосконала модель розвитку сільського господарства, характерними ознаками якої є надмірна освоєність земельних ресурсів (72% замість допустимих 60-65% загальної площі), критична розораність території (що майже не має аналогів у світі – сягає 58% замість допустимих 40%, для порівняння: у Великобританії, Франції, Германії – 28-32%), недостатня площа лісів (15,7% замість умовно оптимальних 22-25%), висока частка еродованих земель (57,4% площі країни).

По-третє, перехід України до сталого розвитку є важливою умовою європейської та світової інтеграції України, оскільки більшість країн світу уже прийняли цю концепцію до виконання.

Тому, в умовах масштабних суспільно-політичних змін, які відбуваються в Україні, прийняття концепції сталого розвитку може стати необхідною і адекватною відповіддю на виклики часу [173, с. 147].

Сталий розвиток можливий за умов належного розвитку демократії. Участь громадянського суспільства в забезпеченні сталого розвитку є необхідною та очевидною умовою його здійснення. Це стає можливим на певному етапі демократизації суспільних відносин в соціальній, економічній та екологічних сферах. Тільки тоді уряд, бізнес та громадяни стають

повноцінними та повноправними учасниками процесу сталого розвитку. За таких умов можливе зближення та узгодження інтересів учасників розвитку і вироблення єдиної національної політики. Складність полягає в тому, що виникає потреба узгодити інтереси учасників у всіх головних сферах функціонування суспільства. Ініціатива в цьому питанні має виходити з боку уряду, тобто політичної влади, а основна відповідальність за покращення життєвого рівня та навколишнього середовища покладається на бізнес, тобто економічну владу. Такий інтегрований підхід вимагає наявності політичної волі, рішучості та наполегливості всіх учасників. Всі основні рішення уряду, що зачіпають інтереси значної кількості населення, вимагають узгодженості та підзвітності. Досягнення узгодженості інтересів потребує переосмислення всіх рішень, явищ та процесів, що відбуваються у суспільстві.

Концепція сталого розвитку здійснює значний вплив на методологію визначення проблем та їх розвиток, розгляд їх з позиції взаємозв'язку, взаємодії та взаємозумовленості окремих складових, які забезпечують економічне зростання, охорону навколишнього середовища та соціальний прогрес. Аналогічний підхід має бути витриманий і до узгодження локальних, регіональних та міжнародних інтересів. Сталий розвиток як глобальне явище сприяє та обумовлює взаємозалежності світових факторів в усіх функціональних сферах діяльності.

Зростаюча глобалізація, передумови її прояву у вигляді концентрації капіталу, демократизації політичних режимів та політичної влади, лібералізації торгівлі, поширення технологічних інновацій, розширення масштабів інформатизації тощо чинять значний вплив на процеси сталого розвитку в усіх країнах. Ці явища призводять до підвищення рівнів економічних, соціальних та екологічних стандартів, вироблення єдиних прийнятних критеріїв розвитку в цілому і за окремими сферами [202, с. 178].

Для забезпечення сталого розвитку необхідно створити певні умови та зосередитись на певних напрямках діяльності.

Перш за все, необхідне широке залучення у виробництво та побут наукових та технологічних інновацій, оскільки досягнення науково-технічного прогресу є рушійною силою сталого розвитку. Використання світових досягнень та досвіду сприяє стійкому розвитку економіки та зростанню дохідності виробництва.

По-друге, важливе значення має збільшення інвестицій в соціальну та екологічну сфери, оскільки це забезпечує підвищення соціального та екологічного потенціалу держави, покращує умови життя населення.

По-третє, об'єктом пильної уваги має стати демографічна ситуація в країні, яка в силу різних причин несе потенційні та реальні загрози сталому розвитку через скорочення працездатного населення. Необхідні серйозні державні заходи, які б спочатку стабілізували негативні тенденції та забезпечили природний приріст населення. Зростання зайнятості, підвищення продуктивності праці є важливими факторами сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку передбачає задоволення поточних потреб нинішнього покоління без посягань на потреби та можливості майбутніх поколінь. Усвідомлення необхідності змін орієнтирів суспільного розвитку перш за все пов'язувалося з турботою про проблеми наступних поколінь людей.

Концепція сталого розвитку знаходиться в стадії розвитку. На сьогодні можна виділити деякі її характеристики:

- потреба рівності та справедливості в забезпеченні прав на розвиток, з одного боку - щодо теперішніх та майбутніх поколінь, а з другого боку - між багатими та бідними вже сьогодні;
- використання перспективного підходу до програм розвитку;
- побудова моделей та програм розвитку на основі системного підходу як до цілого, так і складових частин;
- розуміння значущості, взаємозв'язку та взаємозалежності усіх рівнів сталого розвитку від локального до міжнародного;
- усвідомлення значення свого вкладу у вирішення проблем виживання та в безпеку глобального розвитку [69].

В сучасних умовах сталий розвиток вимагає глобальної солідарності, глобальної інтеграції, синхронізації та координації розвитку національних економік та секторів різних країн на локальних та міжнародних рівнях. Він має характеризуватися певними параметрами стійкості, які б забезпечували життєдіяльність людей, суспільства, екосистем протягом тривалого часу як єдиної системи, а не тільки окремих її складових. Це потребує введення нових критеріїв споживання ресурсів, що характеризують не валові показники, а питомі - в розрахунку на душу населення.

Економічне зростання називають розвитком, якщо він має інноваційний характер, оскільки інновації, як правило, забезпечують перехід економічної системи до нового рівноважного стану. Економічний розвиток як поступальна хода на шляху забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва відбувається нерівномірно. Нерівномірність пов'язана в першу чергу з якісними змінами в капіталі, із зміною поколінь техніки. Заміщення старих засобів виробництва здатне сформувати нову технологічну базу і збільшити можливості економічного зростання, для чого необхідні одночасні якісні зміни в робочій силі. Саме ці якісні зміни в робочій силі, тобто вищий рівень кваліфікації, і є найголовнішою ознакою розвитку нових конкурентних переваг, що свідчить про їх інноваційність.

Продуктивність праці зростає на базі інновацій і підвищення рівня професійної підготовки працівників. Якщо на практиці інновації і капіталовкладення тісно взаємозв'язані, то їх сукупний внесок в приріст доходу складе близько 47%. В умовах відсутності дієвих інноваційних механізмів зберігається відстала технологічна база і неможливо підтримувати конкурентоспроможність. Тому підвищення продуктивності праці є найбільш важливим чинником конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта [37].

Щодо компонентів сталого розвитку, то на сьогодні ними можуть бути такі, як соціалізація, державне регулювання, суспільна відповідальність, екологічність, безпека, інформатизація, власність, корпоративна система, ринкове регулювання, інтелектуалізація, транснаціоналізація. Зазначені

компоненти виступають не лише як статичні, а, насамперед, як динамічні механізми організації та функціонування національної, регіональної та світової економіки, поєднання або взаємний вплив яких певним чином дозволяє визначати зміст та структуру моделі.

Важливою проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів (індексів та індикаторів) для кількісного і якісного оцінювання цього дуже складного процесу. Узагальнений інформаційний аналіз щодо системи вимірів сталого розвитку запропонований Інститутом прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ» та наведений академіком М. Згуровським в «Дзеркалі тижня». Рівень сталого розвитку пропонується оцінювати за допомогою індексу сталого розвитку, що вираховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного, екологічного та соціального з відповідними ваговими коефіцієнтами. У свою чергу, кожен з цих індексів має обчислюватися з використанням відомих у міжнародній практиці індексів.

Індекс економічного виміру формується з двох глобальних індексів: індексу конкурентоспроможного розвитку, який формується з таких трьох індикаторів: індикатора технологічного розвитку країни; індикатора громадянських інститутів та індикатора макроекономічного середовища. У свою чергу, ці три індикатори обчислюються на основі використання даних про стан трансферу технологій та інноваційного розвитку країни, рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, рівень видатків країни на дослідження і розвиток, рівень іноземних інвестицій, рівень незалежності бізнесу від уряду, рівень корупції в країні та інше.

Індекс економічної свободи, який формується з таких десяти індикаторів: торгової політики країни; фіскального навантаження з боку уряду; урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання.

Найяскравіше з урахуванням індексу економічного виміру досягнення демонструють Фінляндія, Данія, Ісландія, Швеція. Саме досягнення цих країн

пояснюються оптимальним поєднанням таких важливих факторів розвитку економіки, як рівень та якість інновацій, пріоритетна підтримка досліджень, значні іноземні інвестиції, досконале законодавство у сфері оподаткування бізнесу та високих технологій, низький рівень корупції [199, с. 184].

Сучасні пріоритети розвинутих країни світу, зокрема Європейського Союзу, Швейцарії, Японії, Канади, США стосовно сталого розвитку містять прагнення щодо забезпечення добробуту людей, через упровадження принципу соціальної справедливості. У країнах Європейського Союзу можна виділити такі тенденції щодо забезпечення сталого розвитку на регіональному рівні:

- диверсифікація економіки;
- замикання зв'язків у ланцюжку виробництво-споживання в межах населеного пункту;
- зонування території за функціональним призначенням;
- розвиток партнерських зв'язків з сусідніми населеними пунктами щодо спільно виробництва продуктів харчування, сировини і переробки відходів;
- забезпечення нульового природного приросту населення;
- автономізація підприємств та їх кооперація [152, с. 27].

Розглядаючи поняття сталого розвитку в контексті агропромислового виробництва слід зазначити, що вільна дія сільськогосподарського виробника обмежена його залежністю від непередбачених і постійно мінливих природних умов. Результати сільськогосподарського виробництва досить сильно залежать від кількості опадів, наявності сонячних днів, кількості днів з ефективною температурою, інших природних чинників, які для сільськогосподарського виробника можуть стати причиною як економічного розвитку так і фінансового краху. Можливості сільськогосподарського виробництва обмежені просторовими рамками, площею сільськогосподарських угідь, ріллі, сіножатей. Сільськогосподарський виробник не може помітно вплинути на прискорення процесу виробництва, тому, що останній переплітається з біологічними процесами, такими як вегетація рослин, росту тварин та іншими. У кінцевому

розрахунку, усе це позначається на обмежених можливостях виробника сільськогосподарської продукції впливати на розмір пропозиції продукції.

Поточне сільськогосподарське виробництво є первинним джерелом для пропозиції більшості сільськогосподарських товарів. Виробництво можна посилювати і можна стримувати. З одного боку, товаровиробники прискорять зниження ринкової ціни, а з іншого – матимуть змогу продати свій товар за вищу ціну раніше. При цьому враховуються і такі чинники, як кількість виробників, що виробляють даний товар; посівні площі, врожайність та валовий збір; прогнози погоди протягом вегетації рослин; вдосконалені технології, наявність ресурсів на товарні запаси; імпорт; курс іноземних валют [108].

Успіх ринкових перетворень економіки значною мірою залежить від відповідності та адекватності ринковим критеріям наявної інфраструктури, яка представлена чисельними організаційними формами державних, приватних і суспільних інститутів, які обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечуючи тим самим рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили [158, с.163].

Відмітимо, що аграрний ринок – складова частина єдиного ринкового простору. Тому в основі його функціонування лежать загальні принципи ринкового господарювання: орієнтація на споживача, свобода вибору, свобода виробника, конкурентний характер відношень, пріоритет приватного інтересу. Специфічною рисою аграрного ринку є недостатня гнучкість попиту і пропозиції. Вона виявляється в середньостроковому періоді: у так званих помилкових коливаннях, у довгостроковому періоді: у вигляді секторальної структури. А в результаті ринкової ціни на сільськогосподарську продукцію призводить до нераціонального поділу ресурсів. У основі недостатньої гнучкості попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції лежить їх низька цінова еластичність, що пояснюється тим, що сільськогосподарська продукція, це, як правило, життєво необхідні продукти харчування. Розмір пропозиції продукції визначається процесами розширення і скорочення виробництва, що у сільському господарстві тісно переплітаються з біологічними процесами.

Швидке розширення і скорочення сільськогосподарського виробництва також проблематичне через високу капіталоємність. Недостатня гнучкість попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції в умовах мінливої ринкової кон'юнктури породжують утруднену адаптацію пропозиції до структурних змін економіки, що розвивається [95, с.93-94].

Ми погоджуємось з думкою П. Т. Саблука, що «на всіх етапах економічного розвитку необхідно поєднувати принцип вільного формування цін з економічним регулюванням їх державою. Цей принцип використовується, перш за все, для забезпечення цінового паритету на продукцію сільського господарства та засоби виробництва і послуги, що надаються сферою АПК» [160].

Під ринковою інфраструктурою агропромислового комплексу ми розуміємо систему підприємств, організацій, закладів виробничої і невиробничої сфери, що покликана обслуговувати АПК, створювати умови для його безперебійної і ефективної роботи, поєднувати із споживачем. Щодо наявності та якості інфраструктури в АПК, то не можна стверджувати, що її взагалі в Україні не існувало. Проте ми поділяємо думку науковців відділу ціноутворення та інфраструктури ринку, що «з переходом на ринкові рейки селяни виявилися зовсім не готовими до роботи в умовах нестабільної кон'юнктури, до пошуків потенційних покупців-партнерів».

Встановлено, що однією із проблем у період формування конкурентної економіки в даних умовах, які склалися в Україні та інтеграції її товарів на світові ринки залишаються необхідність удосконалення договірної практики та зростання рівня професійної освіти суб'єктів господарювання, розвитку правової основи та механізмів різних форм посередницької діяльності.

Ринковий механізм не спроможний зрівноважити попит на сільськогосподарську продукцію з її пропозицією при паритетному з іншими галузями економіки рівні цін. Це пов'язано із іммобільністю ресурсів, що використовуються у сільському господарстві. Такі ресурси як сільськогосподарські угіддя, сільськогосподарське тваринництво, насадження

сільськогосподарського призначення не можуть знайти альтернативного застосування інших сферах економіки. Низька ефективність взаємодії структурних ланок агропромислової інтеграції багато в чому пояснюється неадекватним характером розвитку кожної з цих ланок. Ефективність в даному аспекті пов'язана з порушеннями ресурсних пропорцій, раціональним рівнем забезпеченості засобами виробництва, співвідношенням темпів зростання основних економічних показників господарювання.

Відповідно, виробники сільськогосподарської продукції на сучасному етапі розвитку економіки стикаються з багатьма аспектами функціонування та виживання в ринковому середовищі, яке представляє сукупність контрольованих та неконтрольованих факторів, врахувавши які, підприємство розробляє систему маркетингових заходів для зміцнення своїх позицій на ринку. Контрольовані фактори відносяться до самого підприємства і його можливостей взаємодіяти з постачальниками, конкурентами, посередниками та іншими, вміти визначати свої позиції на ринку та позитивно впливати на споживачів. Неконтрольовані фактори – це фактори демографічного, економічного, природного, технічного, політичного і культурного характеру. Ці фактори впливають і на контрольоване середовище [97].

У дослідженнях з питань розвитку сільськогосподарського виробництва останнім часом чітко позначились два різні підходи щодо досягнення стану сталого розвитку і його підтримки, а саме:

- сталий розвиток має починатися та підтримуватися на рівні територіальної громади;
- забезпечення сталого розвитку здійснюється по-вертикалі, що починається з населеного пункту і сягає глобального (світового) рівня.

Щодо ролі державного управління стосовно розв'язання проблеми сталого розвитку можна погодитися з таким: перший підхід є зручним для органів місцевого самоврядування; він дозволяє застосувати необхідні механізми управління, що сприятимуть розвитку окремого населеного пункту та зростанню добробуту громади. Другий підхід передбачає запровадження

органами державної влади національного та регіонального моніторингу, а також розробки відповідних програм розвитку [173, с. 6–7].

На основі проведених досліджень трактувань поняття сталого розвитку пропонується визначення категорії розглядати як інтегрований комплекс взаємовідносин щодо якісних перетворень системи функціонування; що призводить до покращення її внутрішнього рівня організованості, пристосованості до зовнішнього середовища та рівня виживання підприємств в цілому. Сталий розвиток представляє собою багатоплановий процес, що включає глибокі зміни в економічній, екологічній та соціальній сферах.

В основу економічної складової покладено підхід, що передбачає у практичному житті визначення рівня доходу, який має на меті вказати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе біднішими, при цьому ключове для концепції сталого розвитку значення економічно оптимального використання обмежених природних ресурсів. Основою екологічної складової є забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем з метою стабільного функціонування усієї біосфери та формування природних ресурсів. Цільовим орієнтиром соціальної складової є людина, метою життєдіяльності якої є збереження соціальних та культурних систем, справедливий розподіл благ та рівність не лише в межах одного покоління, але й між різними поколіннями.

Таким чином, сталий розвиток виробництва базується на використанні економічної, соціальної й екологічної складової та охоплює якісні перетворення системи функціонування технологічного способу виробництва й суспільних відносин. Останні передбачають постійну в часі і безперервну зміну й оновлення системи, що призводить до покращення її внутрішнього рівня організованості, пристосованості до зовнішнього середовища, розширеного відтворення й економічного зростання. Перехід до сталого розвитку потребує докорінної перебудови всієї технології господарювання, широкої екологізації виробництва та запровадження режиму економії всіх видів ресурсів

1.2. Основи організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринку

Виробничі відносини між суб'єктами господарювання функціонують на різних рівнях та сферах економіки та реалізуються перш за все в системі економічного механізму їх функціонування, завдяки якому забезпечується національна продовольча безпека країни. Ф. В. Зінов'єв механізм функціонування підприємств визначає як основу, «включає систему стимулів, що спираються на спонукальні мотиви до підвищення ефективності виробництва. Іншими словами, це - система формування цілей, стимулів, що перетворюють матеріальні і духовні потреби людей в кінцеві результати виробництва, максимально задовольняють платоспроможний попит споживачів» [65, с. 30]. Обґрунтування основних складових механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва дозволяє охарактеризувати його особливості в умовах ринкової нестабільності.

Вагомий внесок в дослідження проблем механізму регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринкової нестабільності зробили вчені Т. Г. Брюховецька [17], О. А. Галич [28], В. М. Жмайлов [51, с. 83], М. В. Зось-Кіор [70], М. Ф. Кропивко [88; с.299-310], М. Й. Малік [118], Т. Г. Маренич [119, с. 236-241], С. В. Мартинов [121], О. В. Олійник [133, с. 168], Ю. А. Полтавський [143, с. 506-510], П. Т. Саблук, [160] та ін. Але невирішеними залишаються проблеми диспаритету цін на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства; об'єктивних міжгалузевих розподільчих відносин; створення повноцінної ринкової інфраструктури агропромислового комплексу для матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва та збуту його продукції; ефективного державного регулювання і фінансової підтримки розвитку сільського господарства, які сприяють забезпеченню сталого розвитку галузі.

Механізм організаційно-економічний розвитку країни і окремих галузей реалізується за допомогою саморегулювання чинників ринку, а також інструментів державного впливу на дію ринкових законів (тобто створення належних умов для економічного розвитку і регулювання господарських відносин) з метою досягнення поставлених цілей. Економічний механізм є сукупністю елементів впливу на матеріальні інтереси господарюючих суб'єктів народного господарства, основними з яких є: ціноутворення, планування, система оплати праці, фінансово-кредитний механізм, податкові платежі, економічне стимулювання і економічні санкції, комерційний розрахунок та система економічних нормативів. В основу обґрунтування теоретичних і методологічних положень організаційно-економічного механізму регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва нами було закладений комплексний підхід, згідно з яким дія елементів механізму розподіляється на два блоки:

1) цілісність елементів внутрішньогосподарського механізму, що формується і діє в системі внутрішньогосподарських виробничо-економічних відносин (система земельних, майнових і трудових відносин; форми організації праці і її матеріального стимулювання);

2) цілісність, що включає складові зовнішньогосподарського механізму, який функціонує між державними і ринковими структурами та аграрними підприємствами і представляє собою систему економічних важелів зовнішнього впливу на ефективність аграрного виробництва (фінансово-кредитна система, яка діє через систему субсидій, дотацій, субвенцій, а також через кредитні угоди; система оподаткування аграрних підприємств, яка включає фіксований сільськогосподарський податок, податок на додану вартість, митний збір та ін.; цінова політика, яка повинна забезпечити відповідний рівень рентабельності виробництва і паритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості, що виробничо споживається аграрною сферою; система страхування врожаю сільськогосподарських культур, тварин та майна; інфраструктура аграрного ринку) [102].

В процесі вивчення особливостей формування і ефективного функціонування механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринкової нестабільності нами було виявлено цілий комплекс організаційних чинників, які справляють активний вплив на результати господарської діяльності суб'єктів аграрного сектору (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Чинники формування та ефективного функціонування механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

(Джерело: власні дослідження автора)

Основними елементами організаційно-економічного механізму регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є:

визначення оптимальних розмірів організаційно-правових структур ринкового типу; удосконалення їх виробничої структури та виробничого напрямку, інноваційний аспект їх діяльності, розбудова ринкової інфраструктури та ін.; комплекс організаційно-правових та виробничих заходів (матеріально - технічне, інформаційне, кадрове забезпечення, система організаційних заходів створення і впровадження нової техніки та технології виробництва, удосконалення форм організації праці та принципів ведення сільськогосподарської діяльності, сукупність критеріїв і показників оцінки роботи суб'єктів господарювання); системи заходів організаційно – соціального характеру (розвиток соціальної інфраструктури села, удосконалення форм і методів управління та підвищення рівня і якості життя сільського населення) [137, с. 185].

У своїх дослідженнях О. В. Олійник [133, с. 23] характеризує суть організаційно-економічного механізму через такі складові: 1) механізм збалансованого розвитку агропромислового виробництва; 2) механізм розвитку і удосконалення товарно-грошових відносин всередині сільськогосподарського підприємства та між господарствами і державою; 3) механізм гармонійного поєднання економічних інтересів на основі вирівнювання умов господарювання сільськогосподарського виробництва та забезпечення населення продуктами харчування. Є. В. Домахіна [45, с. 20] тлумачить організаційно-економічний механізм як систему, яка складається із сукупності засобів, форм і методів економічного впливу на матеріальні інтереси працівників виробничої та невиробничої сфер народного господарства. В числі основних складових організаційно-економічного механізму вона виділяє ціноутворення, стимулювання праці, виробництва, якості продукції; економічні санкції; нормативну базу; критерії оцінки їх ефективності.

Досліджуючи розвиток агропромислового виробництва у призмі дії організаційно-економічного механізму регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва виділяємо дію інструментів зовнішнього характеру, які формуються під впливом курсу аграрної політики, здійснюваної

у державі, а також дію важелів внутрішнього характеру, ефективність реалізації яких залежить безпосередньо від конкретного сільськогосподарського товаровиробника і є першоосновою створення конкурентноздатного національного аграрного сектору.

Ю. А. Полтавський [143, с.506], вивчаючи проблему удосконалення аграрної політики в Україні, тлумачать механізм регулювання сталого розвитку агровиробництва як систему взаємопов'язаних економічних, організаційних і правових відносин, що впливають на виробництво і визначають кінцевий результат діяльності галузі.

На думку А. В. Світличної «підвищення економічної ефективності агропромислового виробництва повинно відбуватись на основі кардинальної реформи економічного механізму» [169]. Як обґрунтовано довів академік П. Т. Саблук, «трансформація аграрної сфери, а через неї і всього народного господарства до ринкової економіки проходить через економічний інтерес, через власність і реального власника засобів виробництва і землі» [160].

На думку П. Т. Саблука [161, с. 11], однією з найважливіших складових регулювання сталого розвитку аграрного виробництва є фінансове забезпечення підприємств АПК, включаючи кредитування, податкові відносини, фінансову підтримку сільськогосподарських товаровиробників, страхування. Саме ці фактори, за визнанням міжнародних експертів, на 80% формують ринкове середовище, без якої цивілізований ринок не може існувати. Пріоритетним із перерахованих складових фінансових проблем є кредитування, що обумовлене специфікою сільськогосподарського виробництва, яка визначеним чином впливає на кредитні відносини і суть якої полягає в тривалому циклі виробництва, що передбачає підвищену кредитомісткість галузі, необхідність в кредитах у визначені періоди року, а також залучення кредитних ресурсів на відносно тривалий період.

Одним з раціональних кроків держави щодо фінансово-кредитного забезпечення аграрних підприємств стало застосування системи їх пільгового кредитування комерційними банками. Практика пільгового кредитування АПК

України була започаткована в 2000 році. Сьогодні механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті Міністерства аграрної політики та продовольства для часткової компенсації відсоткової ставки за залученими підприємствами АПК у банках кредитами визначається Порядком, затвердженим постановою КМУ від 11 серпня 2010 р. № 794 [145].

Однак, визначений підхід не активізував співпрацю банків та аграріїв у достатній мірі. Основними причинами такої ситуації є висока вартість кредитів, запізнення з отриманням компенсаційних виплат, високі вимоги до позичальника, недосконала система розподілу та ускладнена процедура отримання бюджетної компенсації.

Аналіз кредитного забезпечення у 2005-2013 роках, показує, що обсяги кредитування підприємств агропромислового комплексу поступово зростали. Станом на 12 грудня 2013 року 2811 підприємств агропромислового комплексу залучили кредити загальним обсягом понад 13,7 млрд. грн, з них пільгових - майже 1,3 млрд. грн, що складає 9,5% до загального обсягу кредитів. Проте у тренді можна виділити два періоди. Перший - з 2005 року по 2008 рік (до фінансової кризи), коли обсяги наданих кредитів зросли удвічі, і другий - з 2009 року по 2013 рік, коли кредитування агровиробників зменшилось майже у два-три рази і у 2013 році досягло лише рівня 2006-2007 років [166].

Важливим елементом системи фінансово-кредитного регулювання аграрної сфери є страховий захист сільськогосподарського виробництва. Але страховий ринок в аграрній сфері залишається менш розвинутим, що обумовлено рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Одна з них, яка стосується не тільки аграрного сектору, - малорозвинутість страхового бізнесу.

Поділяємо думку П. Т. Саблука [161, с. 34], що взаємодія учасників системи страхування визначається їх інтересами та можливостями. Сільськогосподарські виробники зацікавлені в здійсненні страхового захисту з мінімальними витратами, тоді як страхові компанії прагнуть максимізації прибутку. Оптимум досягається через рівновагу попиту і пропозиції на страхові послуги та вплив держави на ці процеси, в тому числі і шляхом здійснення

фінансової підтримки аграрного страхування. Уряд при наявності таких важелів перетворюється в центральний орган системи, що забезпечує узгодження інтересів всіх учасників системи агрострахування.

За період осінь 2012 - весна 2013 року страхові компанії України уклали 982 договори страхування врожаю зернових і технічних культур. Сума відповідальності страховиків склала 3,2 млрд. грн, при цьому сума зібраних страхових премій склала більше 100 млн. грн. Урожай сільськогосподарських культур був застрахований на загальній площі понад 486 тис. га. Станом на 01.09.2013 року страхові компанії виплатили відшкодування в загальній сумі у 7,9 млн. грн. Причиною незначних виплат в 2013 році стали сприятливі погодні умови [168].

Ю. Б. Іванов [73, с. 87] зазначає, що забезпечення високого рівня конкурентоспроможності як національної економіки, так і суб'єктів господарювання країни, а також здобуття стійких конкурентних переваг значною мірою залежить від створення сприятливого для підприємницької діяльності клімату, що визначається ефективністю державного регулювання економічних процесів на макро- та мікрорівні. Серед засобів економічної політики держави в цьому напрямку особливу роль відіграє дієва та виважена податкова політика.

Податки впливають, перш за все, на рівень цін на товари, роботи та послуги. В цьому плані особливу роль відіграють непрямі податки, які включаються в ціну товару (наприклад, акцизний збір, збір на розвиток садівництва, виноградарства та хмелярства, збори у Пенсійний фонд України з окремих господарських операцій тощо) або додаються до неї (ПДВ). В обох випадках збільшення податкових платежів призводить до підвищення ціни придбання цих товарів покупцями без збільшення доходу виробників та продавців. Більш висока ціна товару, не пов'язана зі зміною його споживчих характеристик, знижує його конкурентоспроможність за ціновим фактором, тобто цінові конкурентні переваги.

Одночасно у зв'язку зі зниженням рівня конкурентоспроможності товару зменшується й конкурентоспроможність підприємства, отже втрата конкурентної переваги негативно впливає на конкурентоспроможність підприємства в цілому. Особливо значним є вплив непрямого оподаткування на суб'єктів господарської діяльності, які реалізують конкурентну стратегію низьких витрат або фокусування на витратах, оскільки для них ціна товару є вирішальним фактором конкурентної боротьби.

До Зведеного бюджету станом на 01.01.2014 року від підприємств агропромислового комплексу надійшло 17,3 млрд. грн податкових платежів, що на 40% більше, ніж було сплачено на 01.01.2013 року. Податковий борг становив 255,8 млн. грн і зменшився протягом 2013 року на 79,1 млн. грн (на 24%). У рахунок сплати фіксованого сільськогосподарського податку до Зведеного бюджету надійшло 128,9 млн. грн, що на 4,1 млн. грн, або на 3% менше, ніж було сплачено у попередньому році [42].

Як зазначає П. Т. Саблук [160], існуюча система оподаткування аграрного сектору економіки повинна бути складовою загальнодержавної системи оподаткування, відповідати її принципам. Податки як складова фінансів повинні бути уніфіковані для всіх галузей економіки, інакше не буде досягтися дотримання одного з основних принципів оподаткування - рівність умов. Діюча на сьогодні в аграрному секторі податкова система зводиться до введення фіксованого сільськогосподарського податку. Внаслідок виключення фіксованого сільськогосподарського податку із складу внесків в Пенсійний фонд, які складали в ньому до 70%, змінилися його економічний зміст і розмір, він втратив і без того сумнівну наукову основу. В такому вигляді фіксований сільськогосподарський податок уже не вписується в загальнодержавну систему оподаткування. Все це, а також приєднання України до Світової організації торгівлі та орієнтація на стандарти Євросоюзу об'єктивно вимагають подальшого удосконалення податкових відносин в аграрному секторі економіки.

Серед основних елементів організаційно-економічного механізму, що впливають на рівень фінансового регулювання сільськогосподарського виробництва, провідну роль відіграє ціновий механізм. Саме від рівня цін на сільськогосподарську продукцію перш за все залежить можливість підвищення заробітної плати працівників аграрного сектору, ефективного використання банківських кредитів, своєчасної сплати податків, страхування врожаїв тощо. На думку С. А. Кравченко [84, с. 185], засобом збереження паритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію та скорочення циклічних коливань є механізм державного регулювання (інтервенційні і заставні операції дозволяють гармонізувати еластичність пропозиції з еластичністю попиту).

У 2013 році обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств становив 113,7% порівняно з рівнем 2012 року, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах – 120,7%, у господарствах населення – 106,4%. Валова продукція галузі рослинництва зросла на 18,1%, тваринництва - на 4,8%. При цьому сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у 2013 році в порівнянні з 2012 роком становив 143,6%, в т.ч. на промислову продукцію, спожиту аграрним сектором – 144,1%. У грудні 2013 року в порівнянні з попереднім місяцем індекс становив 97,1%, у тому числі на виробництво продукції рослинництва – 96%, продукції тваринництва – 98,3% [162].

Однак, нарощування виробництва при наявних вартісних відносинах не дають можливість сільськогосподарським підприємствам поповнити матеріально-технічну базу і оновити техніко-технологічний рівень виробництва, а також підвищити ефективність виробництва та конкурентні переваги. Д. В. Шиян вважає, що «державна має встановити чітку схему цін: на матеріально-технічні ресурси – не вище фінансового рівня, а на сільськогосподарську продукцію – не нижче рівня оптимальної (відтворюваної) рентабельності... За таких і лише таких умов аграрний сектор стане на шлях самовідтворення і самокапіталізації» [202, с. 174]. Як зазначає академік П. Т. Саблук [129, с. 27], стратегічною задачею аграрної політики держави в

економічній сфері перш за все є формування ефективного конкурентоспроможного агропромислового виробництва, яке зможе забезпечити продовольчу безпеку країни і нарощувати експорт окремих видів сільськогосподарської продукції та продовольства.

Зростання ступеню конкурентності ринку заставляє виробників, з однієї сторони, покращувати рівень обслуговування клієнтів, підвищувати якість продукції, з другої сторони, всіма можливими шляхами знижувати витрати виробництва, намагаючись максимізувати прибуток. З цього приводу А. Г. Гончарук зазначив: «...конкуренція сприяє підвищенню ефективності суспільного виробництва, створюючи додаткові блага, підвищуючи ступінь задоволення потреб населення, стимулюючи зростання продуктивності праці і розвиток нових технологій ... Незважаючи на наявність безлічі супротивників неокласичної теорії, слід зазначити, що вона дозволяє віднести рівень цін і ступінь конкурентності ринку до факторам ефективності виробництва, з чим не можна не погодитися» [35, с. 30].

Ресурсні фактори значною мірою впливають на підвищення ефективності функціонування підприємств. Зниження питомих витрат на одиницю продукції завдяки кращій продуктивності й управлінню витратами може бути забезпечено ефектом масштабу й економією за рахунок накопиченого досвіду. Серед ресурсних факторів внутрішнього середовища, що впливають на економічну ефективність, Ю. Б. Іванов виділяє основні, такі як: «...організація роботи з постачальниками; ефективність використання ресурсів (в тому числі позичкових і залучених фінансових ресурсів); кваліфікація персоналу; якісні характеристики матеріальних ресурсів, наявність внутрішніх джерел фінансування створення та розвитку конкурентних переваг; можливість застосування ресурсозберігаючих технологій» [73, с. 83-85].

При розгляді внутрішніх факторів, що забезпечують конкурентні переваги підприємств, важливим є аналіз якості та вікового стану засобів праці та якості використовуваних технологій, тобто фактори техніко-технологічні. З ними тісно пов'язані науково-технічні, до яких належать стан і рівень

інноваційної діяльності підприємств, патентний захист товарів та технологій, доступ до ринку нових технологій. Одним із найважливіших науково-технічних факторів конкурентних переваг виступає рівень розвитку інноваційного потенціалу й стан інноваційної діяльності на підприємстві. Інноваційність у продукції, техніці, технології, менеджменті, організації виробництва й маркетингу дозволяє в більшості випадків зайняти панівне положення на ринку.

Н. М. Сіренко [170] вважає, що підприємство, яке оснащено передовою технікою та технологією виробництва, має низку конкурентних переваг: низьку собівартість виробництва; високу якість товару; і, як правило, здатність швидко змінювати виробничу програму. Остання властивість визначається не тільки рівнем техніки та технології, але й рівнем і способом організації виробництва та іншими організаційно-структурними факторами. Швидкість реакції організації на зміни ринку визначається як якістю техніки та технології виробництва, так і гнучкістю організаційних структур.

Виробнича й організаційна структури підприємства, - на думку В. М. Жмайлова [50], - мають сприяти швидкому та якісному функціонуванню виробничого процесу, передачі й переробці інформації й т. п., що вимагає й відповідної кваліфікації персоналу підприємств. Необхідно відзначити вплив таких факторів, як нормування праці, підвищення її продуктивності, організація контролю, рівень корпоративної та організаційної культури, вид організаційної структури управління. Ці фактори, а також рівень досвідченості й кваліфікованості персоналу, мотивація діяльності, існування заходів щодо підвищення кваліфікації працівників визначають управлінські конкурентні переваги.

«Провідну роль у створенні ефективного механізму забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який повністю відповідав би новим формам господарювання є роль власності. Головною діючою особою в його функціонуванні повинен бути власник, який має право розпоряджатись своїм майном в рамках діючих законів», - підкреслив Ю. А. Полтавський [143, с.26].

Ми поділяємо цю думку і тому відносини власності у системі господарських зв'язків є головними. А першочергова задача реалізації організаційно-економічного механізму регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва – створити сприятливі умови для розвитку ринкових відносин. Вирішальна роль власності у створенні організаційно-економічного механізму проявляється в тому, що він повинен чітко розділяти інтереси держави і сільських товаровиробників. Новий механізм запрацює тоді, коли товаровиробники отримують реальну економічну самостійність при повній ліквідації силових методів управління. Реформи будуть ефективними, якщо акцент зробити на трансформацію механізмів управління в механізми господарювання. Реалізація досвіду розвинутих країн з урахуванням менталітету нації повинна сприяти виходу з кризового стану, переходу від переважної системи управління людьми до управління економічними процесами, а власники самі визначають напрямок діяльності, форму господарювання, партнерів, ціну виробленої продукції з урахуванням конкурентоспроможності, рівень оплати праці, своєчасність уплати податків та реалізації взятих на себе обов'язків[104].

На думку Т. Г. Маренич [119, с. 193], врахування правил і теорій раціонального розміщення призводить до пошуку більш раціональних форм організації виробництва. В її основі є відомі напрямки, які історично склалися і пов'язані з кооперацією, концентрацією, спеціалізацією і комбінуванням. Вони одночасно виступають як форми суспільного розподілу праці, який постійно буде впливати на форми виробництва.

Організаційно-економічний механізм в сільському господарстві передбачає функціонування різних організаційних форм: приватні (приватно-орендні), державні підприємства, господарські товариства, фермерські господарства та їх об'єднання – холдингові компанії, концерни, консорціуми, агрофірми, асоціації та інші. У процесі реформи здійснено перерозподіл землі між сільськогосподарськими підприємствами, фермерами й особистими селянськими господарствами. Якщо у 2009 році сільськогосподарські

підприємства Сумської області використовували 72%, населення – 17,1%, а фермери – 10,9% сільськогосподарських угідь, то у 2013 році – відповідно 51,3%, 33,8% і 14,9% [165].

Кожна з організаційних структур має характерні особливості, певні переваги та недоліки, але в кожній з них виробництво сільськогосподарської продукції й інша підприємницька діяльність здійснюється таким чином, щоб одержувати більше капіталу і прибутку. Але за всієї важливості власності як економічної і правової категорії, яка суттєво впливає на процеси управління майном, не можна ставити ефективність і результативність управління виробництвом у пряму залежність від форм власності на основні засоби та на землю. Зміна власності та форм господарювання не сприяє значному економічному росту виробництва, поліпшенню якості продукції. В країні й досі не розроблено єдиної концепції розвитку різних організаційно-правових форм [110].

Правові ознаки характеризують юридичні аспекти створення статутного фонду господарюючого об'єкта, статусу учасника (або засновника), регулюють майнові відносини між учасниками та фірмою. До складу правових ознак (додаток А) відносяться: право власності на капітал та засновники; джерела формування та розмір статутного фонду; обмеження права стати учасником; права учасника на майно при виході з фірми; юридична відокремленість фірми від учасників.

Фінансово-економічні ознаки дозволяють з'ясувати та однозначно визначити питання належності учасникам відповідної частки прибутку фірми, ризики учасників (майнові, кримінальні, грошові), в тому числі, в разі припинення діяльності фірми. До фінансово-економічних ознак (додаток Б) в широкому аспекті слід відносити такі: участь у розподілі прибутків; відповідальність за зобов'язаннями фірми; розподіл майна при припиненні діяльності фірми.

Організаційно-управлінські ознаки характеризують можливість для учасників займатися безпосередньо управлінською роботою, тобто виконувати

функції керівництва фірмою, впливати на її оперативну виробничо-господарську діяльність, в тому числі забезпечення трудовими ресурсами. Організаційно-управлінські ознаки, наведені в додатку В, мають таке спрямування: участь в управлінні фірмою; використання найманої праці; автономність виробничо-господарської діяльності від учасників.

М. Ф. Кропивко [88, с. 295-296] вважає, що характерною особливістю ринкових перетворень є те, що все більше отримують розвиток трансрегіональні корпоративні об'єднання, вплив на діяльність яких з боку органів місцевого самоврядування і регіонального управління агропромисловим виробництвом все більше обмежується. Другою характерною особливістю кооперації в агропромисловому виробництві є чіткий розподіл повноважень по управлінню власністю і управлінню виробництвом - якщо управління власністю здійснюється власниками, то управління виробництвом - найманими менеджерами з чіткою спеціалізацією. При цьому перший рівень системи управління корпорацією представлений менеджерами з виробничої діяльності, що управляють виробництвом на місцях, другий - менеджерами з маркетингової діяльності - які централізовано управляють збутом виробленої продукції, третій - менеджерами з фінансово-інвестиційної діяльності, що управляють капіталом.

Отже, організаційно-економічне регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва має передбачати заходи з поступової централізації організаційних і контрольних функцій синхронно з розвитком галузевих спеціалізованих та інтегрованих формувань кооперативного типу, а також у протиположності кооперативним формам управління - заходи з розвитку професійних і міжпрофесійних об'єднань сільгоспвиробників з передачею їм частини державних повноважень організаційного й координаційного плану.

Таким чином, механізм організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і його ефективність формується під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища, що включають ряд основних чинників: адаптацію суб'єктів господарювання до ринкового

середовища, матеріально-технічне забезпечення, спеціалізацію, концентрацію і кооперування, інвестиційну та інноваційну діяльність, інтеграційні процеси за територіально-галузевою кластеризацією, врахування стандартів, управління якістю продукції, екологічні вимоги до неї, а також кон'юнктуру й маркетингові стратегії на продовольчому ринку, протекціоністську політику держави в умовах СОТ і вступу до ЄС.

1.3. Методи діагностики розвитку сільськогосподарського виробництва

В умовах ринку виявлення причин відхилень показників, котрі характеризують розвиток виробництва здійснюється за допомогою діагностики, яка є засобом, методом та інструментарієм всебічного дослідження. Використання діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва надає можливість встановлення системи пропорцій та вироблення напрямків ефективного функціонування перспективних моделей процесів забезпечення сталого розвитку виробництва, підтримки його складових у збалансованому стані. Н. М. Чернікова стверджує, що «діагностика також дозволяє запобігти конфліктів під час взаємодії суб'єктів ринку та ефективніше використовувати власні сили та ресурси підприємства» [194].

Вагомий внесок в дослідження методів діагностики сталого розвитку виробництва зробили дослідники, Л. Л. Гевлич [29, с. 34-55], С. А. Єрохін [48, с. 13-17], А. А. Касич [75, с. 22-31], Л. А. Костирко [83, с. 11-26], І. В. Кривов'язюк [87, с. 67-81], М. І. Круглов [89, с. 108-112], А. В. Феленко [188], Н. М. Чернікова [194] та ін.

Діагностика розглядається ними як аналітична функція управління, яка проявляється при дослідженні розвитку виробництва на протязі визначеного періоду часу. Однак, слід зазначити, що ряд аспектів по даній проблематиці залишається недостатньо дослідженими, а саме, відсутність чіткого визначення

структурних елементів і процедур діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

В сучасних умовах значення діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва зростає. Це явище обумовлено тим, що забезпечення продовольчої безпеки набуває стратегічного характеру, оскільки спрямована на виявлення підприємницького ризику, тобто на діагностичну оцінку розвитку виробництва. А. П. Колесников [78] зазначає, що основним елементом методу будь-якої науки є її науковий апарат. В даний час практично неможливо відокремити прийоми та методи будь-якої науки, які властиві винятково їй, спостерігається взаємопроникнення наукових інструментаріїв різних наук.

У діагностиці також можуть застосовуватися різні методи, розроблені споконвічно в рамках тієї чи іншої економічної науки (табл. 1.1).

Для діагностування характерні такі особливості:

- на етапі виявлення причин, які впливають на проблему, що стоїть перед підприємством, найчастіше використовуються формалізовані суб'єктивні методи одержання даних: спостереження, опитування, тести, бесіди;
- аналіз і оцінка фактів не завжди мають кількісні характеристики, часто відсутні критерії і база для порівняння;
- при побудові причинно-наслідкового зв'язку виникнення проблеми дуже часто не використовуються сучасні економіко-математичні методи.

У цілому для використання діагностичних методів характерна відсутність належного системного підходу, превалювання якісних оцінок над кількісними методами, а також суб'єктивний характер багатьох висновків внаслідок використання великої кількості експертних методів. Отже, характерними особливостями і одночасно недоліками використання діагностичних методів є: відсутність системного підходу, пріоритетність якісних оцінок над кількісними методами, суб'єктивний характер висновків внаслідок використання великої кількості експертних методів.

Основні методи діагностики сталого розвитку виробництва

Методи	Вітчизняні дослідники	Методи	Зарубіжні дослідники
Діагностичні методи при оцінці параметрів кризового розвитку підприємства	Губені Ю. Е. [39, с. 18-27],	Метод стратегічної діагностики	Бланк І. А. [13, с. 83-85] Круглов М. І. [89, с.108-112]
Метод діагностики за «слабкими сигналами»	Білошкурський М. В [10, с. 85]	Аналітичні, експертні та імітаційні методи	Рапопорт В. Ш. [155, с.98-102]
SWOT- аналіз та конкурентний аналіз	Завгородня А. В. [52, с. 46]	Макро- і мікроекономічні; теоретичні і прикладні; оптимізаційні і рівноважні; статичні і динамічні методи	Колесніков А. П. Татуєв А. А. [78, с. 94-117]
Експертні методи	Єрохін С. А. [48, с. 13-17]	Методи інтегрованої і експертної оцінок. Комбінований метод як сукупність методів експертних оцінок, балансової моделі, стохастичних методів, багатофакторного регресивного аналізу	Земитан Г. [64],
Метод застосування інтегральної (факторної) моделі; метод експертних оцінок фінансових коефіцієнтів; комбінований метод	Кривов'язюк І. В [87, с.75-76]	Метод перспективної діагностики	Крючков А. Ф. [91]
Метод рейтингової діагностики	Чернікова Н. М. [194, с.131-136], Кулинич О. І. [92, с.231]	Факторний аналіз	Соколовская М. Б. [171, с. 62-65]
Методи математичної статистики, теорії вірогідності, статистичних випробувань, статистичного імітаційного моделювання.	Касич А. А. [75, с. 22-31]	Методи математичного програмування: лінійне, нелінійне, динамічне, статистичне, цілочисельне.	Клейнер Г. Б. [77, с. 8-32]

(Джерело – : власні дослідження автора)

Так, І. А. Бланк [13, с. 83-85] використовує діагностичні методи при оцінці параметрів кризового розвитку підприємства, що генерують загрозу його банкрутства в майбутньому періоді. При цьому він пропонує дві системи діагностики: систему експрес-діагностики та систему фундаментальної

діагностики. Як систему індикаторів оцінки загрози банкрутства підприємства науковець використовує 41 абсолютний і відносний показник, що характеризує різноманітні сторони фінансово-господарської діяльності підприємства. При цьому він виділяє три принципові характеристики оцінки масштабів кризового фінансового стану підприємства: легка фінансова криза; глибока фінансова криза; фінансова катастрофа.

М. В. Білошкурський [10] у своєму дослідженні використовує метод діагностики за «слабкими сигналами». Він пропонує за допомогою системи моніторингу відновлювати сильні і слабкі сигнали, що надходять із зовнішнього і внутрішнього середовища. З цією метою дослідник використовує методи оперативної діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства за допомогою системи показників, що характеризують рентабельність, оборотність, платоспроможність, покриття боргів і ліквідність, фінансову стійкість підприємства.

Діагностика як галузь знань містить теорію та методи організації процесів діагнозу, а також принципи побудови засобів діагнозу, класифікацію можливих відхилень характеристик процесів забезпечення ефективності функціонування виробничих підприємств. Діагностика стратегічних моделей ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва може проводитися з урахуванням: підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств та визначення їх оптимального розміру. Провідні науковці у своїх роботах розглядають питання щодо оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств.

Так, А. В. Феленко [188] нагадує, що вперше ідею визначення оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств та використання мінімуму собівартості в якості критерію оптимальних розмірів було запропоновано відомим російським А.В. Чайновим. Ця концепція викликала великий резонанс. Багато економістів визнають цю концепцію навіть тепер. Однак собівартість продукції не є кінцевим показником господарської діяльності підприємств, вона не відображає впливу всього комплексу факторів

на результати їх діяльності. В умовах ринкової економіки головна мета підприємств – досягнення максимуму прибутку, тому доцільно використовувати прибуток як критерій оптимального розміру сільськогосподарських підприємств.

Розроблена А. В. Чаяновим методика фактично передбачає визначення оптимального розміру не сільгосппідприємств, а сільськогосподарських угідь, оскільки спрямована на визначення їх розміру. Ця методика ігнорує можливості укрупнення підприємств за рахунок інтенсифікації виробництва, а відповідно і той факт, що невелике підприємство за розміром земельної площі може бути крупним завдяки високому виходу продукції з одиниці площі. З наукових публікацій відомо, що немало економістів Північної Америки вважають оптимальними за розміром ті сільськогосподарські підприємства, площа сільськогосподарських угідь яких складає 400 гектарів.

Однак В. М. Жмайлов [49] спростовує цей висновок і вважає, що розширення площі використовуваних земель до 1100 – 1200 гектарів сприятиме зниженню собівартості продукції та підвищенню рентабельності виробництва, а також розширенню можливостей виділення додаткових ресурсів для використання агрохімічних, технічних та технологічних напрямків науково-технічного прогресу.

Ю. Е. Губені [39] зазначає, що стратегічна діагностика допомагає оцінити ефективність стратегій підприємств, зрозуміти стратегічну позицію підприємств в кожному з напрямів їх діяльності, оцінити сильні і слабкі сигнали, що поступають з внутрішнього і зовнішнього середовища. Інформація, отримана в ході такої діагностики, подає неоціниму підтримку керівникові в процесі формування стратегії підприємства.

Проведення діагностики стратегічних моделей процесів регулювання сталого розвитку виробництва, на думку М.І.Круглова [89, с.108-112], може містити у собі шість етапів, а саме: обґрунтування обраної стратегічної моделі процесів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва; розробку заходів щодо здійснення стратегії (їх співставлення із запланованими

заходами – відсоток виконання, кількість, якість, терміни тощо); проведення діагностики підприємства за показниками, які характеризують: ефективність використання ресурсного потенціалу; рівень використання ринкових можливостей; взаємодію підприємства з елементами аграрного ринку, а саме участь сільськогосподарських товаровиробників у розвитку аграрного бізнесу; розрахунок інтегрального показника, котрий характеризує ефективність співставлення ресурсів, взаємодії аграрного підприємства з підприємствами, які входять до агропромислового комплексу, та підприємствами, організаціями установами, які утворюють ринкову інфраструктуру; співставлення отриманих даних з даними інших підприємств або з даними підприємства, яке аналізується в іншому періоді; розробка та оцінка альтернатив (варіантів стратегій) у короткостроковому, середньостроковому довгостроковому періоді.

В рамках стратегічної діагностики А. В. Завгородня [54, с. 46] виділяє діагностику фінансово-господарського положення, що включає, перш за все, аналіз стратегічної позиції підприємств на ринку. Для цього застосовують спеціальні методи, найпоширеніші з яких, - SWOT- аналіз та конкурентний аналіз. Оперативна діагностика діяльності підприємств служить базою для ухвалення поточних, оперативних управлінських рішень. Вона відстежує і оцінює ключові сфери діяльності підприємств і перш за все аналізує фінансовий стан, беззбитковість, матеріальні і інформаційні потоки, оцінює ризик і виробляє рекомендації по управлінню ризиками.

В. Ш. Рапопорт [155, с.98-102] визначає аналітичні, експертні та імітаційні методи діагностики сталого розвитку виробництва. Виходячи з цього слід розрізняти аналітичну, експертну та імітаційну діагностику. Аналітична діагностика – це процес встановлення діагнозу за допомогою безконтактних методів з використанням інформації та методів комплексного аналізу, типологій. Експертна діагностика базується на інформації для цілей діагнозу, отриманій контактними методами шляхом проведення спеціальних експертних та соціально-економічних опитувань у ході дослідження. Імітаційна (модельна) діагностика дозволяє отримати інформацію про об'єкт діагнозу шляхом

імітаційного моделювання незважаючи на складність моделювання комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва.

Для діагностики стану і подальшого прогнозування варіантів розвитку, як зазначає С. А. Єрохін [48, с. 13-17], використовують експертні методи досліджень:

- об'єктів, розвиток яких або повністю, або частково не піддається наочному опису або математичній формалізації;
- в умовах відсутності достатньо представницької і достовірної статистики по характеристиках об'єкту;
- в умовах великої невизначеності середовища функціонування об'єкту, ринкового середовища;
- у випадках, коли або час, або засоби, що виділяються на прогнозування і ухвалення рішень, не дозволяють досліджувати проблему із застосуванням формальних моделей;
- відсутні необхідні технічні засоби моделювання, наприклад, обчислювальна техніка з відповідними характеристиками;
- у екстремальних ситуаціях.

Отже, експертні оцінки широко застосовуються в практиці техніко-економічного аналізу, оскільки вони дозволяють отримати порівняно надійну, а іноді і єдино можливу інформацію.

В сучасних концепціях діагностики Л. О. Лігоненко [94, с. 56] рекомендує застосовувати певні моделі або використовувати сукупність моделей та методик. Крім того, пропонуються певні галузеві або тематичні підходи, серед найвідоміших з них — діагностика банкрутства, фундаментальна діагностика, діагностика підприємств певних галузей (металургійної промисловості, сільського господарства, підприємств харчової промисловості). Економічні моделі дозволяють виявити особливості функціонування об'єктів галузі і на основі цього передбачати майбутню поведінку об'єкту при зміні яких-небудь параметрів.

А. П. Колесніков і А. А. Татуєв [78] моделі, що використовуються в діагностиці, поділяють на: макро- і мікроекономічні; теоретичні і прикладні; оптимізаційні і рівноважні; статичні і динамічні.

Метод інтегральної (факторної) моделі передбачає побудову математичної оцінки сукупності індикаторів залежно від їхньої значущості для моделі, тобто він має на меті створення та дослідження динаміки інтегрального показника, побудованого на чітко обумовленому механізмі математичних залежностей між обраними групами показників.

Серед таких моделей широко відомою є модель Альтмана («Z-рахунок»), яка має на меті діагностику загрози банкрутства залежно від співвідношення чистого обігового капіталу, відношення накопиченого прибутку до активів, рентабельності активів, відношення ринкової вартості всіх простих та привілейованих акцій, оберненості активів. П'яти-факторна модель Альтмана пізніше була доопрацьована самим автором. Так, у більш досконалії семифакторній моделі розглядаються рентабельність активів, динаміка прибутку, коефіцієнт покриття процентів, відношення накопиченого прибутку до активів, коефіцієнт поточної ліквідності, частка власних коштів у пасивах, вартість активів підприємства.

До методів інтегральної діагностики належить також модель Бівера, яка розглядає залежність між рентабельністю активів, часткою залучених коштів у пасивах, коефіцієнтом поточної ліквідності, часткою чистого обігового капіталу в активах, коефіцієнтом співвідношення між сумою чистого прибутку та амортизації до залучених коштів. До методів діагностування шляхом інтегральної моделі можна також віднести моделі Фулмера, Спрінгейта, Сайфуліна, Кадикова та інших дослідників [8].

Отже, сутність методу інтегральної факторної моделі полягає в тому, що для діагностики певного тренду задається шкала значень, які мають відповідати тому чи іншому прогнозованому значенню — якісній оцінці. Прогнозоване значення являє собою чисельне значення, яке отримане як співвідношення факторів, зважених за їхньою значущістю. Значущість

факторів та їхній склад, визначаються емпіричним шляхом — шляхом дослідження певної кількості підприємств, якісний стан яких у досліджуваній період відповідає спектру шкали значень.

Н. М. Чернікова [194] виділяє рейтингову діагностику, під якою розуміється побудова ієрархічної системи рейтингів, які відбивають взаємозв'язок між об'єктами за певними принципами та встановлюють якісне відношення переваги і визначають їх місце в ранжируемому ряду. Об'єднуючи різнорідні характеристики і властивості складних соціально-економічних явищ в єдиний інтегральний показник, рейтинги забезпечують методологічну єдність усіх складових компонентів системи і дають можливість однозначно оцінювати різні аспекти діяльності органів державного управління та об'єктів господарювання.

Визначення рейтингу певного об'єкта (країни, регіону, виду економічної діяльності, підприємства тощо) за рядом показників у загальній їх сукупності, на думку О. І. Кулинич [92, с.231], означає перехід від певної множини ознак, які характеризують цей об'єкт, до однієї максимально інформативної оцінки. У методичному відношенні складність подібної оцінки полягає в одержанні такого узагальнюючого показника, за допомогою якого можна найбільш раціональним способом об'єднати різнорідні за формою і змістом показники в один – синтетичний (комплексний).

У широкому розумінні діагностика це галузь знань про способи встановлення діагнозу на підставі дослідження стану об'єкта. Використання діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва надає можливість встановлення системи пропорцій та вироблення напрямків ефективного функціонування перспективних моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, підтримки його складових у збалансованому стані. Діагностика також дозволяє запобігти конфліктів під час взаємодії суб'єктів ринку та ефективніше використовувати власні сили та ресурси підприємства.

Результатом діагностики має бути діагноз, тобто визначення та описання майбутнього перспективного стану моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, на підставі якого розраховуються загальні та локальні стратегії сталого розвитку. Як галузь знань діагностика містить теорію та методи організації процесів діагнозу, а також принципи побудови засобів діагнозу, класифікацію можливих відхилень характеристик сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням обслуговуючої кооперації. Діагностика стратегічних моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва повинна проводитися з урахуванням: підходу до визначення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та розміру господарств.

Вперше ідею визначення оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств та використання мінімуму собівартості в якості критерію оптимальних розмірів було запропоновано відомим російським економістом А. В. Чаяновим. Ця концепція викликала великий резонанс. Багато економістів визнають цю концепцію навіть тепер. Однак собівартість продукції не є кінцевим показником господарської діяльності підприємств, вона не відображає впливу всього комплексу факторів на результати їх діяльності. В умовах ринкової економіки головна мета підприємств – досягнення максимуму прибутку, тому доцільно використовувати прибуток як критерій оптимального розміру сільськогосподарських підприємств.

Дана методика фактично передбачає визначення оптимального розміру не сільгоспідприємств, а сільськогосподарських угідь, оскільки спрямована на визначення їх розміру. Ця методика ігнорує можливості укрупнення підприємств за рахунок інтенсифікації виробництва, а відповідно і той факт, що невелике підприємство за розміром земельної площі може бути крупним завдяки високому виходу продукції з одиниці площі. З наукових публікацій відомо, що немало економістів Північної Америки вважають оптимальними за розміром ті сільськогосподарські підприємства, площа сільськогосподарських угідь яких складає 400 гектарів.

Однак А. В. Феленко [188] спростовує цей висновок і вважає, що розширення площі використовуваних земель до 1100 – 1200 гектарів сприятиме зниженню собівартості продукції та підвищенню рентабельності виробництва, а також розширенню можливостей виділення додаткових ресурсів для використання агрохімічних, технічних та технологічних напрямків науково-технічного прогресу.

Результати діагностики виступають підґрунтям для співставлення та вибору сценаріїв стратегічних моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий періоди. Проведення діагностики стратегічних моделей розвитку аграрного виробництва повинно містити у собі шість етапів, а саме:

1 етап - обґрунтування обраної стратегічної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва;

2 етап - розробку заходів щодо здійснення стратегії (їх співставлення із запланованими заходами – відсоток виконання, кількість, якість, терміни тощо);

3 етап - проведення діагностики підприємства за показниками, які характеризують: ефективність використання ресурсного потенціалу; рівень використання ринкових можливостей; взаємодію підприємства з елементами аграрного ринку, а саме участь сільськогосподарських товаровиробників у розвитку аграрного бізнесу;

4 етап - розрахунок інтегрального показника, котрий характеризує ефективність співставлення ресурсів, взаємодії аграрного підприємства з підприємствами, які входять до агропромислового комплексу, та підприємствами, організаціями установами, які утворюють ринкову інфраструктуру;

5 етап - співставлення отриманих даних з даними інших підприємств або з даними підприємства, яке аналізується в іншому періоді;

6 етап - розробка та оцінка альтернатив (варіантів стратегій) у короткостроковому, середньостроковому довгостроковому періоді.

Для проведення діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва доцільно використати аналітичні, експертні та імітаційні методи [92, 157, 186].

В рамках формування напрямів удосконалення регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва передбачається проведення рейтингової діагностики. Під рейтинговою діагностикою слід розуміти побудову ієрархічної системи рейтингів, які відбивають взаємозв'язок між об'єктами за певними принципами та встановлюють якісне відношення переваги і визначають їх місце в ранжируваному ряду. Об'єднуючи різноманітні характеристики і властивості складних соціально-економічних явищ в єдиний інтегральний показник, рейтинги забезпечують методологічну єдність усіх складових компонентів системи і дають можливість однозначно оцінювати різні аспекти діяльності органів державного управління та об'єктів господарювання.

Визначення рейтингу певного об'єкта (країни, регіону, виду економічної діяльності, підприємства тощо) за рядом показників у загальній їх сукупності означає перехід від певної множини ознак, які характеризують цей об'єкт, до однієї максимально інформативної оцінки. У методичному відношенні складність подібної оцінки полягає в одержанні такого узагальнюючого показника, за допомогою якого можна найбільш раціональним способом об'єднати різноманітні за формою і змістом показники в один – синтетичний (комплексний) [96].

Проведення рейтингової діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва має на меті: визначення інтегрального показника рейтингової оцінки сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на основі виділення показників, що характеризують внутрішній та зовнішній стан підприємства; прогнозування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на підставі розроблених кореляційно-регресійних моделей залежності інтегрального показника використання ресурсного потенціалу від факторів, які впливають на його стан; вибір сценарію

сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на підставі значення інтегрального показника рейтингової оцінки такого розвитку. Методика визначення рейтингів передбачає виконання таких послідовних етапів:

- 1) формування системи показників, які відповідають меті та потребам суб'єктів управління в рейтинговій інформації;
- 2) збирання вихідної інформації, яка відбиває стан чи динаміку соціально-економічного розвитку сільськогосподарського виробництва;
- 3) інтегральна оцінка стандартизованих значень показників;
- 4) ранжування об'єктів за значенням рейтингів;
- 5) практичне використання отриманих результатів для аналізу типології об'єктів, закономірностей розподілу взаємозв'язків і тенденцій соціально-економічного розвитку сільськогосподарського виробництва [194].

Процес проведення рейтингової діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва наведено на рис. 1.2.

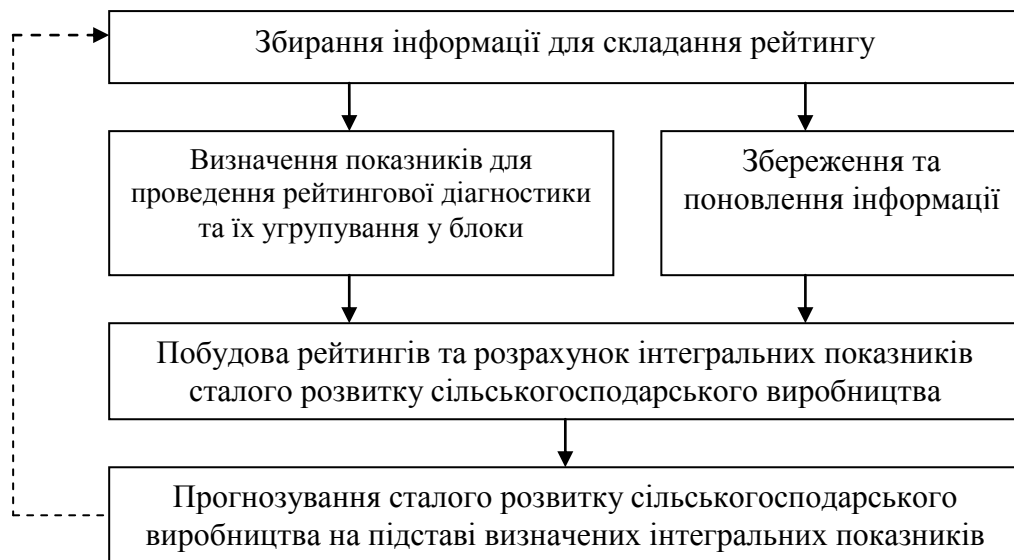

Рис. 1.2. Процес проведення рейтингової діагностики

Проведення рейтингової діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва передбачає використання оціночних показників діяльності сільськогосподарських підприємств. Такі показники згруповані у три блоки:

1-й блок – показники, які характеризують ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства, орієнтованого на забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни;

2-й блок – показники, які характеризують стан інфраструктури аграрного ринку та відбивають особливості сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням обслуговуючої кооперації;

3-й блок – показники, які характеризують стан зовнішнього середовища сільськогосподарського підприємства з урахуванням дотримання інтересів селян.

Під час складання рейтингу за першим блоком використовуються формалізовані показники (тобто ті, які характеризуються чітко визначеними аналітичними залежностями) сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, а саме: сума виручки в розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь; сума виручки в розрахунку на одну гривню основних засобів виробництва; сума виручки в розрахунку на одного сільськогосподарського робітника; сума виручки в розрахунку на одну гривню витрат; коефіцієнт загальної ліквідності.

Дані показники вони утворюють систему комплексного відображення ефективності використання ресурсів підприємства (земельних, трудових ресурсів, а також основних, оборотних і грошових засобів виробництва).

Орієнтація даного блоку показників на забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни зумовлюється на сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного виробництва необхідністю підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Проте правові регулюючі важелі забезпечення продовольчої безпеки перебувають на рівні державної та регіональної влади.

Рейтингова діагностика діяльності підприємств щодо використання ринкових можливостей та участі у розвитку аграрного бізнесу проводиться з використанням неформалізованих показників (заснованих на описанні аналітичних процедур на логічному рівні), які отримують за допомогою

експертних оцінок. Використання експертних методів дозволяє отримати інформацію для проведення діагностики, враховуючи суспільне ставлення щодо функціонування аграрного виробництва та щодо намічених перетворень.

Другий блок рейтингової діагностики показників містить у собі такі показники: наявність фірмових магазинів; співпраця з торговельними домами; розвиток існуючих та створення нових переробних підприємств з використанням обслуговуючої кооперації; співпраця з кредитними спілками; використання консультаційних послуг.

Третій блок рейтингової діагностики складається з наступних показників: залучення інвестицій; використання інновацій; участь в об'єднаннях, спілках, союзах; участь у виставках, ярмарках, аукціонах; наявність та стан соціальної інфраструктури, орієнтованої на дотримання інтересів селянства.

За другим і третім блоками показників на підставі експертних оцінок та даних соціологічного опитування слід розробити шкалу бальних оцінок. Підприємствам, які широко використовують ринкові можливості та беруть активну участь у розвитку аграрного бізнесу, було присвоєно значення два бали, а тим, які беруть не дуже активну участь – один бал; а тим, які беруть пасивну участь або практично не беруть такої участі – нуль балів. Максимальна сума балів за другим та третім блоками показників складає десять балів.

В Україні розроблена і діє Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 23.02.1998 року. Інтегральна оцінка дає змогу поєднати в одному показнику багато різних за змістом і назвою, одиницями вимірювання та іншими характеристиками факторів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням обслуговуючої кооперації. Наведених у блоках показників достатньо для визначення інтегрального показника сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. У разі необхідності кількість показників можна коригувати. Використання принципу основної ланки, який передбачає необхідність відмежування другорядних та побічних показників і виділення тієї

сукупності ознак, яка є найсуттєвішою для досліджуваних об'єктів і визначає загальну тенденцію їх розвитку, є важливим аспектом формування системи показників для визначення рейтингів. Надмірна деталізація та використання другорядних, неістотних показників ускладнює діагностику діяльності органів державного управління та об'єктів господарювання і може привести до необ'єктивної їх оцінки. Тому для достовірності отриманих значень інтегрального показника доцільність рівновеликих за числом показників є обґрунтованою [92].

Способи інтегрування показників оцінки виробничого потенціалу, ринкових можливостей і сфери обслуговування сільськогосподарського виробництва для визначення інтегрованих показників оцінки значною мірою залежать від кількості показників і оцінок, від методів їх розрахунку, ступеня значимості кожного показника й експертної оцінки. Використовувані в статистиці різноманітні методи інтеграції показників найчастіше засновані на розрахунку середніх значень показників (середньоарифметичних, середньозважених, середньоквадратичних, медіани), при якому враховується значимість окремих показників для інтегрованої оцінки за допомогою уведення ваги або коефіцієнта значимості показника.

Такий підхід для визначення інтегрованих оцінок виробничого потенціалу, ринкових можливостей підприємства і обслуговування аграрної галузі на основі обслуговуючої кооперації з метою надання комплексної оцінки розвитку сільськогосподарського виробництва застосувати складно. Складність ця викликана тим, що у разі використання цього підходу цілком ігнорується фізична й економічна сутність показників оцінки. У зв'язку з цим необхідний інший підхід до інтеграції показників сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який дозволяє одержати їх інтегровану оцінку з урахуванням різноманітної фізичної й економічної сутності оцінюваних параметрів [87].

Таким підходом можна вважати бальну оцінку кожного показника, який характеризує ефективність використання ресурсів підприємства, стан обслуговування аграрної галузі та рівень використання ринкових можливостей

об'єктів сталого розвитку. Сума балів за всіма показниками являє собою інтегровану оцінку усіх аспектів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. За такого підходу до інтеграції показників комплексної оцінки основна трудність полягає у визначенні кількості балів, яка відповідає кожному показнику, оскільки показники відрізняються один від одного за фізичною та економічною сутністю. Цю проблему можна вирішити таким чином.

Кожному інтервалу діапазону значень відповідає певна кількість балів – від 1 до 10: чим краще (вище або нижче – залежно від характеру показника) значення показника, тим більша кількість балів йому відповідає. На початку шкали зазвичай знаходяться незадовільні значення показників, а в міру наростання позитивності показника кількість відповідних йому балів збільшується.

Відповідно до значення кожного показника, що застосовується для оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу, участі сільськогосподарських виробників у розвитку аграрного бізнесу та рівня використання ринкових можливостей, за шкалою цього показника визначається кількість балів, яка відповідає його значенню. Потім сума балів зіставляється з максимально можливою кількістю балів – 10, а інтегрована оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу ($I_{рп}$) або участі сільськогосподарських виробників у розвитку аграрного бізнесу ($I_{аб}$) або рівня використання ринкових можливостей ($I_{рм}$) як складових сталого розвитку сільськогосподарського виробництва визначається в такий спосіб:

$$I = (\sum O_i) : 10 * n, \quad (1.2)$$

де I – інтегрована оцінка ефективності використання ресурсного потенціалу ($I_{рп}$) або участі сільськогосподарських виробників у розвитку аграрного бізнесу ($I_{аб}$), або рівня використання ринкових можливостей ($I_{рм}$), як складових сталого розвитку сільськогосподарського виробництва;

O_i - бальна оцінка i -го показника, яка характеризує рівень використання ресурсного потенціалу, ринкових можливостей та участь у розвитку аграрного бізнесу;

I – індекс показника;

n – кількість показників, що використовуються для оцінки ресурсного потенціалу, ринкових можливостей або розвитку аграрної інфраструктури.

Чим вище значення інтегрованого показника (I), тим раціональніше використовується ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, тим активнішу участь вони беруть у розвитку аграрного бізнесу, тим ширше використовують ринкові можливості.

Таким чином, використання діагностики сталого розвитку виробництва надає можливість встановити систему пропорцій і підтримки складових у збалансованому стані та виробити його прогностичні сценарії. А саме, рейтингова діагностика дозволяє побудувати ієрархічну систему рейтингів, які відбивають взаємозв'язок між суб'єктами господарювання за певними принципами і встановлюють переваги та визначають їх місце в ранжируваному ряду, забезпечують методологічну єдність усіх складових компонентів системи й дають можливість однозначно оцінювати різні аспекти організаційно-економічного регулювання.

Висновки до розділу 1

1. На основі проведених досліджень трактувань поняття сталого розвитку виробництва автором запропоновано визначення категорії як інтегрованого комплексу взаємовідносин щодо якісних перетворень системи функціонування; що призводить до покращення її внутрішнього рівня організованості, пристосованості до зовнішнього середовища та рівня виживання підприємств в цілому. Сталий розвиток представляє собою багатоплановий процес, що включає глибокі зміни в економічній, екологічній та соціальній сферах.

2. Сталий розвиток виробництва базується на використанні економічної, соціальної й екологічної складової та охоплює якісні перетворення системи функціонування технологічного способу виробництва й суспільних відносин. Останні передбачають постійну в часі і безперервну зміну й оновлення системи,

що призводить до покращення її внутрішнього рівня організованості, пристосованості до зовнішнього середовища, розширеного відтворення й економічного зростання. Перехід до сталого розвитку потребує докорінної перебудови всієї технології господарювання, широкої екологізації виробництва та запровадження режиму економії всіх видів ресурсів

3. В основу обґрунтування теоретичних і методологічних положень механізму організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і його ефективності нами було закладений механізм, формується під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища, що включають ряд основних чинників: адаптацію суб'єктів господарювання до ринкового середовища, матеріально-технічне забезпечення, спеціалізацію, концентрацію і кооперування, інвестиційну та інноваційну діяльність, інтеграційні процеси за територіально-галузевою кластеризацією, врахування стандартів, управління якістю продукції, екологічні вимоги до неї, а також кон'юнктуру й маркетингові стратегії на продовольчому ринку, протекціоністську політику держави в умовах СОТ і вступу до ЄС.

4. Використання діагностики сталого розвитку виробництва надає можливість встановити систему пропорцій і підтримки складових у збалансованому стані та виробити його прогностичні сценарії. А саме, рейтингова діагностика дозволяє побудувати ієрархічну систему рейтингів, які відбивають взаємозв'язок між суб'єктами господарювання за певними принципами і встановлюють переваги та визначають їх місце в ранжируваному ряду, забезпечують методологічну єдність усіх складових компонентів системи й дають можливість однозначно оцінювати різні аспекти організаційно-економічного регулювання.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Основні складові організаційно-економічного регулювання сталого розвитку аграрного виробництва

Прийняття людством концепції сталого розвитку як основного вектора руху цивілізації у XXI сторіччі засвідчило перехід до нової стратегії гармонійного, збалансованого та різнобічного розвитку, що враховує економічну, екологічну та соціальну складові. Враховуючи, що економічна сфера є базисом у відношенні до екологічних та соціальних перетворень, фінансове забезпечення саме економічної складової концепції сталого розвитку є передумовою для її успішної реалізації загалом. Саме тому, актуальним є питання формування механізму фінансування процесів спрямованих на досягнення пріоритетів сталого розвитку.

Подальший розвиток ефективної фінансової інфраструктури аграрного ринку та кредитне забезпечення лишаються актуальними питаннями аграрних перетворень в Україні. Саме від доступності фінансових ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників значною мірою залежить можливість нарощування обсягів виробництва, розвиток підприємницької ініціативи та підвищення конкурентоспроможності аграрних господарств.

Диспропорції та суперечності у розвитку різних сфер життєдіяльності людини, а також поява глобальних проблем спонукали людство до пошуку такої стратегії поступального розвитку в основу якої були б покладені такі пріоритети:

- задоволення нагальних потреб людства не приносячи шкоди майбутнім поколінням;

- припинення знищення природи внаслідок підвищення рівня життя населення;
- зупинення руху до меж існування людства (межі росту, у т.ч. й економічного) значними темпами, що випереджають не лише здатність екологічних систем до відновлення, але й соціальних систем до пристосування.

Затвердження концепції сталого розвитку стало першим кроком на шляху людства до реалізації означених пріоритетів розвитку. Переважаюче значення концепції сталого розвитку в умовах сучасного ведення економіки є беззаперечним, адже жоден значний проект не отримає схвалення ООН, Міжнародного валютного фонду чи Всесвітнього банку реконструкції та розвитку, якщо не міститиме зв'язку з концепцією «сталого розвитку». Варто зазначити, що поняття стійкого розвитку застосовується для характеристики такого типу економічного розвитку, який сприяє екологічній безпеці, відтворюваності обмежених ресурсів і забезпеченню якості економічного зростання (справедливий розподіл доходів).

Важливо наголосити, що на сьогодні поняття виробничого капіталу включає не лише традиційні засоби та предмети праці, але й нерозривно поєднується з інструментами їх фінансування. Отже, мова йде про виробничо-фінансовий капітал і фінансову систему як джерело фінансування економіки.

Розгляд складових концепції сталого розвитку дозволяє зробити висновок про первинність економічної складової, а також взаємний вплив усіх складових одна на одну. Слід відзначити, що економічна складова концепції передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів на усіх стадіях суспільного виробництва (виробництво, споживання), що опосередковані сферами фінансів та торгівлі і відповідно створює передумови для розподілу вироблених благ та розвитку людства.

Світова фінансова криза 2007-2009 рр. визначила необхідність пошуку світовою спільнотою нових напрямів реалізації концепції сталого розвитку. На нашу думку, першопричиною кризових явищ стала неузгодженість сталого

розвитку фінансового ринку і сталого розвитку економіки, що втілилася у надмірному розвитку фінансового сектора та його відриві від об'єктивних потреб економіки в інвестиційних ресурсах. В цьому контексті варто також наголосити на першопричинах глобальних дисбалансів в сфері сільськогосподарського виробництва, які з нашої точки зору, мають під собою економічне та фінансове підґрунтя: домінування фінансового капіталу над виробничим та домінування фінансової сфери над сферою реальної економіки, що зумовлює перевищення обсягів портфельних інвестицій над прямими, короткострокових проектів над довгостроковими;

Окрім цього, очевидним є той факт, що економічне зростання виснажує ресурси з таким темпом, який не може бути збережений, а економічна складова та її фінансове забезпечення в умовах відволікання ресурсів з виробничої сфери, екологічної та соціальної, не виконують своїх функцій щодо забезпечення сталого розвитку. Оскільки сталий розвиток сільськогосподарського виробництва виступає у вигляді цільового орієнтира нашого дослідження, а факт тісного зв'язку між економікою та фінансовою системою є загальновідомим, необхідним є аналіз особливостей фінансового забезпечення концепції сталого розвитку.

У своїй праці «Проект сталої економіки» Р. Гілман описує функціонування традиційної економіки, що базується виключно на споживчому ставленні до засобів, предметів праці та власне самої праці як рушійних сил та ресурсів виробничого процесу [31].

За таких умов врахування такого виду капіталу як фінансовий відбувається лише опосередковано (через механізм інвестування). Базисним для економіки сталого розвитку є не ресурсний, споживчий підхід, а більш широкий підхід взаємодії різних видів капіталу у які втілені ці ресурси, спрямованих не лише на підтримання процесу «виробництво-споживання», але й відтворення самих видів капіталу. При цьому види капіталів узгоджуються зі складовими сталого розвитку: людському капіталу відповідає соціальна складова, екологічному - екологічна і базисом економічної складової виступає

виробничий капітал. Що ж стосується фінансового капіталу, то він є обслуговуючим по відношенню до останніх.

Безперервність функціонування агросфери забезпечується через механізми інвестування: фінансовий капітал в регулюванні сталого розвитку є важливим джерелом відтворення та поповнення інших видів капіталу. В цьому контексті необхідно проаналізувати інструменти фінансування сталого розвитку.

Таблиця 2.1

Характеристика інструментів фінансування сталого розвитку

№ п/п	Інструмент	Характеристика
1.	Мобілізація ресурсів	Зовнішні потоки приватного капіталу (прямі та портфельні інвестиції), офіційна допомога донорів, також фінансування з боку міжнародних фінансових установ, зокрема Глобального екологічного фонду
2.	Вивільнення коштів	Списання непомирих боргів держав, що розвиваються, а також скорочення видатків державного бюджету
3.	Податкові надходження	Введення нових невеликих податків на найбільш вживані операції. До таких податків можна віднести податок на валюту обмінні операції у розмірі 0,1-0,25%
4.	Інституційно-організаційні інструменти	Фінансування Глобальним екологічним фондом транскордонних екологічних проектів в регіонах. До цього ще можна віднести організацію зустрічей донорів на різних рівнях
5.	Альтернативні інструменти	Обмін екологічними знаннями, запобігання фінансовим кризам та передача екологічно чистих технологій. Дуже важливим є інвестування в освіту, науку та професійну підготовку й впровадження нововведень у інформаційні технології

Джерело: [8]

Втрата власних фінансових ресурсів та специфіка сільськогосподарського виробництва – нерівномірність вивільнення і вкладання грошових коштів протягом року, зумовлює необхідність залучення зовнішніх джерел для підтримування ефективної діяльності підприємства. Найбільш потужним зовнішнім джерелом фінансового забезпечення сільськогосподарського підприємства є банківський кредит.

Станом на 01.01.2014 року в Україні було зареєстровано 180 банків. Лідерами у кредитуванні аграрного виробництва були такі надвеликі банки, як «Райффайзен Банк Аваль», «Кредит Агріколь Банк», «Промислово-інвестиційний банк», «Державний ощадний банк», «Приватбанк»,

«Укрексімбанк», в основному завдяки розгалуженій мережі відділень цих банків. Фінансовий аспект кредитування та потенційні можливості доступу суб'єктів господарювання до банківських кредитів визначається двома чинниками – вартістю кредитних ресурсів комерційних банків та спроможністю позичальника повернути як основну суму боргу, так і відсотки за користування ним, а також виконати умови кредитного договору. Свідченням цього є зростання за 2009-2013рр. обсягів кредитних ресурсів, залучених в господарський оборот підприємств АПК на загальних умовах проти зменшення обсягів пільгових кредитів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка кредитування підприємств агропромислового комплексу
України, млрд. грн**

Показник	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Надано кредитів всього, млрд. грн.	6,8	10,1	14,9	13,5	13,7	201,5
у тому числі пільгових	2,6	6,2	4,1	1,3	1,3	50,0
Пільгові кредити у % до загального обсягу	38,2	61,4	27,6	9,6	9,5	-28,7п.в.
Кількість підприємств, що отримали пільгові кредити	2231	2238	2668	2603	2811	126,0

(Джерело: [169])

Аналізуючи динаміку кредитування аграрних підприємств країни, можна зазначити, що за досліджуваний період обсяг наданих кредитів збільшився вдвічі, при цьому на пільгових умовах кредитування скоротилося наполовину та, як наслідок і їх питома вага в загальному обсязі скоротилася на 28,7п.в. Хоча в даній ситуації спостерігається збільшення кількості підприємств, що скористалися пільговими кредитами на 26%.

Коливається в межах регіонів України і процентна ставка банків за залученими кредитами: аналіз рівня процентних ставок комерційних банків України за надані кредити підприємствам АПК у національній валюті свідчить що вони зменшились впродовж 2000-2011 рр. з 56 % в 2000 р. до 19 % в 2011 р.

Проте розмір компенсації процентних ставок з державного бюджету України був найнижчим в 2009 р. – 9 %, і змінювався таким чином: 14 % становив в 2010 р., а в 2011 р. – склав 15,5 %. У 2013 році вона коливалася в межах 11,5-26%% (в середньому 20-22 %) [168].

Основними напрямками досягнення стабілізації сільськогосподарського виробництва, враховуючи його особливості, є державна підтримка і залучення в аграрний сектор нових фінансових потоків. Одним з раціональних кроків держави щодо фінансово-кредитного забезпечення аграрних підприємств стало застосування системи їх пільгового кредитування комерційними банками. Практика пільгового кредитування АПК в Україні запроваджена з 2000 р., що пояснює нестабільність нормативно-правового забезпечення цього процесу. Сьогодні механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті Міністерству аграрної політики та продовольства для часткової компенсації відсоткової ставки за залученими підприємствами АПК у банках кредитами, визначається Порядком, затвердженим постановою КМУ від 11 серпня 2010 р. № 794 [145].

Протягом 2012 року підприємства агропромислового комплексу Сумської області залучили кредити загальним обсягом 396,2 млн. грн. З них кредитів на 29,1 млн. грн. допомогла отримати держава на пільгових умовах.

Таблиця 2.3

Динаміка кредитування підприємств агропромислового комплексу

Сумської області, млн. грн.

Показник	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., +/-
Обсяг залучених кредитів в сільське господарство	97,4	162,9	259,6	451,7	396,2	298,8
з них: довгострокові	0,7	19,7	88,3	153,0	117,0	116,3
короткострокові	96,7	143,2	171,3	298,7	279,2	182,5
в тому числі пільгові	81,5	56,2	42,4	30,4	29,1	-52,4

(Джерело: [167])

Із всього обсягу залучених кредитних ресурсів аграрними підприємствами Сумщини – частка короткострокових кредитів становила 70,5% та довгострокових 29,5 % відповідно. Це свідчить про те, що найбільше коштів залучається для покриття потреби в оборотному капіталі під час проведення весняно-польових робіт, жнив. Довгострокові ж кредити, залучаються в основному для придбання сільськогосподарської техніки. Якщо порівняти обсяги залучених кредитів за досліджуваний період, то слід відмітити, що обсяг залучених кредитних ресурсів у 2013р. збільшився проти 2009 р. на 298,8 млн. грн, або більш ніж в чотири рази. Але запровадження пільгового кредитування не активізувало співпрацю банків та аграріїв у достатній мірі. Так, обсяги отримання кредитів на пільгових умовах агропідприємствами Сумської області скоротилися з 2009року майже на 65%. Основними причинами такої ситуації є висока вартість кредитів, запізнення з отриманням компенсаційних виплат, високі вимоги до позичальника, недосконала система розподілу та ускладнена процедура отримання бюджетної компенсації. Зауважимо, що 6 листопада 2012 року ВРУ прийняла Закон України «Про аграрні розписки», головною метою якого є створення нового інструменту кредитування сільськогосподарських виробників, заставою для якого стане новий врожай. Насамперед йдеться про отримання фінансових ресурсів середніми та малими аграрними товаровиробниками, які мають обмежений доступ до кредитування через його високі ставки та високий ризик невиконання відсотків.

Аграрна розписка – товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах. Іншими словами, це зобов'язання сільгоспвиробника у майбутньому поставити продукцію або виплатити кошти в обмін на отримані тепер ресурси (гроші або ТМЦ). Залежно від того, який вид розрахунків обере сільгоспвиробник (продукція чи фінанси), аграрні розписки поділяються на товарні та фінансові. Згідно з фінансовими аграрними розписками боржник

зобов'язується сплатити кредитору грошові кошти. Товарні аграрні розписки передбачають, що боржник поставить кредитору в майбутньому сільськогосподарську продукцію [56].

Водночас у товарних розписках чітко визначено кількість та якість продукції, її місце і дата поставки. Видавати аграрні розписки можуть особи, які мають право власності на земельну власність або право користуватися такою ділянкою. Для того, щоб аграрна розписка мала юридичну силу, вона повинна бути нотаріально засвідчена. Стосовно застави варто зазначити, що на сьогодні банки висувають більш високі вимоги до заставного майна. При цьому значення коефіцієнта покриття кредиту заставним майном коливається від 1,5 до 2. Тобто, якщо підприємство надає в заставу якийсь об'єкт ринковою вартістю 2 млн. грн, то воно може розраховувати на залучену суму кредиту обсягом в 1 млн. грн [16].

Прийнятною заставою під сільськогосподарський кредит можуть виступати як основні фонди, так і товар в обігу. До бажаних видів застави для банків можна віднести нерухомість, в тому числі будівлі елеваторів, сільськогосподарську техніку, безпосередньо зерно сільськогосподарських культур, яке виступає ліквідною і надійною заставою, оформленою через прості або подвійні складські розписки (свідоцтва). При цьому застава майбутнього врожаю розглядається банківськими установами більшою мірою як інструмент контролю основного джерела погашення кредиту, ніж як реальне забезпечення. Використовуючи спеціальні програми фінансування під заставу подвійних складських розписок (свідоцтв), підприємство може отримати суму фінансування, яка складає до 95% вартості сільськогосподарської продукції (пропозиція від Банку Кредит Дніпро).

До спеціальних пропозицій банків для аграріїв можна також віднести вексельне фінансування (з відстрочкою платежу), коли фінансується придбання товарів (наприклад засобів захисту рослин) за допомогою авалювання векселів. При цьому агровиробникам надається можливість придбати товари у компанії - партнера банку на умовах відстрочки платежу, але сплативши при цьому в

кілька разів меншу ціну за притягнуте фінансування, ніж ставка за банківським кредитом. Серед спеціальних програм для аграріїв можна також виділити фінансування будівництва елеваторних комплексів, страхування від неврожаю, інші партнерські програми кредитування для аграрних товаровиробників (придбання техніки, поповнення обігових коштів та ін.) Ці банківські продукти широко представлені у Райффайзен Банку Аваль. Всеукраїнський Банк Розвитку пропонує комплекс кредитних програм з гнучким графіком погашення, в тому числі фінансування оборотного капіталу для ремонту техніки, покупки паливно-мастильних матеріалів, добрив, кормів, ветеринарних препаратів, придбання молодняка худоби і птиці, виплати зарплати. Ці кредитні програми реалізуються у формі відновлювальної кредитної лінії. Отже, за досліджуваний період рівень виконання кредитних зобов'язань сільськогосподарськими підприємствами досить високий, що свідчить про значне підвищення кредитоспроможності підприємств аграрного сектора і сприяє відновленню довіри комерційних банків до агропідприємств-позичальників. Кредитні ресурси комерційних банків під впливом зазначених чинників стали доступніші для сільськогосподарських товаровиробників, що вплинуло на результати роботи галузі в цілому (табл. 2.4).

Тенденції деякого збільшення загальної кількості сільськогосподарських підприємств по Україні в цілому, а по Сумській області зменшення за досліджуваний період спостерігаються за останні 9 років. Так по кількості прибуткових підприємств Сумської області ситуація гірша ніж по Україні, а саме зменшення на 5,6% проти збільшення їх кількості на 34,2%. Хоча при цьому спостерігається зростання прибутку на 1 підприємство більше ніж в 3 та 4 рази відповідно. Питома вага прибуткових підприємств у 2013 р. становила 64,6%, що є майже найкращим показником за досліджуваний період, а найбільшою сума прибутку була наприкінці 2012 року, тобто сума прибутку збільшилася в 3,5 раз порівняно з 2005р.). У 2013р. збиткових підприємств в області було 120 або 35,4%, а сума збитку була найвищою за період 2005-2013рр.

Економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств

України та Сумської області в 2005-2013 рр.

Показник	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2005р., %
Україна										
Кількість підприємств на кінець року, од.	8520	7611	8287	9284	9249	9180	9538	9160	9105	106,9
в т.ч. прибуткових	5440	3042	5010	5891	5818	6362	7964	7199	7302	134,2
одержано прибутку на 1 підприємство, тис. грн.	861	1118	1155	1378	1816	3502	3790	4663	3645	збільшення в 4,2 рази
в т.ч. збиткових	3080	4554	3250	3350	3379	2818	1574	1961	1803	58,5
одержано збитку на 1 підприємство, тис. грн.	-357	-413	-484	-746	-994	-1843	-3123	-3489	-5997	збільшення в 16,8 рази
Сумська область										
Кількість підприємств на кінець року, од.	415	377	341	344	355	348	349	344	339	81,7
в т.ч. прибуткових	232	96	189	169	158	195	225	223	219	94,4
одержано прибутку на 1 підприємство, тис. грн.	344	288	742	702	867	901	1142	1717	1234	збільшення в 3,5 раз
в т.ч. збиткових	183	281	150	175	196	153	124	121	120	65,6
одержано збитку на 1 підприємство, тис. грн.	-342	-365	-387	-908	-1326	-768	-826	-1096	-1514	збільшення в 4,4 рази

(Джерело: [164])

Вплив кризових процесів в Україні не міг не відобразитися на результатах діяльності сільськогосподарських підприємств Сумської області, тому нестійкі тенденції за досліджуваний період спостерігаються по рентабельності виробництва. А саме 2005 та 2009 кризові роки виявилися несприятливими для ведення сільського господарства. Навіть в галузі рослинництва, яка завжди вважалася прибутковою в цих роках отримали збитки. І лише останні три роки свідчать про підвищення результативності сільськогосподарського виробництва (рис. 2.1).

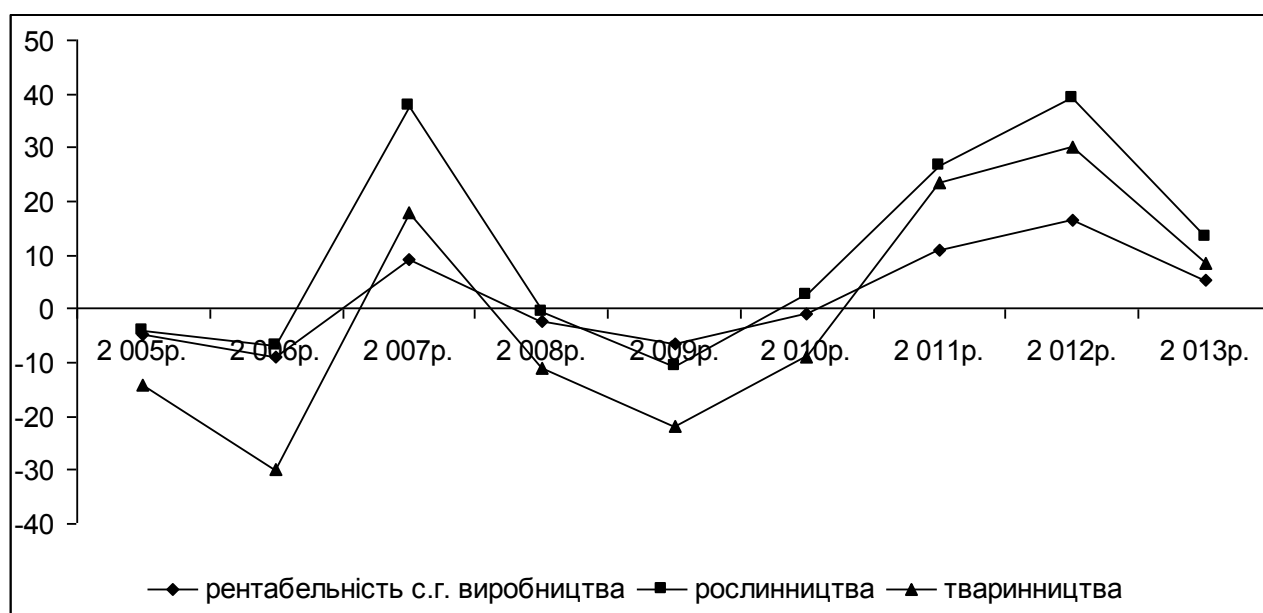

Рис. 2.1. Рівень рентабельності (збитковості) сільськогосподарського виробництва Сумської області, %

(Джерело: [166, 167])

Наведені цифри свідчать про те, що сільське господарство Сумської області завдяки фінансовим потокам ресурсів дещо підвищило результати діяльності. І важливу роль тут зіграли нові підходи у кредитному забезпеченні сільськогосподарського виробництва.

Невідповідність деяких напрямків цільового використання пільгових кредитів його короткотерміновому призначенню була суттєвим недоліком досліджуваного механізму. Адже дія компенсаційного механізму поширювалась на кредити сільськогосподарським товаровиробникам для закупівлі сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, на кредити для її виробництва підприємствам тракторного, комбайнового і

сільськогосподарського машинобудування, тобто на цілі довгострокового характеру. Але певні вдосконалення механізму дали змогу врахувати ситуацію, що склася. Зокрема, перевагу на право одержання компенсації мали ті підприємства, які укладали біржові угоди про продаж сільськогосподарської продукції врожаю поточного року. Крім того, підвищено відсотки, що компенсуються по кредитуванню закупівель пально-мастильних матеріалів, кормів, ветпрепаратів, запчастин і обладнання, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіння, молодняку тварин, птиці, енергоносіїв, а також здійснення платежів лізингу і страхування – для кредитів у національній валюті в розмірі 10% (раніше 8%) річних, в іноземній – 7% (раніше 6%) [163].

Дослідник С. Дем'яненко наголошує, що питома вага пільгових кредитів, які отримують сільськогосподарські товаровиробники, є найбільшою серед позичальників агропромислового комплексу. І хоча потреба у кредитних ресурсах задовольняється тільки на 40%, зазначений захід (запровадження пільгового кредитування), безумовно, є важливим, адже не лише покращилось кредитування сільськогосподарських товаровиробників, але й змінилась позиція владних структур щодо кредитування сільського господарства. На сьогодні немає серйозних заперечень щодо необхідності адаптації як кредитної політики, так і системи кредитування до умов аграрного виробництва [41].

Як зазначає дослідник С.А.Кравченко, «денежно-кредитная политика в Украине направлена на обеспечение финансовой стабильности и наращивание экономического потенциала. Тем не менее, рост потребительского спроса населения, ускоривший темпы инфляции, стимулирован тревожностью инфляционных процессов» [85, с.140]. Виявляючи основні причини інфляційних процесів, спеціаліст В.Є.Власюк також констатував: «Сформовану грошово-кредитну систему можливо розглядати як багаторазово уточнену сукупність грошових і кредитних процесів, методів, інструментів і форм та обслуговуючих їх інститутів... Однією з передумов скорочення недостатності запланованих інвестицій... є інфляція, яка може відбуватися як результат розбалансованості сукупного попиту й сукупної пропозиції в суспільстві та

виявляється у зростання загального рівня цін, знецінюванні грошових коштів, а також у формі відносного подорожчання іноземної валюти й золота» [21, с.41].

Ще в 2006р. Радою Національного Банку України були виділені основні принципи грошово-кредитної політики, це - «виключна роль стійкості монетарного середовища у соціально-економічному розвитку країни; стабільність основних цілей і завдань, прозорість механізмів реалізації грошово-кредитної політики; послідовність та узгодженість у використанні інструментів, включаючи процентні ставки, обмінний курс, емісійні і мобілізаційні механізми для досягнення цінової стабільності як головного критерію ефективності грошово-кредитної політики; ефективна співпраця з іншими органами державної влади в межах їх компетенції для забезпечення стабільності національної грошової одиниці» (Рішення Ради НБУ №17 від 09.09.2005р. – с.11).

В умовах ринкової економіки для забезпечення продовольчої безпеки, збереження прибутковості і конкурентоспроможності підприємств необхідна належна фінансова державна підтримка сільського господарства. О. Є. Гудзь до елементів бюджетної підтримки відносить: «компенсації; товарний кредит; антимонопольна політика; цінові дотації; державні інтервенції; регулювання пропорцій міжгалузевого і внутрішнього обміну; державні заставні операції; стимулювання конкурентно-коопераційні взаємодії; здешевлення короткострокових і довгострокових кредитів та інші» [40].

В Україні занадто обмежені бюджетні кошти для підтримки сільськогосподарського виробництва. Наголошуючи на непрозорість витрат бюджету в аграрному секторі економіки, Ю. О. Куц підкреслив: «Формально бюджет ґрунтується на середньострокових прогнозах соціально-економічного розвитку і відображається у напрямках бюджетної політики. Тому визначення суми витрат бюджету на аграрний сектор є не досить прозорим, що потребує подальшого удосконалення структури видатків на нього відповідно до міжнародних стандартів» [173, с.24].

Вивчаючи проблеми недосконалості організаційно-економічного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринку, М.Й.Малік і О.Г.Шпикуляк конкретизували необхідність державної підтримки в таких основних напрямках: «опрацювання досконалішого механізму формування орендних відносин; підтримка через передбачувану податкову цінову і кредитну політику, що має стати основою державного регулювання економіки і механізмами їх застосування; стимулювання довгострокового банківського кредиту, розширення діяльності в сільській місцевості кредитних спілок і кооперативів» [118, с.9]

Отже, розвитку фінансового ринку на селі усіяко сприяє державна політика щодо фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора. Вона містить елементи тимчасової фінансової підтримки та здійснюється шляхом удосконалення законодавчого забезпечення. Надійною запорукою приросту фінансових потоків у сільське господарство в наступні роки є продовження політики в обраному напрямку за умови усунення існуючих недоліків, основними з яких можна виділити: відсутність можливості максимізації обсягів довгострокового кредитування; зростання цін на газ і паливо; розбалансованість бюджету; обмеженість бюджетних коштів для підтримки сільськогосподарського виробництва; неповноцінний рівень фінансування державних цільових і галузевих програм; невисокий рівень інвестиційних надходжень [116].

Регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах ринкової конкуренції неможливе без розвинутого механізму оподаткування, що включає в себе систему національного податкового законодавства, яка в сучасних умовах господарювання суб'єктів є настільки заплутаною та складною, що змушує підприємства порушувати закони. Невідповідність економічного базису країни системі оподаткування виступає однією з основних причин порушення податкового законодавства. Деякі дослідники вважають, що проблеми оподаткування може вирішити оптимізація її системи. Як інструмент регулювання податкова система орієнтована на

лібералізацію економічного функціонування, створення ринкових інститутів економічної системи. На думку О. Л. Попової: «лібералізація економічних відносин, у кінцевому підсумку, суперечить соціальної орієнтованості вітчизняного господарського механізму... Реформування податкової системи має базуватися на таких вимогах, як прозорість і повнота сплати податків, стабільність та рівномірність податкових надходжень до державного бюджету, їхнє зростання за рахунок розширення бази оподаткування й легалізації тіньового сектору економіки, врахування суперечностей між загальнодержавними та місцевими інтересами, наукова обґрунтованість податкових ставок і простота адміністрування податків та зборів» [144, с.41].

Без ефективного механізму оподаткування аграрне виробництво в принципі не може бути конкурентоспроможним. Ми погоджуємося з С.А.Кравченко, яка зазначає, що «механізм оподаткування є потужним механізмом стимулювання соціально-економічного зростання, джерелом підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, але в Україні податкова система відрізняється низькою результативністю і не відповідає рівню податкових систем Євросоюзу. Адміністративний вплив на соціально-економічні процеси переважають над ринковими. Через фіксальних тенденційних закономірностей (що сприяють активізації адміністративного втручання та підвищенню податкового тиску) система оподаткування не стимулює ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва, а стримує його розвиток» [85, с. 162]

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» (від 28.12.2014 №71-VIII) суттєво змінюються правила оподаткування для суб'єктів агропромислового виробництва, поінформував директор ННЦ «Інститут аграрної економіки», академік Ю Лупенко. За його словами, найбільших змін зазнає механізм справляння фіксованого сільгосподатку (ФСП). Колишні платники ФСП з 1 січня 2015 року стануть платниками єдиного податку (ЄП) спеціальної (четвертої) групи – із

можливістю застосування спрощеної системи оподаткування доходів на основі використання у якості бази оподаткування нормативної грошової оцінки землі, як це відбувалось і до прийняття відповідного законопроекту. При цьому права їх власності/користування земельними ділянками повинні бути оформлені та зареєстровані відповідно до чинного законодавства. До цього відповідна норма у податковому законодавстві була відсутня [177, с.75].

Положеннями Закону також запроваджено щорічну індексацію бази оподаткування для сільгоспідприємств – у порядку, передбаченому для земельного податку. За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, уточнення бази оподаткування обумовить збільшення сум податкових зобов'язань за даним видом обов'язкових платежів державі з одного гектара сільгоспугідь у понад 6,5 разів.

Крім того, з 1 січня 2015 року ставки спеціального режиму прямого оподаткування для сільгоспідприємств збільшено втричі. Відповідно, якщо у 2014 році середній розмір ФСП з гектара сільгоспугідь складав менш як 6 грн/га, то у поточному році відповідний обов'язковий платіж перевищить 115 грн/га, тобто зросте у понад 19 разів.

Такі новації дозволять перетворити єдиний податок на суттєве джерело наповнення місцевих бюджетів. За прогнозами вчених Інституту аграрної економіки, очікується, що надходження від застосування спеціального режиму оподаткування доходів сільгоспідприємств збільшаться із минулорічних 0,12 млрд. грн до понад 2,3млрд. грн, що позитивно позначиться на доходній спроможності сільських бюджетів.

Слід зазначити, що податкове навантаження на сільгоспідприємства у рамках застосування спрощеної системи оподаткування, яка почала діяти з 1 січня 2015 року, не перевищуватиме відповідних показників по інших системах оподаткування – спрощеною (від доходу) та загальною (від прибутку). Враховуючи фактичну доходність агробізнесу в останні роки, таке навантаження не стане критичним для галузі, зазначив директор Інституту аграрної економіки. Для сільгосптоваровиробників, які не зможуть перейти на

спрощену систему оподаткування доходів, суттєво підвищиться рівень оподаткування земельним податком як одного з видів податку на майно. Змінюється порядок справляння податку – відтепер він є складовою податку на майно і повністю функціонує як місцевий податок. Це передбачає диференціацію ставок податку по регіонам та громадам, при цьому максимальну ставку визначено на рівні 1%. До цього застосовувалась базова (уніфікована) ставка 0,1%.

Інвестиційний клімат є важливою складовою системи економіки, яка має створити передумови для стабільного інвестиційного зростання шляхом активної інвестиційної діяльності. Але в Україні інвестиційна активність внутрішніх і зарубіжних інвесторів значною мірою стримується за рахунок сформованого несприятливого інвестиційного середовища, цілої низки зовнішніх і внутрішніх чинників. Хоча на сьогодні агропромисловий комплекс продовжує демонструвати зростання на тлі значного зниження динаміки сфери матеріального виробництва. Зокрема, за даними Державної служби статистики [166], у 2013 році частка сільського господарства у загальному обсязі доданої вартості склала 9,1%, а обсяг продукції у фактичних цінах становив 308,1 млрд. грн. Отримано 13,7% приросту загального обсягу продукції сільського господарства. Частка продукції рослинництва склала 69,4%, а виробництво протягом 2013 року збільшилося на 18,1%. Рентабельність становила 11,3% проти 22,3% у 2012 році. Виробництво продукції тваринництва збільшилося на 4,8%. Порівняно з 2012 роком збільшилась прибутковість молока – з 2,3% до 13,4%. Вирощування тварин на м'ясо виявилось неефективним.

Створення нового інвестиційного ресурсу (податкової привабливості), який може бути використаний і внутрішнім інвестором, і на ринку капіталів в цілому, сприяє регулюванню сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, хоча в сучасних умовах інвестування агросфери порівняно з іншими галузями економіки має низький рівень. (табл.2.5).

Так питома вага інвестицій в сільське господарство України в 2013 році становила лише 7,1% проти 39,5% по промисловості, хоча у вартісному виразі

за досліджуваний період обсяг інвестицій по сільському господарству зріс в 2,1 рази. Щодо агросфери Сумської області, ситуація з інвестуванням краща ніж по Україні. Питома вага інвестицій в сільське господарство області в 2013 році становила 25% і темп росту обсягу інвестицій за досліджуваний період був більшим ніж в промисловості і склав 3,5 раз.

Щодо джерел фінансування інвестиційної діяльності, то нині найбільша питома вага в загальній структурі джерел фінансування інвестиційної діяльності належить власним коштам підприємств та організацій, яка становить в середньому 66%. Дане джерело фінансування переважає сукупні обсяги надходження коштів з інших джерел, таких як: державне та місцеве фінансування, кредитування, іноземне інвестування та інші джерела інвестицій, на долю яких припадає: 4,2%, 5%, 11,5%, 48,2% та 2,8% відповідно (рис.2.2).

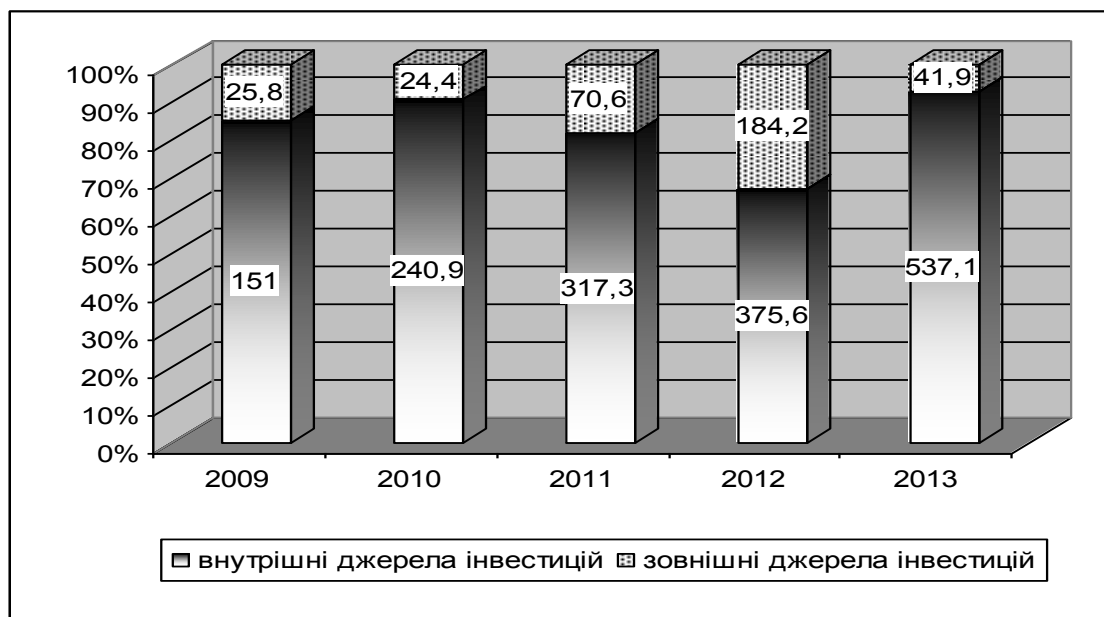

Рис. 2.2. Співвідношення власних і залучених джерел фінансування інвестиційної діяльності аграрної сфери Сумської області в 2009-2013рр., млн. грн.

(Джерело: [164])

Це свідчить про те, що найвигіднішим та менш ризикованим джерелом фінансування інвестиційної діяльності нині є власні ресурси і також засвідчує про те, що інші можливі джерела фінансування є або ризиковими, або не вигідними чи не рентабельними.

**Динаміка та структура інвестицій в основний капітал по галузях економіки України та Сумської області
(у фактичних цінах) в 2009-2013 рр., млн. грн.**

Галузі економіки	2009р.		2010р.		2011р.		2012р.		2013р.		Зміни 2013р. до 2009р.	
	обсяг	структура, %	обсяг	структура, %	обсяг	структура, %	обсяг	структура, %	обсяг	структура, %	+, -	разів
Україна												
Сільське господарство	9294,9	6,1	12364,2	6,6	18182,6	7,7	19362,9	6,6	19058,9	7,1	9764,0	2,1
Промисловість	57657,6	38,0	60418,0	32,7	86312,8	36,2	103172,8	35,1	105593,7	39,5	47936,1	1,8
Будівництво	5324,9	3,5	4612,2	2,5	8541,1	3,6	37312,9	12,7	46317,8	17,3	40992,9	8,7
Торгівля	14091,2	9,3	12430,1	6,7	17264,1	7,3	24858,4	8,5	22379,5	8,4	8288,3	1,6
Діяльність транспорту	24555,1	16,2	32681,3	17,7	39375,1	16,5	39635,4	13,5	28263,7	10,6	3708,6	1,2
Інша діяльність	40853,1	26,9	62317,7	33,8	68498,9	28,7	69349,5	23,6	165086,2	17,1	12433,1	4,0
Разом	151776,8	100,0	184823,5	100,0	238174,6	100,0	293691,9	100,0	267728,0	100,0	115951,2	1,8
Сумська область												
Сільське господарство	192,9	8,8	311,6	11,1	459,9	14,5	577,8	20,1	679,9	25,0	487,0	3,5
Промисловість	648,1	29,7	1043,4	37,3	1490,5	46,9	957,5	33,3	1040,6	38,2	392,0	1,6
Будівництво	12,4	0,6	10,3	0,4	13,5	0,4	663,8	23,1	449,8	16,5	437,4	36,3
Торгівля	140,2	6,4	180,9	6,5	112,3	3,5	62,9	2,2	75,9	2,8	-64,3	-1,8
Діяльність транспорту	657,5	30,1	282,9	10,1	340,9	10,7	95,3	3,3	261,3	9,6	-396,2	-2,5
Інша діяльність	534,2	24,4	968,8	34,6	762,3	24,0	513,9	18,0	213,8	7,9	-320,4	-2,5
Разом	2185,3	100,0	2797,9	100,0	3179,4	100,0	2871,2	100,0	2721,3	100,0	536,0	1,2

(Джерело: [164, 166])

Всі економічні процеси в середині країни не проходять без втручання державних органів. Державна підтримка як сукупність інструментів державного регулювання, які забезпечують сільськогосподарським виробникам прийнятні умови ведення діяльності розвивається за трьома основними формами, серед яких: пряма (прямі бюджетні виплати); непряма (бюджетні кошти носять стимулюючий характер); умовно-пряма (опосередкована) (через організаційно-економічні заходи, найчастіше прямо не пов'язані з аграрним сектором економіки) (Додаток Г).

На державному рівні форма прямої бюджетної підтримки передбачає надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і матеріально-технічні ресурси; субсидування короткострокового та інвестиційного кредитування підприємств і організацій АПК; надання субсидій на компенсацію частини витрат товаровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур; субсидії на витрати капітального характеру, лізинг та ін.

Методами прямої державної підтримки забезпечується багатофакторний (комплексний) вплив з боку держави, при якому економічні суб'єкти отримують пряму фінансову допомогу (у формі субсидій), яка є строго підзвітною та регулюється певними нормативно-правовими актами – кодексами, державними законами, указами президента, постановами уряду.

Форма непрямой бюджетної підтримки полягає у здійсненні закупівель сільгосппродукції і продовольства для державних потреб; регулюванні виробничого ринку, за допомогою проведення закупівельних і товарних інтервенцій із зерном; захисту економічних інтересів товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в сфері АПК та ін. До цієї форми можна віднести підтримку аграрної науки, розвиток соціальної сфери та сільських територій тощо. Методами непрямой підтримки аграрного сектору держава або дозволяє залишати частину прибутку, який у інших галузях економіки оподатковується, або надає можливість економити фінансові ресурси при здійсненні певних видів діяльності. Серед них пільги для

сільськогосподарських товаровиробників по платежах до бюджетів всіх рівнів, особливості оподаткування ПДВ, земельно-майнове оподаткування тощо.

Умовно-пряма бюджетна підтримка спрямована на зміцнення виробничого потенціалу і позицій на споживчому ринку через опосередковані форми для забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов функціонування аграрного сектору. Серед них державні закупівлі через Аграрний фонд, митно-тарифне регулювання, підтримка постачальників енергетичних та матеріально-технічних ресурсів; створення оптових ринків, реалізації державних програм і загальнонаціональних проектів, на які можуть використовуватися і кошти позабюджетних фондів, соціальна підтримка села тощо. У основу цієї класифікації покладено форми фінансування – прямі, умовно-прямі та непрямі виплати з Державного бюджету. Повноцінне використання цих інструментів державної підтримки вимагає збалансування аграрного бюджету як в абсолютній величині, так і відносно валового внутрішнього продукту.

Загалом бюджетна підтримка (переважно за прямою і частково за умовно-прямою формами) складає максимум 12 млрд. грн, тобто 60% від мінімальної потреби аграрної галузі, яку оцінюють у 20 млрд. грн. Фінансування аграрної галузі характеризується хронічним недофінансуванням та зменшенням обсягів прямої бюджетної підтримки. Так, видатки бюджету на аграрну галузь у загальних видатках стрімко скорочуються – якщо у 2009 році на них припадало 2,32%, то у 2014 році – лише 1,56%. Але при цьому за останні 5 років загальний рівень бюджетної підтримки сільськогосподарського виробництва значно зріс майже в 2,5 рази. Щодо бюджетних дотацій, то можна зазначити, що їх рівень загалом зростав за досліджуваний період і лише в 2013 році спостерігається різке скорочення (майже наполовину) порівняно з попередніми роками. За галузями дана стаття була розподілена на розвиток рослинництва зі скороченням – на 72,3%, а тваринництва навпаки зі збільшенням – на 18,2%. Державна допомога аграріям за рахунок податку на додану вартість за 2009-2013рр. збільшилася майже в 3 рази (табл. 2.6).

**Рівень бюджетної підтримки аграрної галузі України
в 2009-2013 рр., млн. грн.**

Показники	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. у % до 2009р.
Отримано коштів державної підтримки, всього	3278,1	4608,1	4327,9	6974,1	7478,0	228,1
за рахунок бюджетних дотацій – всього	738,5	1316,0	729,3	742,0	381,9	51,7
у тому числі						
для підтримки виробництва продукції рослинництва	211,7	465,5	230,7	184,2	56,7	27,7
для розвитку тваринництва	204,5	269,5	101,1	437,0	241,7	118,2
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	322,2	580,9	397,5	119,9	83,5	25,9
за рахунок податку на додану вартість – всього	2539,6	3292,1	3598,6	6232,1	7096,1	279,4
у тому числі						
для підтримки виробництва продукції рослинництва	1547,2	1790,2	2780,5	4321,4	4519,2	292,1
для розвитку тваринництва	992,4	1501,9	818,1	1910,7	2576,9	259,7

(Джерело: [162])

Варто відмітити, що часто в державному бюджеті не вистачає коштів на фінансування впровадження програм сприяння зростанню потужностей виробництва сільськогосподарської продукції. Тому дані програми мають складатись з врахуванням наявного ресурсного потенціалу та виробничих потужностей. Це необхідно для мінімізації витрат по даним програмам, що сприятиме поступальному зростанню виробничого потенціалу підприємств агропромислового комплексу. Але відсутні задекларовані урядом програми підтримки малих форм господарювання, на їх фінансування закладаються видатки у складі інших програм: фінансової підтримки заходів, відтворення основних фондів, державній підтримці тваринництва. Такі ризики можуть спричинити значні проблеми фінансування та кредитування аграрного сектору, і як наслідок, завдати шкоди стабільності бюджетної політики.

Щодо непрямой підтримки, то загальна сума пілг за спеціальним режимом оподаткування ПДВ 2013 року склала близько 18 млрд. грн (за нинішнім курсом – \$1,5 млрд.). У перерахунку на гектар, державна підтримка за рахунок ПДВ в Україні 2013 року складала 434 грн, або 28 євро [168].

У Євросоюзі селян дотують з розрахунку на гектар угідь, причому є пряма дотація і дотація на розвиток територій. Розмір підтримки коливається від 191 євро-га у Латвії до 1526 євро-га на Мальті. Загальна сума дотацій – 500 млрд. євро. У Білорусі держпідтримка складає \$3,5 млрд., у Росії – \$9 млрд. За даними організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), методологія порівняння обсягів бюджетної підтримки враховує і податкову, і бюджетну, і цінову підтримки. Відповідно до розрахунків ОЕСР, 2012 року обсяг підтримки в Україні склав 1,3% від внутрішнього валового виробництва аграрної продукції, в той час як у Росії – 13,5%, а Євросоюзі – 19% [190, с.39].

Наголосити варто на тому, що найбільшій увазі та підтримки з боку держави вимагає до себе галузь тваринництва. Адже обсяги інвестування даної галузі в порівнянні з галуззю рослинництва знаходиться на досить низькому рівні (рис.2.3).

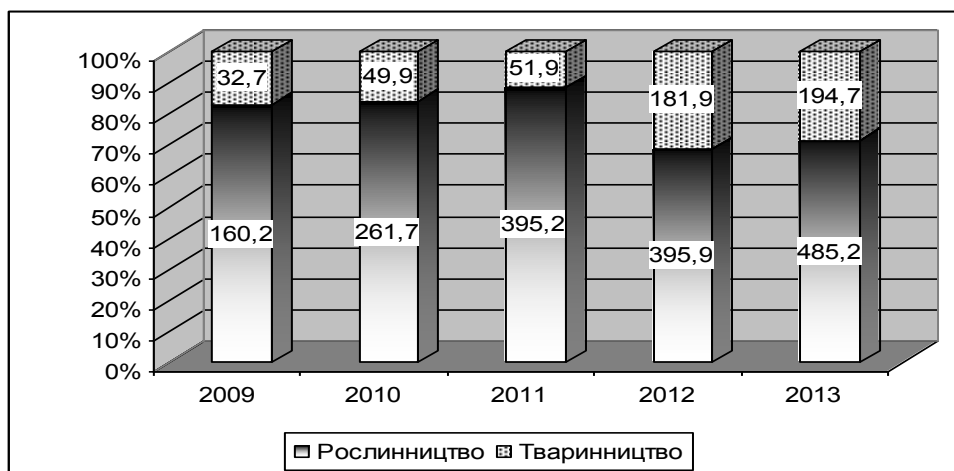

Рис. 2.3. Структура інвестування галузей сільського господарства Сумської області, млн. грн.

(Джерело [165, власні розрахунки])

Держава має не лише регулювати, а й проводити державну інвестиційну політику, що спрямовуватиметься на активізацію інвестиційних процесів.

Особливої уваги з боку держави потребують сектори економіки з низьким рівнем інвестиційної привабливості, але з високими потенційними можливостями. Нині такою галуззю є виробництво тваринницької продукції, обсяги якої за останні роки значно знизилась: м'яса (в забійній вазі) на 34,9%, а молока та молочних продуктів на 8,4%. Це зумовлено збільшенням обсягів вирізання поголів'я основного стада ВРХ. Відмітимо деяке зростання рівня товарності продукції галузі тваринництва, що свідчить про зростання обсягів реалізації. При цьому наголосимо, що рентабельність виробництва основних видів продукції по даній галузі не лише залишається досить низьким, але й має негативну тенденцію до зниження даного показника за досліджуваний період по виробництву м'яса (в живій вазі) на 4,3 п. в, а виробництву молока на 9,9п.в. Безумовно це негативний фактор, що значно знижує привабливість галузі тваринництва як потенційного об'єкту інвестування [175].

Констатуємо, що продукція тваринництва це провідна сировина для багатьох переробних підприємств, по-перше, і по-друге - продукти харчування це та категорія товарів, що завжди буде користуватися попитом на ринку, а тому і перспективність галузі є безумовною. Також наголосимо на тому, що сам переробник має бути зацікавленим у зростанні потужностей цієї галузі, а для цього необхідна наявність взаємовигідного партнерства між сільськогосподарським товаровиробником та пробником. Від рівня товарності, рентабельності та прибутковості виробництво залежить в кінці кінців прибуток від інвестованого капіталу. Аналіз даних показників дасть уявлення про обсяги реалізації сільськогосподарської продукції та взагалі про необхідність такого виробництва.

За період 2009-2013 рр. відмічається зростання рівня товарності основних реалізаційних культур галузі рослинництва. Так рівень товарності зернових культур зріс на 26,4 %, а олійних - на 52,1%. Це свідчить про збільшення обсягів реалізації по даним культурам. Рівень рентабельності виробництва основних реалізаційних культур за досліджуваний період по зерновим культурам знизився на 9,8 п. в. Це в свою чергу пов'язано з

несприятливою ціновою політикою, що мало вагомий вплив на економічну ефективність виробництва зернових. Відмітимо, що рівень рентабельності по олійним культурам за досліджуваний період зріс на 4,6 п. в, і мав від'ємний показник лише в 2008 році. Загалом можна констатувати, що вирощування зернових та олійних культур в Сумській області є переважно рентабельним, а тому економічно вигідним. Це в свою чергу є позитивним фактором підвищення інвестиційної привабливості галузі рослинництва.

Провідними покупцями продукції сільськогосподарських підприємств на внутрішньому ринку є переробні підприємства, наявність яких пов'язана з забезпеченням інвестиційної діяльності в сільському господарстві. Нині на території Сумської області працює 26 підприємств, що займаються переробкою сільськогосподарської продукції. Це на 7 підприємств менше, ніж в 2009 році, а основною причиною такого скорочення стало призупинення в даному році всіх функціонуючих цукрових заводів, що в свою чергу зумовлено зменшенням посівних площ цукрового буряку.

Серед провідних переробників сільськогосподарської сировини Сумської області 10 заводів займаються переробкою зернових, такі як 6 борошномельних та 4 спирт заводи. Обсяги переробки продукції даними підприємствами дещо зросли за досліджуваний період, підтвердженням чого є зростання кількості перероблених зернових на 18%. Провідними заводами по переробці продукції тваринництва є молокопереробні та м'ясо переробні підприємства. Обсяги переробленого за період молока знизилась лише на 4,9%, що в кількісному виразі складає 19,5 тис. тонн. Що є не суттєвим у порівнянні зі зниженням переробки м'яса на підприємствах по виробництву ковбас на 72,2% та м'ясопереробних підприємствах на 42%. В тому числі спостерігається спад використання потужностей зазначених вище підприємств на 35 п. в та 7,7 п.в. відповідно. Така тенденція щодо виробництва м'яса та м'ясопродуктів зумовлена різким скороченням поголів'я худоби по сільськогосподарським підприємствам області.

Загалом наявність переробних підприємств не тільки є достатньою для переробки того обсягу продукції, що виробляється сільським господарством, а й очевидна певна незавантаженість потужностей переробних підприємств.

Говорячи про регулювання інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств особливої уваги варто приділити внутрішнім факторам забезпечення даного виду економічної діяльності. Безумовно, що визначальним фактором є фінансове забезпечення та визначення фінансових потужностей сільськогосподарських підприємств. Оскільки це дає змогу визначити на скільки підприємства в змозі забезпечити протікання інвестиційних процесів або ж гарантувати надійність вкладень інвестора.

Обсяг реалізованої продукції, випуск товарів та послуг сільськогосподарськими підприємствами за досліджуваній період збільшилися в 2,3 рази та на 76,4% відповідно. Як результат даних змін відбулися позитивні зрушення в обсягах валової продукції сільського господарства всього та валової доданої вартості на 6,6% та 75,7% відповідно. Хоча валова додана вартість мала позитивну тенденцію до зростання на 75,7%, але участь створюваних сільськогосподарськими підприємствами в загальному обсязі даного показника по області знизилась на 6,2 п. в. Причиною цього в першу чергу є те, що більша частина інвестицій спрямовується в промисловість, а тому і темпи створення валової доданої вартості в даному секторі економіки значно вищі, ніж в аграрному секторі. Дебіторська заборгованість збільшилась в 6,1 раз, тоді як кредиторська - в 3,1 рази. Це свідчить про те, що підприємства наростили свої фінансові потужності та мають змогу покривати потребу в коштах за рахунок власних резервів, без залучення кредитних коштів. Це також говорить про зміцнення позиціонування сільськогосподарських підприємств та ринку.

В цілому можна стверджувати про здатність стабілізації розвитку сільськогосподарського виробництва та належне забезпечення впровадження інвестиційних проектів з гарантуванням ефективності їх реалізації. На нашу

думку підтримка держави в стимулюванні розвитку виробництва продукції тваринництва має виражатись не лише втручанням в цінову політику переробних підприємств та наданням дотацій, а й активної участі в частковому перерозподілі коштів між галузями сільського господарства. Суть даного процесу полягає в тому, що частка коштів, отриманих за рахунок однієї, більш прибуткової галузі має направлятись на розвиток іншої, менш прибуткової, але не менш важливої для сільськогосподарського виробництва. Така необхідність зумовлена особливістю організації та налагодження виробничого процесу в кожній окремій галузі. Тоді як виробництво в галузі рослинництва є більш прибутковим, а продукція може зберігатись протягом тривалого часу, що дозволяє збільшити прибуток за рахунок різниці в ціні реалізації в більш пізні строки; виробництво в тваринницькій галузі має дещо іншу специфіку, яка зумовлена залежністю сільськогосподарських товаровиробників від цінової політики переробних підприємств [111].

Пріоритетний розвиток агропромислового комплексу визначений на рівні сучасної загальнодержавної політики. Визначені принципи державного регулювання сільськогосподарського виробництва, серед яких:

- досягнення продовольчої безпеки;
- становлення паритетних і еквівалентних відносин між сільським господарством та іншими секторами економіки, зокрема з промисловістю;
- підтримка доходів сільських товаровиробників на рівні, що забезпечує розширене відтворення;
- стимулювання науково-технічного прогресу сільського господарства та зростання його економічної ефективності;
- охорона природи, збереження ресурсів, оздоровлення довкілля;
- соціальний захист населення: раціональне використання трудових ресурсів.

Найбільше загальноприйнятими формами і методами державного регулювання розвитку сільського господарства в сучасних умовах є :

- державна підтримка всіх форм господарювання;
- удосконалення форм і методів економічного регулювання;
- становлення гарантованих цін для товаровиробників сільськогосподарської продукції;
- видача низькопроцентних кредитів, для закупівлі продукції за контрактами;
- квотування виробництва та реалізації продукції;
- встановлення дотацій і компенсацій за вироблену продукцію;
- створення спеціального фонду цінового регулювання виробництва.

Проаналізувавши особливості фінансування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на означених рівнях слід навести перелік проблем, що виникають при здійсненні фінансування:

- виходячи зі зростання норми рентабельності у фінансовому секторі спостерігається вплив інвестицій з реального сектора, портфельні інвестиції переважають над прямими;
- переважання короткострокового фінансування над довгостроковим негативно впливає на економічну безпеку суб'єктів господарювання аграрної сфери;
- негативний вплив фінансових криз постійно посилюється, а процес подолання наслідків фінансових криз унеможлиблює збільшення обсягів фінансування програм регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, фінансово-економічне регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва передбачає необхідну цілу низку взаємопов'язаних чинників, що взаємодіють між собою та в тій чи іншій мірі впливають на протікання або результативність господарської діяльності. Проведені дослідження довели, що через механізми інвестування

забезпечується безперервність функціонування агросфери, а фінансовий капітал в економіці сталого розвитку є важливим джерелом відтворення та поповнення інших видів капіталу.

2.2. Аналіз сучасного стану забезпечення конкурентоспроможності в системі регулювання розвитку виробництва сільськогосподарської продукції

Перехід України до ринкової економіки сприяв якісним змінам, основою яких стала приватна власність на засоби виробництва та землю, різноманітні форми господарювання, які вимагають сталого розвитку. Як показує світовий досвід, конкурентоспроможність при правильному використанні її принципів є фактором стабільного та ефективного розвитку виробництва в ринкових умовах. Тому більшість країн з розвинутою ринковою економікою однаково дбають як про повноцінну конкуренцію, так і про стабільність ринку. Для цього конкуренція вводиться в цивілізовані рамки і є справедливою. Товаровиробникам створюються рівні умови доступу до товарних ринків, ринкової інформації, новітніх технологій. Досліджуючи проблеми конкурентоспроможності, В. Г. Андрійчук зазначає, що «сільськогосподарські підприємства, як суб'єкти аграрного ринку, неорганізовані, оперують в умовах чистої конкуренції і знаходяться під тиском більш сильних і організованих суб'єктів ринку з вищим рівнем монополізму. Адже несправедливість розподілу доходів закладається ще на ринку ресурсів для сільгоспвиробників»[3, с. 20]. У зв'язку з цим Т.Г.Маренич стверджує, що «кожна з організаційних форм сучасних сільськогосподарських підприємств повинна чітко враховувати: перспективи свого розвитку в умовах вимог ринку і конкурентоспроможності; наскільки діюча інституціональна основа, на базі якої працює підприємство, може сприяти підвищенню його конкурентоспроможності» [119, с.104].

На сьогодні «необхідність економічної, фінансової та соціальної стабілізації сільськогосподарських підприємств на принципах конкурентоспроможності пов'язана зі зростаючою лібералізацією ринку, вступом України до Світової організації торгівлі, розширенням Євросоюзу», - зазначає Т.Г.Маренич [119, с.103].

На думку О.Ю.Пащенко «в ринковій економіці існують два методи конкуренції: ціновий і неціновий. Ціновий метод конкуренції полягає в тому, що на ідентичні та однакові за якістю товари ціни коливаються в широкому діапазоні з метою підвищення конкурентоспроможності продукції. Цей метод конкуренції зародився на ранніх етапах капіталістичної конкуренції, коли у підприємстві панувала хаотична конкуренція, тобто без всяких правил і без втручання держави з жорсткими формами боротьби – від цінових війн до знищення конкурентів. Нецінові методи конкуренції полягають в забезпеченні виробництва кращих і більш надійних якісних товарів, ніж у конкурентів, що знаходить відображення в рекламі. Для цього методу характерне намагання товаровиробника знайти можливість спільного ділового співробітництва з конкурентами на ринку, а не протиборства. Співіснування у підприємницькій діяльності надає можливість більш оперативної появи нових товарів на ринку, скорочення строків виготовлення замовлень клієнтів за доступною ціною, швидке перепрофілювання виробництва товарів залежно від попиту на ринку» [139, с.14].

Характерною особливістю аграрної галузі на сьогоднішній день є недостатня цінова конкурентоспроможність практично всіх видів сільськогосподарської продукції, яку обумовила в першу чергу стрімко зростаюча техніко-технологічна відсталість підприємств, руйнування їх виробничого потенціалу. Все це привело до різкого зменшення обсягів реалізації продукції, погіршення її якості, втрати фінансової стійкості підприємств. Звідси, сільськогосподарські формування особливу увагу повинні приділяти ціновій конкурентоспроможності своєї продукції за рахунок

значного зменшення витрат на основі техніко-технологічного удосконалення виробництва.

Лібералізація цін і перехід до вільного їх формування за більшістю видів товарної продукції, призвели до неконтрольованого процесу зростання цін на продукцію агропромислового комплексу, яке посилювалось небувалим прискоренням інфляції. Ціни на основні види матеріальних ресурсів, що споживаються сільським господарством, досягли надзвичайно високого рівня по відношенню до цін на сільськогосподарську продукцію. Визначаючи особливості сучасного розвитку агробізнесу, М. Й. Малік і О. Г. Шпикуляк підкреслили, що «...для сільського господарства впроваджені орієнтовані ціни, які зростали значно повільнішими темпами, ніж на товари і послуги, що споживаються сільським господарством...» [118, с. 8]. Саме недосконалість економічного механізму господарювання сприяє неефективності сільськогосподарського виробництва в цілому. Засобом збереження паритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію та скорочення циклічних коливань виступає механізм державного регулювання. М. Й. Хорунжий вважає, що «державна має встановити чітку схему цін: на матеріально-технічні ресурси – не вище фінансового рівня, а на сільськогосподарську продукцію – не нижче рівня оптимальної (відтвореної) рентабельності... За таких лише таких умов аграрний сектор стане на шлях самовідтворення і самокапіталізації» [192].

З метою покращення якості цінового контролю Урядом були внесені зміни в Закон України «Про ціни і ціноутворення», а саме, адаптація цілої низки положень до норм Євросоюзу; впровадження єдиних методико-методологічних принципів регулювання цін і тарифів; забезпечення управління ціновою ситуацією і прозорості процесів ціноутворення. Однак, заходи державного регулювання можуть відрізнятися як ринковими, так і неринковими характеристиками.

На думку С. А. Кравченко «аналіз цінових тенденцій має вагоме значення не тільки у зв'язку з необхідністю оцінки зіставлень з цінами світового ринку та ефективності цінового механізму в цілому, але й оцінки системи

організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва» [85, с.186].

Неодноразово дослідники в аграрній сфері звертали увагу на необхідність міжгалузевого, внутрігалузевого та внутрішньогосподарського досягнення еквівалентності при обміні, купівлі-продажу, передачі продукції, ресурсів, робіт, послуг.

Дослідник О. А. Галич відмічає, що успішний розвиток блоків і галузей неможливо без еквівалентного обміну продуктами та послугами в їх матеріально-речовому і вартісному змісті в процесі відтворення. Це визначає стабільність економічних умов господарювання, госпрозрахункових відносин, можливість формування фондів споживання та накопичення на розширене відтворення. Що стосується госпрозрахункової діяльності, то вчений звертає увагу на необхідність вартісних і речових відшкодувань господарських витрат, а також одержання нормативу чистого доходу, який забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, створення фондів госпрозрахункового стимулювання [28].

Професор Т. Г. Маренич [119, с. 122] стверджує, що процес функціонування ринкової економіки ґрунтується на принципі гармонізації суспільних, колективних і особистих інтересів. Суспільство зацікавлене у дотриманні інтересів кожного суб'єкта господарювання, як і колективи працівників зацікавлені у процвітанні суспільства в цілому.

Але цей принцип не реалізується автоматично сам собою. Узгодження суспільних, колективних і особистих інтересів підтримується постійним функціонуванням економічних механізмів, серед яких провідна роль належить ціноутворенню, що повинно стимулювати колективи і працівників за результатами їхньої діяльності.

В таблиці 2.7 розраховані втрати аграрних підприємств від диспаритету цін протягом 2005-2013рр. у відсотках від виручки, отриманої від реалізації продукції.

**Динаміка ланцюгових індексів цін реалізованої сільськогосподарської
продукції та промислової продукції, яка споживається сільським
господарством в 2005-2013 рр.**

Рік	Індекси цін на реалізовану сільськогосподарську продукцію	Індекси цін на промислову продукцію, яка споживається сільським господарством	Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську продукцію та промислову продукцію, яка споживається сільським господарством	Питома вага виручки від реалізації аграрної продукції, яка втрачається внаслідок наявності диспаритету цін, %
2005	1,050	1,053	1,00	0,3
2006	0,874	0,956	0,91	9,4
2007	1,206	1,084	1,11	-10,1
2008	1,057	1,178	0,90	11,4
2009	1,081	1,147	0,94	6,1
2010	1,024	1,140	0,90	11,3
2011	1,380	1,195	1,15	-13,4
2012	1,103	1,441	0,77	30,6
2013	1,064	1,010	1,05	-5,1

(Джерело: [166], власні розрахунки автора)

Втрати аграрних підприємств від диспаритету цін у грошовому виразі розраховувались за формулою (2.1):

$$\Delta BP = BP_{\text{розн}} - BP_{\text{факт}} = \frac{BP_{\text{факт}} \cdot I_{\text{пром}}}{I_{\text{сг}}} - BP_{\text{факт}} = BP_{\text{факт}} \cdot \left(\frac{I_{\text{пром}}}{I_{\text{сг}}} - 1 \right), \quad (2.1)$$

де ΔBP - різниця у виручці від реалізації сільськогосподарської продукції;

$BP_{\text{розн}}, BP_{\text{факт}}$ - відповідно розрахункова (розрахована при номінальному паритеті цін 1:1 на продукцію сільського господарства і продукцію промисловості, яка споживається сільським господарством) і фактична виручка від реалізації;

$I_{\text{сг}}, I_{\text{пром}}$ - відповідно індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції і промислової продукції, яка споживається сільським господарством.

Зокрема, втрати від цінового диспаритету між аграрною продукцією і продукцією промисловості, яка споживається сільським господарством, у 2012р. були найбільші і склали 30,6% загальної виручки від реалізації сільськогосподарської продукції:

$$\Delta \hat{A}D = \hat{A}D_{\text{сільське}} \times \left(\frac{1.441}{1.103} - 1 \right) = \hat{A}D_{\text{сільське}} \times 0.0306, \quad \text{що в грошовому виразі}$$

становить 425,4млн. грн.

Тільки у 2007р., 2011р. та 2013р. сільськогосподарськими підприємствами була отримана додаткова виручка від реалізації продукції, яка склала відповідно 10,1%, 13,4% і 5,1% від загальної виручки від реалізації аграрної продукції.

За останні роки науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» обґрунтовано механізм поєднання вільного ціноутворення з елементами державної підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників, розроблено методичку визначення рівня заставних цін, цін підтримки, еквівалентних цін, мінімальних і максимальних цін на основні види сільськогосподарської продукції, що сприяло прискоренню формування економічних методів регулювання ринкових відносин, відновленню цінового паритету [168].

Досліджуючи проблеми формування цін і еквівалентних відносин на ресурси міжгосподарського та внутрішньогосподарського обороту, Т.Г.Маренич визначає, що ціновий механізм і на цьому рівні повинен забезпечити рівну окупність авансованого у виробництво капіталу та створення однакових доходів для ведення розширеного відтворення [119, с.318].

Можна зазначити, що нині в госпрозрахункових відносинах використовуються планові ціни. Насіння, корми, органічні добрива та інші продукти і матеріали власного виробництва, які підрозділом одержуються від інших підрозділів або зі складів господарств оцінюються за єдиними плановими цінами, передбаченими виробничо-фінансовими планами підприємств. Паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива,

отрутохімікати, запчастини, інші матеріали обліковують за плановими цінами придбання з урахуванням планових витрат на їх доставку у господарство. У підприємствах розроблялися розрахункові ціни на вироблену продукцію, роботи, послуги, які як правило були на рівні планової собівартості.

Монопольне становище виробників пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, техніки і запасних частин дозволяє їм та продавцям-посередникам диктувати високі ціни. Внаслідок цього протягом досліджуваного періоду відбулися значні зміни у структурі витрат аграрних підприємств на виробництво сільськогосподарської продукції (рис. 2. 4).

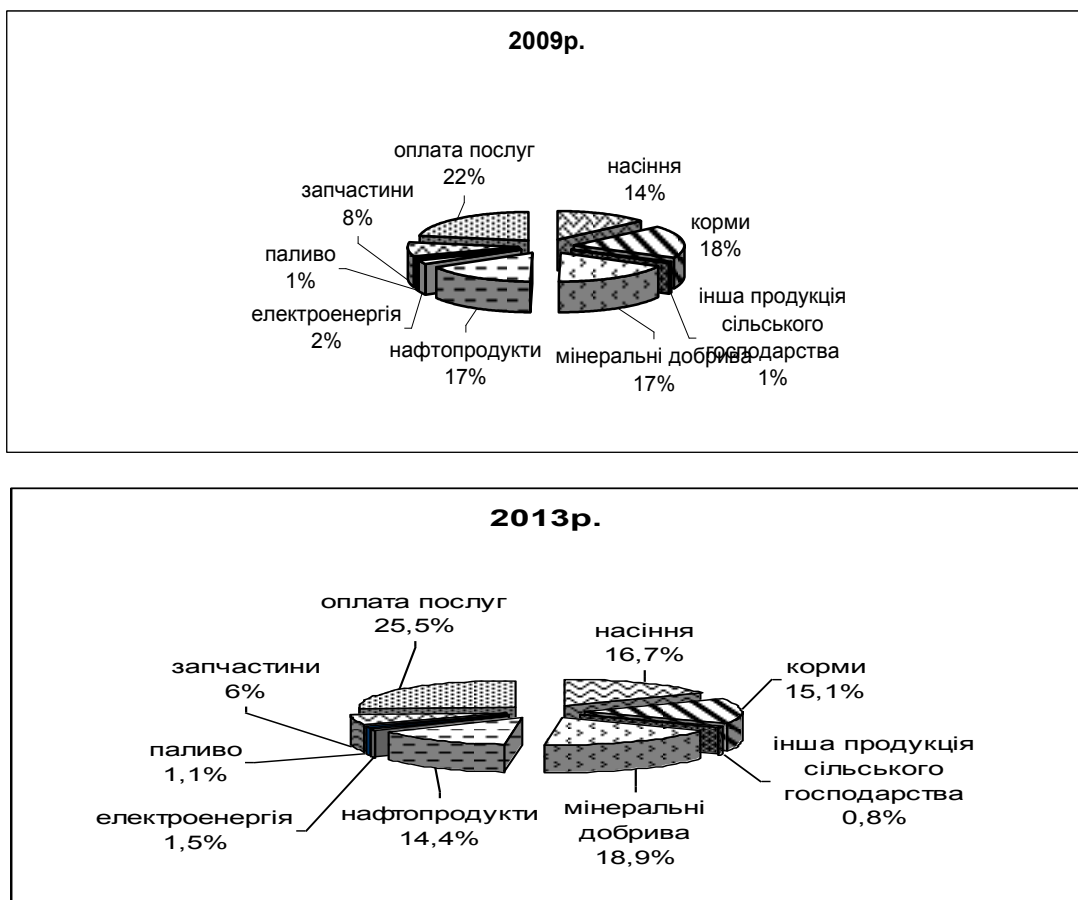

Рис. 2.4. Структура матеріальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами Сумської області в 2009 р. та 2013 р., %

(Джерело: [165], власні розрахунки автора)

Так, в аграрних підприємств Сумської області у 2013р. порівняно з 2009р. у структурі матеріальних витрат на виробництво продукції зменшилась питома вага кормів (в 1,2рази), електроенергії (в 1,3рази), запчастин (в 1,3рази)

та нафтопродуктів (в 1,2рази) і разом з тим відбулось відчутне зростання витрат на оплату робіт і послуг (в 1,2 рази), мінеральні добрива (в 1,1 раз) та паливо (в 1,1раз).

Отже, як показує аналіз, в даний час оцінка ресурсів внутрішньогосподарського обороту не пов'язана з ринковими цінами, але ціни на них повинні виконувати такі ж функції, як і ринкові – стимулюючу, облікову і вимірювальну, а це означає, що необхідно враховувати виробничі витрати і частку прибутку в реалізованій продукції.

Т. Г. Маренич [119, с. 323-324] визначає важливим елементом комерційного розрахунку систему забезпечення еквівалентного обміну через механізм відшкодування витрат та розподілу прибутків. Це необхідна умова успішного функціонування товаровиробника в ринкових умовах. Ціни на внутрішньогосподарські ресурси повинні більш повно відповідати ринковим цінам на товарну продукцію, виходячи з витрат виробництва і норми прибутку, Використання ринкових цін при обороті ресурсів внутрішньогосподарського призначення повинно забезпечити надійну взаємопогоджувану зацікавленість колективів підрозділів, достовірну оцінку й об'єктивний облік витрат і прибутку.

Встановлення економічно обґрунтованого співвідношення між закупівельними цінами на різні види сільськогосподарської продукції - один з основних принципів ціноутворення на продукцію сільського господарства, що відіграє важливу роль. Правильне співвідношення сприяє розвитку виробництва у певних економічних районах відповідно до потреб народного господарства у тій чи іншій продукції. При цьому базою для правильного співвідношення цін на продукцію рослинництва і тваринництва є витрати та ціни на зерно як головний продукт сільського господарства. Упродовж десятиріч вважалось доцільним досягти співвідношення, яке склалось між світовими цінами на відповідні продукти. В 2005 році по основних видах аграрної продукції воно було доведене до рівня світової практики. Але внаслідок кризових явищ низькі темпи росту цін на тваринницьку продукцію

проти темпів росту цін на промислову продукцію, яку ця галузь споживає, в 2013 р. порівняно з 2005 р. співвідношення зменшувалося по олійних культурах, цукровому буряку та молоку в межах 10%. (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Співвідношення цін основних видів аграрної продукції до ціни на зерно пшениці в Україні в 2005-2013 рр.

Види продукції	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Пшениця	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Олійні культури	2,4	1,8	2,4	1,8	2,4	2,6	2,5	2,3	2,3
Цукровий буряк	0,4	0,4	0,2	0,3	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Молоко	2,7	2,0	2,1	2,7	2,4	2,6	2,2	1,7	2,6
Худоба та птиця (у живій вазі)	14,2	10,0	7,3	12,5	11,0	9,6	8,7	8,8	9,9

(Джерело: [162])

Також у співвідношенні цін на пшеницю та живу вагу худоби та птиці спостерігається зменшення в 4,3рази. В зв'язку з низькими цінами реалізації виробництво названих видів продукції стало збитковим. Збалансоване співвідношення закупівельних цін посилює зацікавленість у спеціалізації одних районів на виробництві зерна, інших – на виробництві технічних культур або продукції тваринництва. Коли ж господарство роками несе збитки у випадку реалізації продукції за цінами, які не покривають затрат на її виробництво, воно просто змушене відмовитись від виробництва такої продукції. Це є однією з причин зниження обсягів виробництва продукції і рослинництва, і тваринництва. Так, через відсутність продуманої аграрної політики у сфері ціноутворення та розподілу на Сумщині сьогодні занепало буряківництво.

В умовах ринкової нестабільності крупнотоварні аграрні підприємства відмовились від вирощування картоплі, оскільки на її вирощування більше втрачається ніж отримується. Більш як 98% картоплі протягом останніх років вирощується у господарствах населення із застосуванням ручної праці. За існуючої системи оплати вирощування цукросировини також йде на збитки. Тому посівні площі цукрового буряку в цілому по Україні знизилися на 95,9%, а в області взагалі у 2013 р. залишилося лише 1 тис. га посівів.[175].

Як відомо, рослинництво виступає кормовою базою для тваринництва, а тому негативна ситуація саме в цій галузі прямо впливає на стан виробництва продукції тваринництва. Збитковість тваринництва призвела до скорочення виробництва в цій галузі: хоча виробництво м'яса всіма категоріями господарств в 2013 році порівняно з 2009 роком збільшилось по Україні на 24,6%, а на Сумщині виробництво ж м'яса за останні 5 років має тенденцію до стабільного рівня, постійно збільшується і за досліджуваний період досягло рівня 14,9%. Деяке зменшення спостерігається по виробництву молока, хоча порівняно з 2009 роком виробництво цієї продукції скоротилося в межах 10%. Зауважимо, що обсяги виробництва яєць по Україні постійно збільшуються і за досліджуваний період збільшення становило 23,3%, а в Сумській області взагалі розширення даної галузі становило 60,3%, що має досить позитивний характер та свідчить про розвиток галузі птахівництва в регіоні (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Виробництво основної продукції тваринництва всіма категоріями господарств в 2009-2013 рр.

Види продукції	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
М'ясо всіх видів у забійній масі, тис. т:						
Україна	1917,4	2059,0	2143,8	2209,6	2389,4	124,6
Сумська область	36,7	40,4	40,6	40,1	42,2	114,9
Молоко, тис. т:						
Україна	11609,6	11248,5	11086,0	11377,6	11488,2	98,9
Сумська область	456,2	430,5	418,3	427,3	427,3	93,7
Яйця, млн. шт.:						
Україна	15907,5	17052,3	18689,8	19110,5	19614,8	123,3
Сумська область	265,3	267,9	344,2	377,7	425,4	160,3

(Джерело: [162, 164])

Отже, закономірна реакція аграрного товаровиробника на несприятливу економічну ситуацію проявляється у скороченні товарного виробництва, адже в ринкових умовах товаровиробник тривалий час не може в збиток виробляти свою продукцію. Вихід з цієї ситуації базується на необхідності створення відповідного економічного механізму і, передусім, хоча б елементарної

еквівалентності обміну між сільським господарством та сферами, які його обслуговують. З урахуванням співвідношень цін на основні види сільськогосподарської продукції, які склались в Україні, ми розрахували додаткову виручку від реалізації сільськогосподарської продукції в Сумській області, яку вони недоотримали у 2013 році (додаток Г). У цілому по підприємствах області додаткова виручка від реалізації таких видів продукції, як насіння соняшнику, овочі, плоди і жива маса ВРХ у 2013 році склала 38105,0 тис. грн, що становить 0,8% загальної виручки від реалізації продукції аграрними підприємствами області. Зокрема, за умови дотримання співвідношень цін в аграрній сфері могли б досягти вищий рівень рентабельності від фактичного по соняшнику - на 15,9 п. в., по овочах – на 21,3 п. в., по молоку – на 13,2 п. в. (табл. 2. 10).

Таблиця 2.10

Ціни реалізації деяких видів сільськогосподарської продукції згідно із співвідношеннями до ціни на зерно і середні ціни по Сумській області у 2013р.

Продукція	Співвідношення цін основних видів аграрної продукції до ціни на зерно пшениці в Україні	Ціна реалізації продукції, грн. за ц *		Середня собівартість виробництва продукції по області, грн./ц	Рентабельність продукції по області, %
		Згідно із співвідношеннями	Середня по області		
Насіння соняшнику	2,0	274,8	268,9	182,9	50,4
Овочі	4,0	545,4	208,9	433,2	25,8
М'ясо великої рогатої худоби	8,0	1096,4	1067,6	2008,5	-45,4
М'ясо свиней	11,4	1558,9	1627,3	1489,0	4,7
Молоко	1,6	314,5	370,0	258,3	21,8

* - середня ціна реалізації пшениці по Сумській області у 2013 році – 136,9 грн за ц

(Джерело: [175], власні розрахунки автора)

Зазначимо, що навіть дотримання співвідношень цін під час формування ціни на велику рогату худобу не забезпечило б рентабельності її виробництва, оскільки у 2013 році середня собівартість виробництва по області (2008,5 грн за ц) перевищувала навіть ціну реалізації, яка могла б встановитись згідно із

співвідношеннями (1096,4 грн за ц). Хоча в такому випадку втрати товаровиробників були б набагато меншими. Середня ціна реалізації, за якою досліджувані підприємства реалізували свиней, була вище за розрахункову ціну за умови дотримання співвідношень. Хоча навіть така ситуація не забезпечила підвищення рентабельності виробництва свиней. Отже, у зв'язку з низькими цінами реалізації і через недотримання співвідношень між цінами на основні види сільськогосподарської продукції, які склались в Україні, виробництво продукції м'ясного скотарства на Сумщині є збитковим.

Забезпечення конкурентоспроможності в системі організації виробництва сільськогосподарської продукції слід розглядати як систему організаційних, технологічних, економічних і екологічних важелів та методів управління діяльністю підприємств при оптимальних затратах на виробництво і достатньому рівні цін для виробників при реалізації продукції споживачам за різними каналами збуту, що гарантує ефективне ведення галузей і підприємства в цілому у ринкових умовах. На кінець 2013 року за даними обласного управління статистики на Сумщині основне коло сільськогосподарських товаровиробників становило 339 сільськогосподарських підприємств, з них 217 господарських товариств, 84 приватних підприємств, 8 сільськогосподарських виробничих кооперативів, 9 державних підприємств і 19 фермерських господарств. Крім цього функціонувало ще 839 фермерських господарств сімейного типу (табл. 2. 11).

З даних таблиці 2. 11, кількість сільськогосподарських підприємств у 2013 році порівняно з 2005 роком зменшилась на 18,3%, а саме незначне зменшення спостерігається лише по господарських товариствах – 26,4% проти збільшення кількості інших організаційно-правових форм, що коливається від 2,4 % по приватних підприємствах до 171,4% по фермерських господарствах. Причиною цього, на нашу думку, є переваги приватного підприємництва, оскільки власник є водночас підприємцем, а власність і управління майном не розмежовуються [98].

**Кількість сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм
в Сумській області в 2005-2013 рр., од.**

Організаційно-правові форми	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2005р., %
Господарські товариства	295	251	222	225	229	227	222	219	217	73,6
Приватні підприємства	82	81	86	76	85	83	86	85	84	102,4
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	11	18	13	13	10	10	9	8	8	72,7
Інші підприємства	15	11	7	4	3	3	5	4	2	13,3
Державні господарства	5	7	7	8	8	8	9	9	9	180,0
Фермерські господарства	7	9	6	18	20	17	18	19	19	271,4
Усього с.-г. підприємства області	415	377	341	344	355	348	349	344	339	81,7

(Джерело: [165])

В структурі аграрних підприємств Сумщини у 2013 році серед недержавних підприємств найбільшу питому вагу склали господарські товариства (64%), далі йшли приватні підприємства (24,7%) і найменшу питому вагу склали сільськогосподарські виробничі кооперативи (2,4%) (рис. 2. 5).

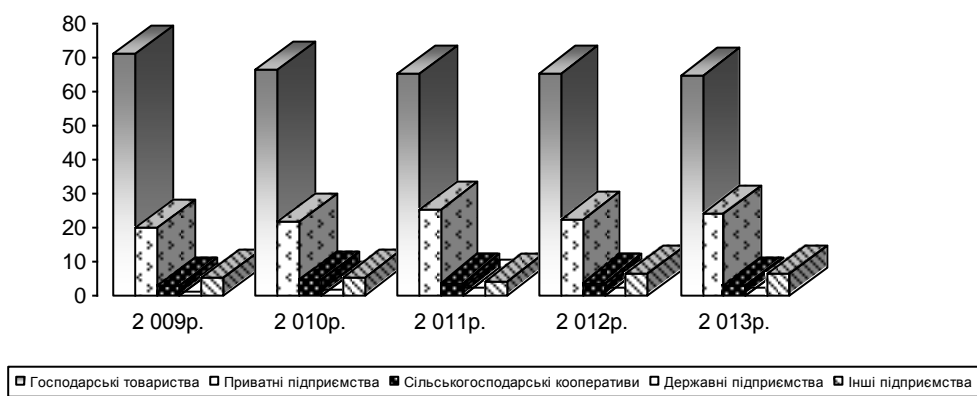

Рис. 2.5. Динаміка структури організаційно-правових форм господарювання агросфери в Сумській області в 2009-2013 рр., %

(Джерело: [164])

Критерієм ефективності форм господарювання має стати їх конкурентоспроможність при однаковій економічній підтримці держави. Основне завдання організації нових внутрігосподарських відносин полягає в утвердженні реальних прав власників на майно і землю, продукцію та кінцеві результати з тим, щоб за їх згодою і ініціативою перейти на економічні методи господарювання, які забезпечують не тільки матеріальну зацікавленість, а й відповідальність рядових членів сільськогосподарських підприємств.

В умовах ринкової нестабільності конкурентоспроможність можна визначити як потенційну можливість займати відповідну нішу на ринку товарів та послуг, що забезпечують суб'єкту ринкових відносин стійке фінансове та економічне становище. Конкурентні переваги виробництва в сільському господарстві формують зовнішні і внутрішні, об'єктивні і суб'єктивні чинники:

- об'єктивні конкурентні переваги це комплекс природно - економічних умов виробництва, а саме: природно - кліматичні умови, родючість ґрунтів, екологічний стан земель, рівень інтенсивності і концентрації виробництва тощо;
- суб'єктивні конкурентні переваги - це комплекс організаційно - управлінських умов господарювання: раціональне використання ресурсів - земельних, трудових і матеріально-технічних; високий рівень організації й управління підприємством.

Як свідчать багаторічні дослідження між названими показниками існує функціональний зв'язок - раціональне використання ресурсів обумовлюється дією об'єктивних природно-економічних умов господарювання та суб'єктивних організаційно-управлінських умов господарювання:

$$Kp_i = Ky_i \times Ke_i \quad (2.2)$$

де Kp_i - коефіцієнт диференціації рівня ресурсомісткості і-го агропідприємства в області; Ky_i - коефіцієнт умов виробництва; Ke_i - коефіцієнт ефективності виробництва.

В основі визначення цих показників використовується показник ресурсомісткості виробництва:

$$Kp_i = \frac{Pb_i}{Pb} \quad (2.3)$$

$$Ky_i = \frac{\overline{Pb}}{Pb_n} \quad (2.4)$$

$$Ke_i = \frac{Pb_n}{Pb_i} \quad (2.5)$$

де Pb_i , - фактичний рівень ресурсомісткості і-го агропідприємства, Pb - середньообласний рівень ресурсомісткості; Pb_n - нормативний рівень ресурсомісткості конкретного агропідприємства.

Коефіцієнт Ke_i дає порівняльну оцінку ефективності використання сукупних виробничих ресурсів. Його чисельна величина покаже, як використовувалися сукупні ресурси: якщо $Pb_i < Pb_n$ тобто фактична

ресурсомісткість була нижчою за нормативну, то рівень господарювання був ефективним і $Ke > 1$; якщо $Pb_b > Pb_n$, то $Ke < 1$, тобто рівень господарювання був неефективним. Якщо коефіцієнт Ke_i агропідприємств області різних організаційно-правових форм зіставляти з мінімальним значенням коефіцієнта ефективності виробництва серед підприємств області (Ke_{min}) можна визначити рівень господарювання (Kg):

$$Kg = \frac{Ke_i}{Ke_{min}} \quad (2.6)$$

Цей коефіцієнт дає порівняльну оцінку конкурентоспроможності, тобто умінню організувати процес виробництва. Його чисельна величина покаже, в скільки разів ефективність виробництва аналізованих господарств вища, ніж в найгіршій групі. По величині цього показника можна визначити місце, що займає кожна група господарств за наслідками виробничої діяльності при рейтинговій оцінці роботи агропідприємств в області і оцінити конкурентоспроможність та конкурентні переваги за рахунок тих чи інших груп чинників (формула 2. 2): якщо $Kp = Ky$, то $Ke = 1$; якщо $Kp > Ky$, то $Ke > 1$; якщо $Kp < Ky$, то $Ke < 1$. Отже, чим вище Kp за Ky тим більші конкурентні переваги і тим вища конкурентоспроможність. Рейтингова оцінка конкурентоспроможності в 2009-2013 роках по сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм Сумської області наведена в табл. 2. 12.

Дані таблиці 2. 12 показують які можливості виробництва (граф 2), як вони використовувалися (граф 1) в кожній організаційно-правовій формі і який результат різного використання виробничих можливостей (граф 3): краще за всіх свої виробничі можливості використовували сільськогосподарські кооперативи (1-ше місце), господарські товариства (2-ге місце) і інші (дочірні) підприємства (3-те місце) - у них найвищий рівень ефективності виробництва. Агропідприємства інших форм господарювання не зовсім раціонально використовували свої потенційні можливості.

**Рейтингова оцінка конкурентоспроможності
сільськогосподарських підприємств Сумської області всередньому за
2009-2013рр., коефіцієнти**

Організаційно- правові форми	Коефіцієнт				Займане місце
	ступеня використанн я ресурсів	умов господарюв ання	ефектив- ності виробництв а	рівня господа- рювання	
Господарські товариства	1,02	0,87	1,17	1,28	2
Приватні підприємства	1,13	1,09	1,04	1,13	6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1,12	0,93	1,20	1,31	1
Інші підприємства	1,23	1,08	1,14	1,19	3
Державні господарства	0,86	0,81	1,06	1,16	4
Фермерські господарства	1,07	1,02	1,05	1,14	5

(Джерело: власні розрахунки автора)

Важливе значення для розробки заходів регулювання сталого розвитку виробництва має економічна діагностика конкурентоспроможності підприємницьких структур - аналіз і оцінка їх ресурсних потенційних можливостей, дослідження факторних і результативних показників господарської діяльності, ступеня конкурентних переваг з метою виявлення резервів й обґрунтування перспектив розвитку.

Ступінь конкурентних переваг сільськогосподарського виробництва обумовлюється комплексом внутрішніх об'єктивних (родючість ґрунтів, екологічний стан земель, рівень інтенсивності і концентрації виробництва) та суб'єктивних чинників (комплекс організаційно-управлінських умов господарювання). Оцінка ступеня конкурентних переваг ресурсовіддачі відносно середньообласного рівня проводиться за формулою:

$$\Delta K_p = (K_p - 1) \times 100 \quad (2.7)$$

у тому числі вони сформовані за рахунок чинників:

- умов виробництва:
$$\Delta K_p(K_y) = (K_y - 1) \times 100 \quad (2.8)$$

- ефективності господарювання:
$$\Delta K_p(K_e) = (K_e - 1) \times 100 \quad (2.9)$$

Конкурентні переваги і невикористані можливості агропідприємств наведено у табл. 2. 13. Дані таблиці свідчать про те, що кожна форма господарювання відрізняється від іншої своїми умовами виробництва (K_u) і рівнем використання сукупних виробничих ресурсів (K_p). У прямій залежності від K_u знаходиться K_p : там де кращі умови виробництва буде вищим K_u і, природно, вище рівень ресурсовіддачі та більшим K_p . Співвідношення цих комплексних показників обумовлює конкурентоспроможність підприємств.

Таблиця 2.13

Конкурентні переваги сільськогосподарського виробництва Сумської області (в середньому за 2009-2013рр.)

Організаційно-правові форми	Коефіцієнти			Ступінь конкурентних переваг ресурсовіддачі у % до середніх даних по області (ΔK_p)		
	ступеня використання ресурсів (K_p)	умов господарювання (K_u)	ефективності виробництва (K_e)	ΔK_p	з них за рахунок	
					умов виробництва ΔK_p (K_u)	ефективності господарювання ΔK_p (K_e)
Господарські товариства	1,02	0,87	1,17	4	-13	17
Приватні підприємства	1,13	1,09	1,04	13	9	4
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1,12	0,93	1,20	13	-7	20
Інші підприємства	1,23	1,08	1,14	22	8	14
Державні господарства	0,86	0,81	1,06	-13	-19	6
Фермерські господарства	1,07	1,02	1,05	7	2	5

*Упорядковано по рівню K_p
(Джерело: власні розрахунки автора)

Тобто, найбільшою є кількість саме тих підприємств, рівень конкурентоспроможності яких майже найнижчий (господарські товариства), і, навпаки, кількість підприємств із високим рівнем конкурентоспроможності значно менша (приватні підприємства і сільськогосподарські кооперативи) [105].

Серед виробничих кооперативів Сумської області в 2013 році лише 20 %, а серед господарських товариств 66,3 % були збитковими, в той час як по області відповідний показник становив 35,4 %. Вся діяльність, а також діяльність щодо виробництва продукції рослинництва і тваринництва, господарських товариств області в 2013 р. була збитковою. Натомість, у виробничих кооперативах збитковим було лише виробництво продукції м'ясного скотарства, причому рівень збитковості був меншим від загального рівня по області. Тобто рівень конкурентоспроможності виробничих кооперативів вищий порівняно з іншими аграрними підприємствами (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Рентабельність сільськогосподарського виробництва в підприємствах різних організаційно-правових форм Сумської області, %

Організаційно-правові форми	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Господарські товариства	12,1	-4,8	1,8	-8,0	-7,0	-10,0	11,5	-3,1	-7,1
Приватні підприємства	22,7	8,6	16,0	5,1	0,3	-2,3	6,3	-4,8	-7,0
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	28,1	-6,8	19,8	2,7	5,1	-14,9	2,0	-2,6	4,1
Інші підприємства	8,1	-14,7	6,7	-9,4	-11,8	-11,6	-16,1	-4,7	-12,3
Державні господарства	47,0	10,9	30,1	9,9	12,2	-8,2	-4,2	-1,7	-0,5
Фермерські господарства	17,5	-7,3	27,5	29,1	10,5	-4,8	8,9	13,4	9,9
Усього с.-г. підприємства області	-4,6	-9,0	9,2	-2,4	-6,0	-0,5	11,2	16,8	5,8

(Джерело: [164])

В ринкових умовах, як очевидно, підприємства з низьким рівнем конкурентоспроможності тривалий час існувати не можуть, тому їх питома вага повинна зменшуватись, а питома вага підприємств із високим рівнем конкурентоспроможності, навпаки, зростати. Це підтверджує дослідження

структури аграрних підприємств Сумської області протягом 2009-2013рр. (Додаток Є).

О. Є. Гудзь стверджує, що неспроможність більшості керівників аграрних підприємств працювати в нових умовах, застосовувати фінансовий менеджмент, нові виробничі та маркетингові технології для досягнення сталого економічного зростання розвитку своїх підприємств є однією з причин зниження прибутковості, а тому й конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [40].

Доцільно було б при визначенні рівня конкурентоспроможності підприємства, використовувати такий показник як конкурентноздатність керівника, який враховував би його вік, освіту, фах, стаж роботи в галузі і на підприємстві. Більшість реформованих господарств, створених протягом останніх п'яти-шести років, мають незначний досвід роботи в нових умовах. Досвід роботи третини реформованих підприємств – менше трьох років. Більше половини керівників сільськогосподарських підприємств – люди віком від 36 до 55 років. Але разом з тим, О. Є. Гудзь зазначає, що «керівники аграрних підприємств мають високий освітній рівень. Більше половини керівників мають фахову вищу освіту або незакінчену вищу, майже третина – середню спеціальну. Але, хоча в цілому реформовані підприємства значно краще забезпечені фахівцями порівняно з фермерськими господарствами, однак, у їх діяльності відчутна нестача висококваліфікованих фахівців з менеджменту, фінансів, маркетингу, юристів» [40].

Ми вважаємо, що до підвищення рівня конкурентоспроможності аграрних господарств області неодмінно повинна привести співпраця дорадчої служби з партнерськими організаціями, яким слід проводити заходи з метою підвищення рівня знань, умінь і навичок сільськогосподарських товаровиробників та їх інформованості щодо новітніх технологій в аграрному виробництві.

Важливе значення у підвищенні ефективності аграрного виробництва має забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції, яка в умовах

ринкової економіки набуває особливої актуальності внаслідок відкритості нашої економіки та зростання конкуренції на ринку. Якісні характеристики продукції, її собівартість та ціни реалізації є основними ознаками, які характеризують рівень конкурентоспроможності продукції. Якісні показники продукції як складові її конкурентоспроможності забезпечують товаровиробнику переваги в конкурентній боротьбі. Найважливіші функції ціни проявляються в диференціації цін залежно саме від якості продукції. Тому виробництво продукції підвищеної якості повинно матеріально заохочуватись, і основою цього є економічний ефект від її використання: збільшення маси кінцевої продукції, зменшення витрат на транспортування, переробку, зберігання.

На основі даних Сумського обласного управління статистики аналіз динаміки якості сільськогосподарської продукції свідчить про нестійку тенденцію її рівня. Зокрема, низьку зацікавленість вітчизняних сільгоспвиробників у підвищенні вимог до якості продукції підтверджує аналіз динаміки якості зерна: основна частина продовольчого зерна пшениці реалізована у 2013 році 6-им класом (65,9%), частка пшениці вищої якості (3-й клас) менша в 5,4 раза і становить 12,1% (табл. 2. 15).

Таблиця 2.15

**Обсяг та структура якості пшениці, реалізованої
сільськогосподарськими підприємствами Сумської області
в 2009-2013 рр.**

Роки	Обсяг продажу в натуральному виразі, тис.т	у тому числі							
		3 клас		4 клас		5 клас		6 клас	
		тис. тонн	у % до загального обсягу	тис. тонн	у % до загального обсягу	тис. тонн	у % до загального обсягу	тис. тонн	у % до загального обсягу
2009	716,8	302,5	42,2	81,0	11,3	333,3	46,5	-	-
2010	379,3	107,0	28,2	171,4	45,2	100,3	26,6	-	-
2011	342,5	83,2	24,3	129,1	37,7	41,4	12,1	88,8	26,0
2012	517,5	24,3	4,7	121,0	23,4	2,2	0,5	370,0	71,5
2013	546,8	66,2	12,1	119,2	21,8	1,1	0,2	360,3	65,9

(Джерело: [164])

Питома вага пшениці шостого класу в загальному обсягу продаж поступово зростає від 26% в 2011 році до 71,5% в 2012 році. Динаміка частки пшениці вищої якості (третього класу) протягом досліджуваного періоду поступово знижується від 42,2% в 2009 році до 4,7% в 2012 році і тільки в 2013 році порівняно з попереднім роком цей показник набув позитивної динаміки до зростання.

В умовах ринкової нестабільності позитивним фактором регулювання ринку молока з боку держави було прийняття та впровадження з 1 липня 2002 році ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі», розробленого на основі нормативних документів Європейського Співтовариства. Зазначений ДСТУ сприяє підвищенню якості молочної сировини і відповідає міжнародним нормам стандарту на молоко. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2002 року схвалено базисні норми масової частки жиру (3,4%) і білка (3,0%) в молоці коров'ячому незбираному. Оплата за білок у молоці вища, ніж за жир. Співвідношення вартості жиру та білка у структурі ціни 1 тонни молока встановлюється на рівні 40:60, що зумовлено фактичним співвідношенням вартості вмісту жиру та білка в молочній продукції з урахуванням ринкових цін. Це стимулює зацікавленість товаровиробників у підвищенні вмісту білка в молоці. Хоча натуральні показники якості молока знайшли своє відображення у державних стандартах, статистика підтверджує нестійку зацікавленість вітчизняних сільгоспвиробників у підвищенні вимог до якості (табл. 2. 16).

Так, за 2009-2011 роки спостерігається зменшення кількості реалізованого молока вищого гатунку згідно з вимогами ДСТУ 3662-97. Частка молока, прийнятого за даним стандартом, скоротилася з 50,4 до 38,1%, а за останні 2 роки ситуація дещо покращилася і вже в 2013 році майже половина реалізованого молока (56,6 тис. т) відповідає вищому гатунку. Аграрні підприємства Сумської області у 2013р. згідно з діючим ДСТУ 3662-97 продали 130 тис. т молока в перерахунку на молоко

встановленої жирності, з яких 62,1 тис. т (47,8%) - молоко першого, 9,6 тис. т (7,4%) - другого гатунку і 1,7 тис. т (1,3%) негатурного молока.

Таблиця 2.16

**Обсяг та структура якості молока, реалізованого
сільськогосподарськими підприємствами Сумської області
в 2009-2013 рр.**

Роки	Прийнято в перерахун ку на молоко вста- новленої жирності, тис. т	у тому числі							
		вищого гатунку		I-го гатунку		II-го гатунку		негатурного	
		тис. тонн	у % до загаль- ного обсягу	тис. тонн	у % до загаль- ного обсягу	тис. тонн	у % до загаль- ного обсягу	тис. тонн	у % до загаль- ного обсягу
2009	142,6	71,9	50,4	63,3	44,4	6,3	4,4	1,1	0,8
2010	116,9	56,9	48,7	51,8	44,3	7,6	6,5	0,6	0,5
2011	117,7	44,8	38,1	64,3	54,6	6,9	5,9	1,7	1,4
2012	130,1	54,3	41,7	65,8	50,6	7,9	6,1	2,1	1,6
2013	130,0	56,6	43,5	62,1	47,8	9,6	7,4	1,7	1,3

(Джерело: [164])

Таким чином, процес господарювання і бізнесу стає важливим організаційним рішенням при практичному здійсненні заходів щодо підвищення ефективності виробництва. При цьому, природно, необхідні відповідні корегування з урахуванням вимог ринку і конкурентоспроможності вироблюваної продукції. Сільськогосподарські підприємства повинні добиватися конкурентоспроможності своєї продукції на виробничому ринку за рахунок використання наявного виробничого потенціалу, спеціалізації та концентрації, раціонального розміщення, скорочення виробничих витрат.

Зміцнення конкурентних позицій агропромислових підприємств забезпечує стійкий розвиток системи і нейтралізацію негативних відхилень в економічному ринковому просторі. Забезпечення конкурентоспроможності в системі організації виробництва сільськогосподарської продукції забезпечує: зміцнення становища регіону в територіальному поділі праці; залучення інвестицій для здійснення програм розміщення і регіонального

розвитку продуктивних сил; розвиток виробничої інфраструктури регіону як важливої умови раціоналізації схем руху товарів та прискорення матеріально-речових ресурсів у процесі відтворення; зміцнення організаційно-економічної системи регіону.

2.3. Управління виробничим потенціалом сіськогосподарських підприємств в умовах економічних трансформацій

У світі економічних перетворень, що відбуваються останнім часом в нашій країні, вітчизняні аграрні підприємства отримали нові перспективи розвитку. Перехід ринкових відносин призвів до необхідності використання якісно нових підходів в управлінні агропромисловим комплексом регіону для досягнення стійкого розвитку. Дослідження питань використання виробничого потенціалу АПК і методів його оцінки набуває особливої актуальності. Визначення, аналіз використання і прогнозування виробничого потенціалу агропромислового комплексу регіону на перспективу відносяться до числа актуальних, ще недостатньо вивчених проблем управління аграрним сектором економіки.

Велике значення в цьому процесі має дослідження чинників та умов підвищення ефективності використання наявних регіональних ресурсів та виявлення перспективних напрямків послідовного нарощування виробничого потенціалу АПК регіону на основі використання сучасних ринково-економічних важелів. Проблемою є невідповідність існуючих методологічних підходів і методичного інструментарію економічного розвитку АПК регіону вимогам та особливостям ринкових відносин [92].

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень по різних стратегічних і тактичних аспектах управління, чіткої концепції управління процесами формування та оптимального використання виробничого потенціалу АПК регіону в умовах нестабільного зовнішнього середовища

поки так і не створено. Дослідження останніх років в області формування і використання виробничого потенціалу АПК виявили ряд протиріч: дотепер у вчених немає єдності думок про визначення категорії «виробничий потенціал», структуру і зміст складових елементів; відсутній єдиний підхід до вибору показників для проведення рейтингів сільськогосподарських підприємств, що робить останні досить формальними. Для функціонування агропромислового комплексу необхідна взаємодія його компонентів по всіх рівнях ієрархії, що знаходить відображення в категорії «виробництво». Саме тому виробничий потенціал доцільно розглядати як внутрішні можливості АПК по виробництву продукції, що характеризуються наявністю, складом, якістю системно збалансованих на технологічній, інноваційній, інвестиційній, інформаційній і організаційній основі ресурсів і ефективністю їхнього використання.

Виходячи із розглянутого можна дати таке визначення: виробничий потенціал агропромислового комплексу регіону як сукупну спроможність аграрних підприємств, які перебувають у межах досліджуваного регіону, створювати в певному обсязі сільськогосподарську продукцію для задоволення суспільних потреб, із врахуванням кількісних, якісних, структурних характеристик наявних ресурсів та умов їх використання. Відповідно, виробничий потенціал АПК регіону являє собою систему взаємопов'язаних елементів, що виконують різні функції у процесі забезпечення випуску продукції та досягнення інших цілей розвитку комплексу. А тому можна стверджувати, що йому притаманні всі риси, властиві будь-якій системі: цілісність, структурованість, функціональність, керованість; взаємопов'язаність і взаємозалежність розвитку складових елементів; виробничо-технологічна індивідуальність виробничого потенціалу кожного виду діяльності, зумовлена виробничими, ресурсними, економічними особливостями розвитку регіону; здатність до відтворення тощо [3].

Виробничий потенціал агропромислового комплексу як система має такі складові: природні (земельні) ресурси, основні фонди, матеріальні

ресурси, трудові ресурси. Всі ресурси, пов'язані з функціонуванням і розвитком АПК, є матеріальною основою виробничого потенціалу.

Процес агропромислового виробництва передбачає використання природного фактора, оскільки речовина й енергія природи утворюють першопочаткову умову сталого розвитку подальшого виробництва, а також процесу праці, який призводить у рух природні й інші фактори виробництва, які виступають як доповнюючі один одного фактори, що утворюють структуру та потенціал виробництва. Як зазначив академік НААН П. Т. Саблук, основою усіх проблем збалансованості є співвідношення між виробничим потенціалом агропромислового комплексу і суспільною потребою в його продукції [160, с. 175].

Характеризуючи ефективність використання виробничих ресурсів в умовах ринкового механізму господарювання Д. В. Шиян визначає економічний потенціал як здатність господарської системи засвоювати і переробляти народне багатство для задоволення суспільних потреб або сукупність економічних можливостей, які має суспільство і які можуть бути використані для реалізації конкретних соціально-економічних цілей і завдань [201].

Найважливішою складовою економічного потенціалу є виробничий потенціал, який формується в залежності від економічних можливостей галузей матеріального виробництва. В сучасних умовах, коли виробничі ресурси належать не державі, а конкретному власнику, постає проблема ефективного і раціонального використання ресурсного потенціалу сільського господарства. Виробничий потенціал сільського господарства являє собою сукупність земельних, матеріальних і трудових ресурсів, призначених для використання в процесі виробництва сільськогосподарської продукції. На думку багатьох авторів, до виробничих ресурсів необхідно віднести й фінансові надходження аграрних підприємств. Однак, в умовах ринку головною рушійною силою процесу виробництва є економічний інтерес його учасників, тому в комплексі ресурсний потенціал можна представити як

сукупність земельних, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів та економічного інтересу, які є об'єктивно необхідними передумовами здійснення аграрного виробництва [125].

Ресурсний потенціал аграрного виробництва характеризують кількістю, якістю та структурою земельних, матеріальних і трудових ресурсів (табл. 2. 18).

Таблиця 2.18

Грошова оцінка ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області в 2013р.

Види підприємств	Грошова оцінка ресурсів, млн. грн.						Загальна вартість, млн. грн.
	земельні ресурси	структура, %	трудові ресурси	структура, %	матеріально-технічні ресурси	структура, %	
Господарські товариства	4968	78,4	338,8	5,3	1022,2	16,3	6329,0
Приватні підприємства	1431	76,5	61,1	3,3	378,8	20,2	1870,9
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	132	67,3	19,9	10,1	44,3	22,6	196,2
Інші підприємства	179	88,9	8,1	4,0	14,3	7,1	201,4
Державні господарства	215	78,5	22,3	8,1	36,4	13,4	273,7
Фермерські господарства	435	79,5	23,2	4,2	88,9	16,3	547,1
Усього с.-г. підприємства області	7360	78,4	473,8	5,0	1584,9	16,6	9382,7

(Джерело: [164])

В процесі досліджень виявлено, що виробничий потенціал аграрних підприємств Сумській області в 2013 році оцінюється в 9,1 млрд. грн, у тому числі сільськогосподарські угіддя – 7,4 млрд. грн (80,5%), матеріально-технічні - 1,6 млрд. грн (17,4%), трудові ресурси - 197,5млн. грн (2,1%). Оцінка земельних ресурсів здійснювалась за грошовою оцінкою у відповідності з методикою, розробленою Державним комітетом земельних ресурсів України, матеріально-технічні ресурси – за грошовою середньорічною вартістю, трудові ресурси – за рівнем оплати праці. Об'єктами дослідження є сільськогосподарські підприємства Сумської

області крім вузькоспеціалізованих (птахофабрики, племінні підприємства), малих фермерських.

Протягом останніх років підприємницькі структури брали в оренду землю і на базі декількох господарств створювали одне дочірнє, яке мало в своєму розпорядженні до 3000 га ріллі і більше. Щоб простежити тенденцію щодо зміни розмірів земельної площі сільськогосподарських підприємств, розглянемо середню площу ріллі господарств залежно від певної форми, оскільки вона є основою сільськогосподарського виробництва (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

**Наявність ріллі в середньому на 1 сільськогосподарське підприємство
за формами господарювання Сумської області**

в 2009-2013 рр., га

Організаційно-правові форми	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Господарські товариства	1464	1495	1733	1849	1985	135,6
Приватні підприємства	1276	1234	1450	1711	1598	125,2
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	2097	1416	1202	1446	1120	53,4
Інші підприємства	1521	1248	1283	2136	5299	348,3
Державні господарства	2936	2604	2335	2257	2294	78,1
Фермерські господарства	2674	2456	3264	2006	2062	77,1
Усього підприємства області	1908	1834	2006	2138	2178	114,2

(Джерело: [164])

Починаючи з 2009 року площа ріллі в середньостатистичному господарстві починає зростати і за 5 останніх років збільшилася на 270га, або на 14,2%. Це явище можна пояснити появою групи економічно сильних господарств, які поступово збільшують площі землекористування за рахунок менш вдалих господарств та окремих громадян або їх груп, які виявили бажання працювати самостійно. Спостерігаються також випадки, коли підприємства припиняють своє існування, як юридичні особи. Так, площа землекористування товариств, приватних підприємств та дочірніх підприємств зростає, а інших форм господарювання поступово зменшується.

Одним з основних факторів, без якого неможливо здійснювати виробничу діяльність є трудові ресурси. Від забезпеченості ними та їх кваліфікації залежить спроможність підприємств виробляти конкурентоспроможну продукцію. Зменшення чисельності працюючих у сільськогосподарських підприємствах спостерігається у всіх регіонах України. Це пов'язано з низьким рівнем відтворення сільського населення, високими темпами згортання галузі тваринництва, виробництва трудомісткої рослинницької продукції, а також дуже низьким рівнем оплати праці. Як наслідок, велика кількість працівників була скорочена, простежується тенденція до вимушеної неповної зайнятості – в адміністративних відпустках або працювати в режимі неповного робочого дня (тижня).

Таблиця 2.21

Наявність працівників на 1 сільськогосподарське підприємство за формами господарювання Сумської області в 2009-2013 рр., осіб.

Організаційно-правові форми	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Господарські товариства	86	79	72	64	56	65,1
Приватні підприємства	61	55	44	40	32	52,5
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	162	102	74	77	70	43,2
Інші підприємства	83	69	63	66	103	124,1
Державні господарства	186	158	135	117	107	57,5
Фермерські господарства	112	103	141	59	54	48,2
Усього підприємства області	62	61	62	61	59	95,1

(Джерело: [164])

Дані таблиці 2. 21 свідчать про скорочення кількості працівників підприємств регіону за досліджуваний період – на 9,7%. Найменше зменшилася чисельність працівників в кооперативах та фермерських господарствах – відповідно 56,8 і 51,8%. Нижчий рівень скорочення працівників у господарствах цих форм пояснюється збереженням тваринництва, яке є трудомісткою галуззю.

Основні виробничі фонди сільського господарства в Україні за 2009-

2013 роки зменшилися на 69,5 млрд. грн, або щороку на 13,9 млрд грн. Якщо по Україні основні фонди зменшилися удвічі, то в окремих регіонах ця тенденція мала різний прояв. Зокрема, Протягом 2009-2013 років спостерігається збільшення вартості фондів у розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство Сумської області на 10,4% (табл. 2. 22).

Таблиця 2.22

**Вартість основних виробничих фондів у розрахунку на
1 сільськогосподарське підприємство за формами господарювання
Сумської області в 2009-2013 рр., тис. грн**

Організаційно-правові форми	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Господарські товариства	1801,4	1951,7	1870,4	1933,4	1899,6	105,5
Приватні підприємства	1804,8	1952,4	1868,9	1934,2	1729,4	95,8
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1834,6	1961,5	1864,4	1944,3	1976,2	107,7
Інші підприємства	1793,9	1939,2	1913,4	1995,8	2117,3	118,0
Державні господарства	1793,8	1996,6	1921,0	1912,4	2029,1	113,1
Фермерські господарства	1708,3	1879,8	1798,3	1921,6	1976,2	115,7
Усього підприємства області	1801,0	1951,1	1870,4	1934,0	1988,1	110,4

(Джерело: [164])

Починаючи з 2009 року грошовий вираз фондів коливається по роках, але в основному зростає. Причиною цього є придбання основних фондів, а також передачі частини фондів з балансу приватних підприємств. В даний час непоодинокі випадки, коли в сільськогосподарських підприємствах вносять зміни у величину даного фонду в бік збільшення, вдаючись у більшості випадків до послуг суду.

При здійсненні виробничої діяльності сільськогосподарські підприємства несуть матеріальні витрати. Починаючи з 2009 року витрати в різних організаційно-правових формах Сумської області на виробництво продукції зростали майже вдвічі (табл. 2. 23).

Таблиця 2.23

Рівень витрат в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь за формами господарювання Сумської області в 2009-2013 рр., грн

Організаційно-правові форми	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Господарські товариства	2607	3119	3740	4862	5105	195,8
Приватні підприємства	1765	2396	3114	4048	4351	246,5
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	3867	5593	4474	4697	4932	127,5
Інші підприємства	2593	2189	2298	3217	3538	136,4
Державні господарства	2357	2653	2916	3203	3843	163,0
Фермерські господарства	2100	2592	3110	3732	4478	213,2
Усього підприємства області	2429	3003	3141	4517	4759	195,9

(Джерело: [164])

Різде зростання витрат є в тих підприємствах, в яких галузь тваринництва домінує або розвивається на рівні з галуззю рослинництва. Найбільша динаміка зростання витрат в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь спостерігається в приватних підприємствах та фермерських господарствах – більше ніж в 2 рази в 2013 році порівняно з 2009 роком.

Отже, протягом досліджуваного періоду кількість аналізованих об'єктів зменшилася майже на третину, і ця тенденція притаманна майже всім формам господарювання (табл. 2. 24).

Протягом останніх років спостерігається збільшення площі землекористування, особливо в господарських товариствах та приватних підприємствах. Різко зменшилась чисельність працівників: чим менші розміри господарства за земельною площею, тим більший відсоток скорочення працівників. Особливо це помітно в приватних господарствах. Вартість фондів у сільськогосподарських підприємствах зменшується з року в рік, проте в господарських товариствах та дочірніх підприємствах цей процес відбувається інтенсивніше, ніж в інших формах. На нашу думку, це пов'язано з вищою ефективністю діяльності сільськогосподарських

підприємств приватного характеру, чому останнім часом значно сприяло підвищення цін на продукцію тваринництва, особливо молоко.

Таблиця 2.24

Рівень використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Сумської області в 2013р.

Показники	Господарські товариства	Приватні підприємства	Сільськогосподарські виробничі кооперативи	Інші підприємства	Державні господарства	Фермерські господарства	Усього підприємства області
Наявність ріллі в середньому на 1 підприємство, га	1985	1598	1120	5299	2294	2062	2178
Наявність працівників на 1 підприємство, осіб	56	32	70	103	107	54	59
Вартість основних виробничих фондів на 1 підприємство, тис. грн	1899,6	1729,4	1976,2	2117,3	2029,1	1976,2	1988,1
Витрати на виробництво продукції на 100га с.-г. угідь, тис. грн.	260,7	176,5	386,7	259,3	235,7	210,0	475,9
Рівень витрат на 100грн. валової продукції (в постійних цінах 2010р.), тис. грн.	167,2	171,7	127,3	153,2	137,2	141,0	163,4
Рівень прибутку на 1 підприємство, тис. грн.	168,1	74,8	26,8	-293,6	-51,4	129,4	238,3
Рівень рентабельності, %.	7,1	7,0	4,1	-12,3	-0,5	9,9	5,5

(Джерело: [164])

Для визначення ефективності господарювання підприємств, що належать до різних організаційно-правових форм, доцільно розрахувати обсяги виробництва валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь. На цей показник впливає площа сільськогосподарських угідь, чисельність працівників, вартість фондів і витрати на виробництво 1 грн валової продукції. Для підтвердження дослідимо залежність між вказаними величинами за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.

Множинне кореляційне рівняння встановлює зв'язок між

досліджуваними ознаками і дає змогу обчислити очікувані значення результативної ознаки під дією включених в аналіз ознак-факторів, пов'язаних з даними рівняння. Для розрахунку впливу на виробництво валової продукції на 100 га (Y) таких факторів, як площа сільськогосподарських угідь (X_1), чисельність працівників (X_2), вартість фондів (X_3) і витрати на виробництво 1 грн. валової продукції (X_4).

За результатами обробки одержано таке лінійне рівняння:

$$Y=1,501-0,0001*X_1+0,0044 *X_2+4,354*X_3 - 0,347 X_4, \quad (2.10)$$

a_0 – вільний член рівняння, не має економічного змісту і не інтерпретується. В нашому випадку – 1,501;

a_1 – показує зменшення виробництва валової продукції на 1 га на 0,0001 грн за рахунок зростання площі сільськогосподарських угідь при умові, що інші чинники залишаються не змінними;

a_2 – відображає збільшення виробництва валової продукції на 1 га на 0,0044 грн при збільшенні кількості працівників за умови, що інші чинники залишаються незмінними;

a_3 – показує збільшення виробництва валової продукції на 1 га на 4,354 грн при збільшенні вартості фондів за умови, що інші чинники залишаються не змінними;

a_4 – відображає зменшення виробництва валової продукції на 1 га на 0,347 грн за рахунок збільшення витрат на виробництво валової продукції на 1 га за умови, що інші чинники залишаються незмінними.

При розрахунках коефіцієнт кореляції становить 0,74, що вказує на тісний зв'язок між досліджуваними факторами [110].

З метою визначення ефективності господарської діяльності розглянемо рівень виробництва валової продукції в сільськогосподарських підприємствах Сумської області (табл. 2. 25). Аналізований показник в сільськогосподарських підприємствах за період з 2010 по 2013 роки найбільше зріс в кооперативах (52,1%), державних господарствах (20,1%) та фермерських господарствах (13,2%). Розглядаючи підприємства всередині

форм господарювання помітно, що сільськогосподарські кооперативи виробляють найбільше валової продукції на одиницю площі (близько 304 тис. грн /100га у 2013 році). Приватні підприємства виробляють її найменше (близько 103 тис. грн. /100га у 2013 році).

Таблиця 2.25

Виробництво валової продукції (в постійних цінах 2010р.) на 100 га сільськогосподарських угідь за формами господарювання Сумської області в 2009-2013 рр., тис. грн

Організаційно-правові форми	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Господарські товариства	149,4	144,6	182,6	156,0	104,4
Приватні підприємства	126,5	102,0	131,9	102,8	81,3
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	199,7	186,6	285,4	303,8	152,1
Інші підприємства	154,4	179,3	133,2	169,3	109,7
Державні господарства	143,2	139,2	192,8	171,8	120,1
Фермерські господарства	131,5	152,3	169,0	148,9	113,2
Усього підприємства області	140,1	137,5	174,4	148,7	106,1

(Джерело: [164])

Різницю у виробництві валової продукції між господарствами різних форм господарювання можна пояснити станом галузі тваринництва в них. Так, державні господарства зберегли тваринництво, за рахунок якого і виробляють більше валової продукції, тоді як у приватних підприємствах, воно майже згорнулося, зумовлено наявністю одного власника, який зацікавлений в результатах діяльності.

Прибуток – це показник, за допомогою якого можна оцінити виробничу і збутову діяльність сільськогосподарських підприємств. Із даних таблиці 2. 26 в середньому по регіону прибуток у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь господарства отримували починаючи з 2011 року. В 2013 році результати господарювання виявилися кращими порівняно з минулими роками. Це пояснюється високим рівнем реалізаційних цін на зернові культури, які значно зросли за останні роки, що

дозволиво вивести більшість підприємств на прибутковий рівень, оскільки зерно є однією із небагатьох прибуткових статей доходів підприємства.

Таблиця 2.26

**Одержано прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь в
сільськогосподарських підприємствах Сумської області
в 2009-2013 рр., грн**

Організаційно-правові форми	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., +,-
Господарські товариства	-131,6	-47,6	-116,1	184,5	168,1	299,7
Приватні підприємства	-24,6	70,1	3,6	138,6	74,8	99,4
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	113,7	114,0	154,9	112,6	126,8	13,1
Інші підприємства	-154,2	-124,1	-195,9	-370,1	-293,6	-139,4
Державні господарства	-92,2	225,4	392,8	9,5	-51,4	40,8
Фермерські господарства	45,9	30,5	122,3	194,1	129,4	83,5
Усього підприємства області	-108,3	-12,3	206,3	318,2	112,2	220,5

(Джерело: [164])

Ефективно у 2013 році виробничу і збутову діяльність здійснювали більшість підприємств, крім державних та дочірніх підприємств. Проте в подальші роки, що охоплені дослідженням, прибутковими залишалися кооперативи та фермерські господарства. Протягом 2009 - 2013 років спостерігається тенденція, відповідно до якої чим більша земельна площа, тим вищий прибуток.

Той факт, що сільськогосподарські виробничі кооперативи працюють найефективніше пояснюється наступними чинниками:

- підприємства цієї форми майже не зазнали подрібнення, а отже зберегли комплекс технологічного обладнання. Як результат, високий рівень механізації виробництва і виконання у визначені агротехнічні терміни всіх технологічних процесів;

- наявність високопродуктивного тваринництва, яке приносить прибутки, а також забезпечує галузь рослинництва органічними добривами,

що дозволяє отримувати постійно високі врожаї сільськогосподарських культур;

- наявність у господарствах переробних промислів;

Таблиця 2.27

**Рентабельність в сільськогосподарських підприємствах
Сумської області в 2013 році, %**

Показники	Господарські товариства	Приватні підприємства	Сільськогосподарські виробничі кооперативи	Інші підприємства	Державні господарства	Фермерські господарства	Усього підприємства області
Продукція сільського господарства	-7,1	-7,0	4,1	-12,3	-0,5	9,9	5,5
Продукція рослинництва	-5,9	-5,0	22,4	-14,9	7,2	13,5	8,1
зерно	-9,6	-11,0	17,0	-9,8	3,6	7,8	2,9
насіння соняшнику	8,1	30,0	46,9	-13,8	7,4	52,4	34,5
соя	-13,8	-2,8	15,8	-35,1	52,1	42,5	13,3
ріпак	2,0	13,7	-10,0	1,2	-	31,4	-15,9
картопля	42,7	-7,8	-	-	-	7,8	33,4
овочі відкритого ґрунту	-20,2	-15,4	-	-	-	19,9	75,3
Продукція тваринництва	-10,7	-17,3	-6,3	-10,5	-9,6	-10,3	-5,1
ВРХ	-31,2	-39,1	-41,5	-55,7	-29,9	-17,4	-34,0
свині	18,5	-35,1	6,0	-	6,2	17,5	-9,3
молоко	-11,8	1,0	11,9	-8,1	-6,9	-9,6	8,6
яйця	17,6	16,6	-	-	-	-	11,6

(Джерело: [164])

Отже, як свідчать розрахунки, аналіз еволюції розвитку аграрних формувань у ринкових умовах свідчить про зменшення, починаючи з 2009 року, кількості об'єктів дослідження, при одночасному збільшенні площі землекористування в розрахунку на 1 підприємство, перевага зберігається за концентрацією виробництва, тобто господарствами з великими площами

землекористування, що і підтверджується рівнем виробництва валової продукції та одержання прибутку в розрахунку на 1 га с.-г. угідь та на 1 працівника. Це явище пояснюється появою групи економічно сильних господарств, що поступово збільшуються за рахунок оренди земельних і майнових паїв громадян економічно слабких господарств. Останні не витримали конкурентної боротьби і втратили юридичну самостійність [110].

Таким чином, враховуючи особливості й потенційні можливості різних сільськогосподарських підприємств можна зазначити, що немає такої організаційно-правової форми аграрного виробництва ні в Україні, ні у Сумській області зокрема, яка була б універсальною, забезпечуючи в будь-яких умовах високу ефективність сільськогосподарського виробництва. Тому процес пошуку найбільш оптимальних у певних умовах форм організації сільськогосподарського виробництва продовжуватиметься.

Вирішення даної проблеми повинно полягати в структуризації форм господарювання і докорінних змінах внутрішньовиробничих економічних відносин. Основними серед них будуть питання керованості та інвестиційної привабливості організаційно-правових форм господарювання. За таких умов слід вести оцінку можливості організаційно-правових форм задовольняти інтереси інвесторів, засновників і пасивних вкладників, виходячи з наступного: кредитори (інвестори) оцінюють привабливість форми підприємства за механізмом відповідальності за його борги; засновники оцінюють привабливість форми підприємства порядком участі в його управлінні, здатністю впливати на прийняття рішень щодо стратегії його розвитку; пасивні вкладники (пенсіонери та інші незайняті у виробничій діяльності власники паїв) оцінюють привабливість форми підприємства за правом участі в його управлінні, порядком визначення виплат за здані в оренду паї.

Перехід до різноманітних форм власності та господарювання не виключає, а потребує посилення використання таких організаційно - економічних факторів, як кооперація та інтеграція. При цьому якщо раніше

сільськогосподарська кооперація, в основному обмежувалася виробництвом продукції, то з переходом до ринкових відносин її роль стає більш вирішальною в економічній стабільності АПК. Кооперація сьогодні має сприяти інтенсивному розвитку виробництва, підвищенню його економічної ефективності та конкурентоспроможності, утвердженню еквівалентності обміну на внутрішньому та міжгалузевому рівнях, створення умов для фінансової стабілізації підприємств. У відповідності з такими завданнями необхідно формувати організаційні структури сільського господарства. Головне тут забезпечити безперебійне проходження продукції від виробника до споживача з додержанням інтересів товаровиробника і покупця. Їх функціонування має виключити посередників, які і за нинішніх важких умов чудово почуваються за рахунок товаровиробників.

Таким чином, процес управління виробничим потенціалом в умовах глобалізації є результатом взаємодії управління технологічними, економічними, соціальними потенціалами галузі на макро- й мікрорівні. Вирішальною перевагою раціонального управління виробничим потенціалом є технологічний відрив від конкурентів, тобто здатність галузі створювати нові технології і, відповідно, конкурентоспроможну, високоякісну продукцію. Для забезпечення ефективного управління виробничим потенціалом підприємств АПК необхідно провести переорієнтацію звичайного руху фінансових потоків із сировинного ринку в сферу виробництва кінцевої продукції і високих технологій, тобто провести всі можливі заходи для збільшення виробничих потужностей і використання всього потенціалу виробництва.

Висновки до розділу 2

1. Проаналізувавши особливості фінансування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва було виявлено проблеми, що виникають при здійсненні фінансування, а саме виходячи зі зростання норми

рентабельності у фінансовому секторі спостерігається вплив інвестицій з реального сектора, портфельні інвестиції переважають над прямими; переважання короткострокового фінансування над довгостроковим негативно впливає на економічну безпеку суб'єктів господарювання аграрної сфери; негативний вплив фінансових криз постійно посилюється, а процес подолання наслідків фінансових криз унеможливорює збільшення обсягів фінансування програм регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

2. Організаційно-економічне регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва передбачає необхідну цілу низку взаємопов'язаних чинників, що взаємодіють між собою та в тій чи іншій мірі впливають на протікання або результативність господарської діяльності. Проведені дослідження довели, що через механізми інвестування забезпечується безперервність функціонування агросфери, а фінансовий капітал в економіці сталого розвитку є важливим джерелом відтворення та поповнення інших видів капіталу.

3. Процес господарювання і бізнесу стає важливим організаційним рішенням при практичному здійсненні заходів щодо підвищення ефективності виробництва. При цьому, природно, необхідні відповідні корегування з урахуванням вимог ринку і конкурентоспроможності. Сільськогосподарські підприємства повинні забезпечувати конкурентоспроможність своєї продукції на виробничому ринку за рахунок використання наявного виробничого потенціалу, спеціалізації та концентрації, раціонального розміщення, скорочення виробничих витрат.

4. Ступінь конкурентних переваг суб'єктів сільськогосподарського виробництва обумовлюється комплексом внутрішніх (родючість ґрунтів, екологічний стан земель, рівень інтенсивності й концентрації виробництва) та суб'єктивних чинників (комплекс організаційно-управлінських умов господарювання). Серед виробничих кооперативів Сумської області за 2013 рік лише 20%, а серед господарських товариств 66,3% були збитковими, в

той час як по області відповідний показник становив 35,4%. Уся діяльність, а також діяльність щодо виробництва продукції рослинництва і тваринництва, господарських товариств області в 2013р. була збитковою. Натомість у виробничих кооперативах збитковим було лише виробництво продукції м'ясного скотарства, причому рівень збитковості був меншим від загального рівня по області. Тобто рівень конкурентоспроможності виробничих кооперативів вищий, порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарювання. Останні за рейтинговою оцінкою показують, що найкраще свої виробничі можливості використовували сільськогосподарські кооперативи (1-ше місце), господарські товариства (2-ге місце) і інші (дочірні) підприємства (3-тє місце) - у них найвищий рівень ефективності виробництва. Множинно-кореляційне рівняння зв'язку між виробництвом валової продукції на 100 га і факторами виробничого потенціалу показало зменшення її вартості за рахунок збільшення використання земельних площ і виробничих витрат, а також підвищення цього показника за рахунок додаткового залучення працівників і виробничих фондів.

5. Процес управління виробничим потенціалом в умовах глобалізації є результатом взаємодії управління технологічними, економічними, соціальними потенціалами галузі на макро- й мікрорівні. Вирішальною перевагою раціонального управління виробничим потенціалом є технологічний відрив від конкурентів, тобто здатність галузі створювати нові технології і, відповідно, конкурентоспроможну, високоякісну продукцію.

6. Для забезпечення ефективного управління виробничим потенціалом підприємств АПК необхідно провести переорієнтацію звичайного руху фінансових потоків із сировинного ринку в сферу виробництва кінцевої продукції і високих технологій, тобто провести всі можливі заходи для збільшення виробничих потужностей і використання всього потенціалу виробництва.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Формування напрямів удосконалення регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Про необхідність комплексного підходу щодо регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва висловлюються сьогодні практики, науковці, політики [1, 20, 24, 114, 159, 160, 187, 201]. Вони доходять єдиної думки, що серед громадсько-політичних, правових, макроекономічних, організаційних, соціально-економічних, технологічних, екологічних та інших передумов ефективного розвитку аграрного сектора дуже складно виділити першорядні або другорядні. У сучасній науковій економічній літературі комплексність розглядається як об'єднання та узгодженість усіх без винятку реформаційних складових – від початкових підходів до її організації, до ефективного після реформаційного розвитку окремих підприємств та аграрної сфери в цілому. Деякі науковці [5, 23, 25, 28, 142] вважають також, що комплексний підхід до вирішення проблем сільськогосподарських виробників полягає в удосконаленні фінансово-економічного механізму з метою забезпечення розширеного відтворення з одночасним переходом на нові форми організації та управління в умовах ринку, у формуванні конкурентоспроможного аграрного сектора. Але, незважаючи на досить високу вивченість комплексного підходу, поняття сталого розвитку сільськогосподарського виробництва має декларативний характер, а тому потребує уточнення та подальшого вивчення.

У дисертаційній роботі запропоновано авторський підхід до регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Під сталим розвитком сільськогосподарського виробництва розуміється процес

функціонування аграрних підприємств, заснований на принципах та способах реалізації підходів щодо формування та регулювання відносин, які виникають під час виробництва сільськогосподарської продукції та в процесі розвитку аграрного бізнесу з використанням кооперації, який сприятиме переходу діяльності таких підприємств на якісно новий рівень виробництва екологічно чистої продукції, скороченню безробіття та підвищенню рівня доходів [111]. Такий процес, зумовлений впливом ринкових чинників, представлений у просторовій моделі, структуру якої наведено на рис. 3.1.

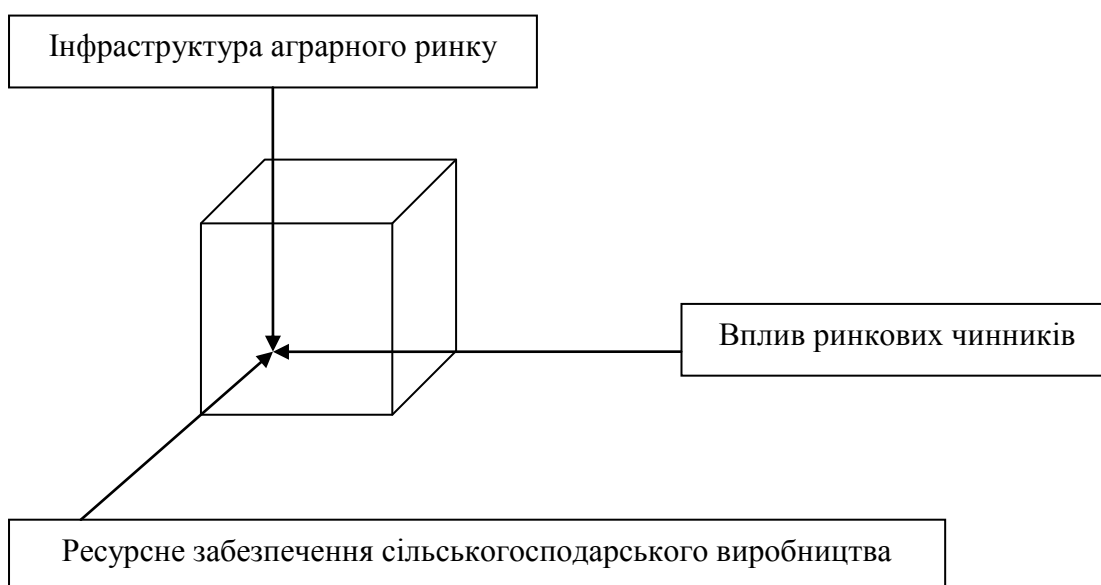

Рис. 3.1. Просторова модель впливу чинників на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва

(Джерело: власні дослідження автора)

Створення просторової моделі впливу чинників на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва спрямовано на вирішення наступних завдань:

1) визначення напрямків розвитку аграрних підприємств різних за організаційно-правовою формою господарювання, які мають перспективне значення, з урахуванням проблем товаровиробників, специфіки аграрного виробництва та регіональних особливостей даної галузі, встановлення рівня ресурсного забезпечення та механізму його формування;

2) налагодження та постійне удосконалення взаємовідносин між різними сферами аграрного бізнесу, розвиток інфраструктури аграрного ринку;

3) створення єдиного регіонального комплексу аграрного виробництва з урахуванням впливу ринкових чинників та розвитку ринкового середовища.

Розглянемо докладніше кожен із запропонованих підходів, які складають поняття сталого розвитку. Перший підхід передбачає розгляд поняття «сталий розвиток сільськогосподарського виробництва» у форматі формування та регулювання відносин, які виникають у процесі виробництва сільськогосподарської продукції. Сутність такого підходу полягає у детальнішому вивченні всіх складових – від його створення до виробництва готової продукції, – у збалансованому розподілі та використанні ресурсів. Для цього необхідно приділяти увагу ступеню розвитку відносин власності в регіону, а саме вибору способів кооперування різних форм господарювання, встановленню внутрішньогосподарських взаємовідносин і розрахунків, розподілу прав та обов'язків, відповідальності та доходів між власниками підприємств, організації виробничого процесу тощо.

Регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в роботі розглядається як сукупність способів забезпечення взаємозв'язаної діяльності аграрних підприємств різних форм власності та їх об'єднань на основі обслуговуючої кооперації, використання яких зумовлює досягнення синергічного ефекту в умовах впливу ринкових чинників. Формування такої взаємодії, з одного боку, орієнтовано на реалізацію стратегії сталого розвитку, спрямованої на забезпечення конкурентних переваг галузі, а з іншого – на максимальне використання ефекту синергії, яка виникає в результаті створення об'єднань сільськогосподарських підприємств [99].

Взаємодію складових сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на локальному рівні наведено на рис. 3.2.

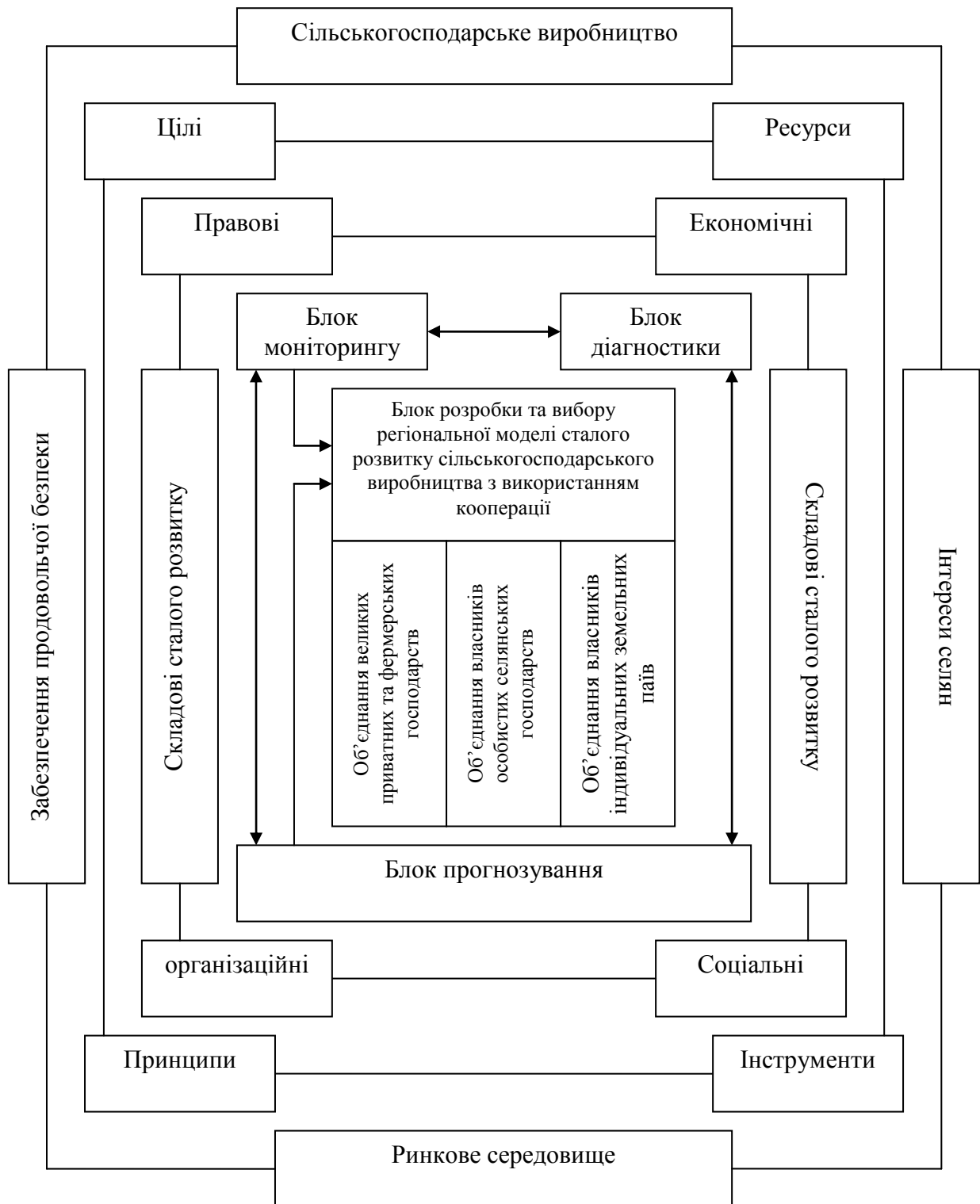

Рис. 3.2. Взаємодія складових регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на локальному рівні
(Джерело: власні дослідження автора)

Функціонування напрямів удосконалення регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва ґрунтується на певних підходах, основними з яких є цільовий, функціональний, системний та

ситуаційний. Поставлене у роботі завдання – організаційно-економічне регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва – вимагає застосування цільового підходу до побудови відповідної моделі. Цільовий підхід, що полягає в науково обґрунтованій структуризації цілей, ставить перед підприємством конкретні цілі й завдання. Тим самим, не обмежуючи самостійності підприємств та можливості кооперації, забезпечується гнучкість, динамічність структури управління підприємством. Отже, цільовий підхід до побудови означеного механізму створює передумови для узгодження формальних і неформальних відносин між різними сільськогосподарськими підприємствами. Функціональний підхід базується на строгій регламентації функцій кожної з систем, а це призводить до таких недоліків, як інерційність, зниження гнучкості та маневреності сільськогосподарських підприємств, а також гальмує їх розвиток [106].

Застосування системного підходу припускає розгляд усіх елементів системи у взаємозв'язку; визначення цілей і критеріїв функціонування аграрної галузі; підпорядкування встановлених критеріїв загальної мети. Найважливішою вимогою системного підходу є забезпечення односпрямованості цілей усіх елементів системи. Це означає, що для ефективності повинна бути задана конкретна, реальна сукупність цілей, котрі мають пріоритетність співвідношення. Вони повинні мати кількісний вимір, що дозволяє оцінити ступінь їх досягнення. Використання системного підходу при побудові та функціонуванні локальної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва забезпечує цілеспрямовану і високоефективну взаємодію всіх його елементів. З позицій системного підходу такій моделі притаманні наступні властивості й ознаки: цілісність, подільність, ідентифікованість, відкритість, динамізм.

Ситуаційний підхід до формування локальної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва передбачає оцінку впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища під час прийняття управлінських рішень. Серед принципів розробки будь-якої економічної моделі виділяються

загальні та часткові. До загальних принципів відносяться: принцип програмно-цільового управління припускає використання таких методичних підходів вирішення організаційних питань, які ґрунтуються на принципах поділу проблеми на елементи; принцип саморегулювання орієнтований на поліпшення системи управління і структури підприємств або їх об'єднання; принцип логічної основи дозволяє не тільки структурувати вирішення кожної проблеми відповідно до поставлених цілей, але й обрати найефективніший шлях їх досягнення.

На думку А.Е.Воронкової «частковими принципами економічних моделей є керованість, плановість, адекватність, безперервність розвитку, міжсистемна та внутрішньосистемна сумісність, відповідність моделі системі, для якої вона створена, економічність, зворотний зв'язок, модельованість» [24, с. 283]. Вважаємо, що дотримання таких підходів і принципів дозволить створити ефективну модель організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва Сумської області.

Взаємодія складових регулювання сталого розвитку є блочною та включає блоки моніторингу, діагностики, розробки та вибору регіональної моделі сталого розвитку та блок прогнозування. Блок моніторингу контролює виконання стратегічних і тактичних задач щодо регулювання сталого розвитку, здійснює зворотний зв'язок між блоками.

Сутність та принципи побудови блоків діагностики, розробки та вибору регіональної моделі і прогнозування будуть розглянуті далі. Умовою функціонування запропонованої взаємодії є наявність правових, організаційних, економічних та соціальних складових сталого розвитку, які розглядалися у попередніх розділах роботи, та чотирьох складових ефективної їх роботи. До останніх належать: цілі взаємодії; установлені її критерії; інструменти, за допомогою яких забезпечується така взаємодія; ресурси, які дозволяють реалізувати поставлені цілі.

В основі формулювання цілей лежить принцип розгляду цілеспрямованої системи, котра має глобальні цілі для об'єднання підприємств у цілому і конкретні для кожного підприємства. Критерії являють собою кількісні аналоги цілей. Ресурси потребують детальнішого розгляду.

Під ресурсами науковець М. Ф. Кропивко [88, с. 116] розуміє джерела впливу на регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Результатом цих впливів буде приведення стану аграрної галузі у відповідність до поставлених цілей. Традиційно виділяють ресурси – матеріальні, технологічні, трудові, інформаційні, організаційні, просторові, товарні. У табл. 3.1 наведено групи ресурсів та факторів, які здебільшого негативно впливають на управління ними.

Таблиця 3.1

Групи ресурсів та фактори, які негативно впливають на управління ними в процесі регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Групи ресурсів	Фактори, які негативно впливають на управління ресурсами
Матеріальні ресурси	Брак власного капіталу, недостатня мобільність капіталу, неможливість отримання або обслуговування залученого капіталу.
Технологічні ресурси	Застарілі технології виробництва.
Трудові ресурси	Низька якість кадрів управлінського, виконавчого і технічного персоналу, дефіцит і плінність кадрів, втрата провідних фахівців.
Інформаційні ресурси	Відсутність доступу до стратегічної та оперативної інформації, незадовільний стан системи інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень.
Організаційні ресурси	Незадовільний стан організаційної структури управління, стилю та методів управління, несвоєчасний вплив на розвиток ситуації.
Просторові ресурси	Неможливість територіальної диверсифікації діяльності, зміни меж ринків збуту продукції.
Товарні ресурси	Невідповідність товарних запасів попиту покупців, неможливість закупки товарів, які користуються попитом.

(Джерело: власні дослідження автора)

Сучасний стан аграрного виробництва свідчить про безліч проблем, які на сьогодні залишаються невирішеними. Головним чином, вони пов'язані з

якісними та кількісними характеристиками ресурсного потенціалу, ефективністю його використання, професійністю менеджерів, рівнем організації економічної роботи. Параметри кількісної оцінки та якісних характеристик ресурсного потенціалу представлені на рис. 3.3.

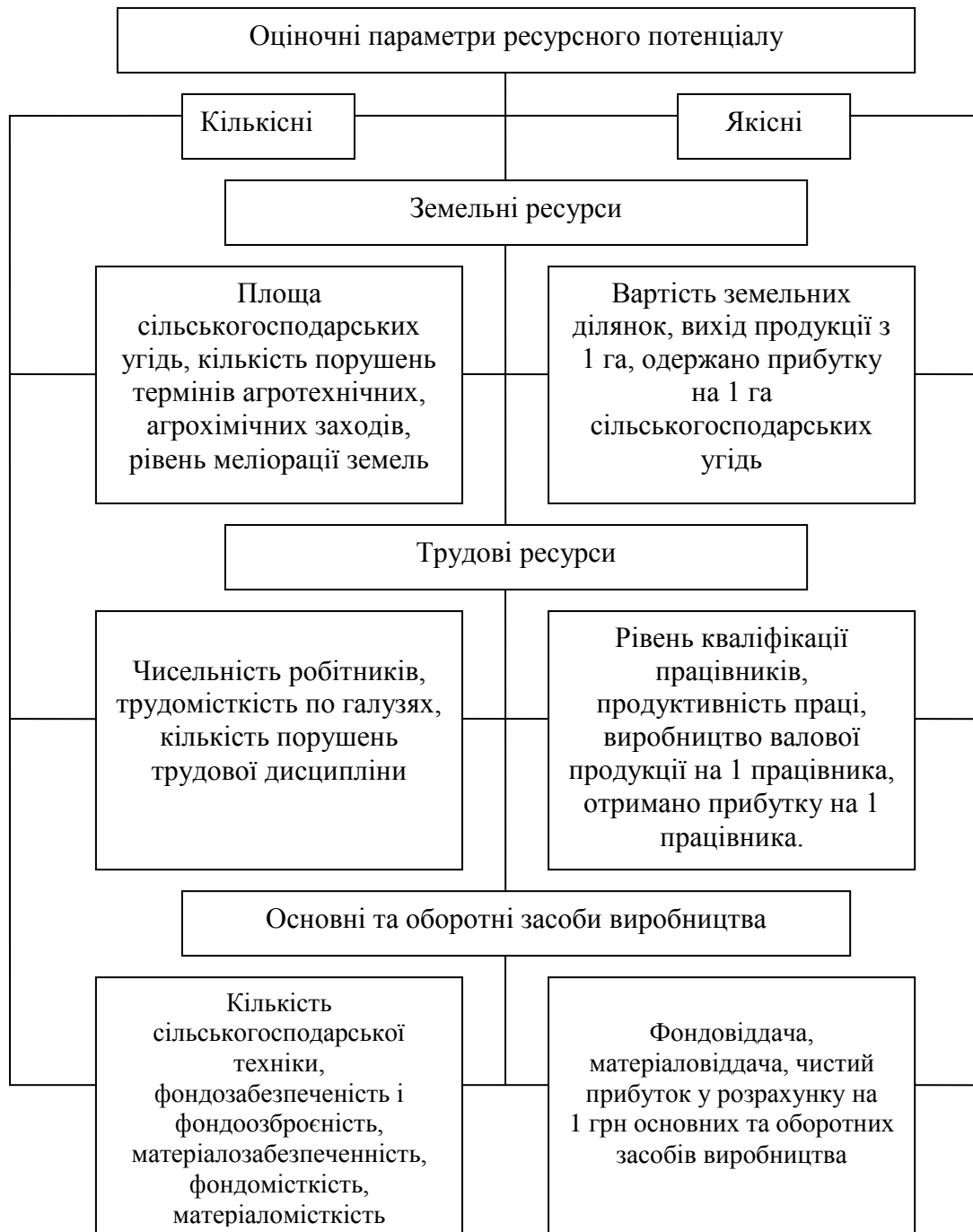

Рис. 3.3. Оціночні параметри ресурсного потенціалу галузі сільськогосподарського виробництва

(Джерело: власні дослідження автора)

У працях західних науковців [1149, с.224] ці ресурси класифікуються як: матеріальні ресурси – земля, або сировинні матеріали і капітал; людські ресурси – праця і здатність до підприємництва. Кожен із факторів виробництва, згідно з цією теорією, створює свою частку доходу: земля приносить власникові ренту, капітал (засоби виробництва) – доход у вигляді відсотка, трудові ресурси – заробітну плату. Раціональне використання та поєднання цих ресурсів – це шлях до отримання прибутку і підвищення ефективності функціонування як окремих сільськогосподарських підприємств, так і в цілому галузі. Іншу думку щодо цього питання має марксистська економічна теорія. Вона розмежує економічні ресурси та джерела вартості, зокрема додаткової вартості. Тут єдиним джерелом вартості вважається праця, а земля та капітал виступають речовими факторами [20].

В дослідженні ми дотримувались поділу факторів виробництва сільськогосподарської продукції на земельні, трудові та капітал (основні та оборотні засоби виробництва, фінансові ресурси). Відмінною рисою їх взаємодії є досягнення синергічного ефекту (рис. 3.5).

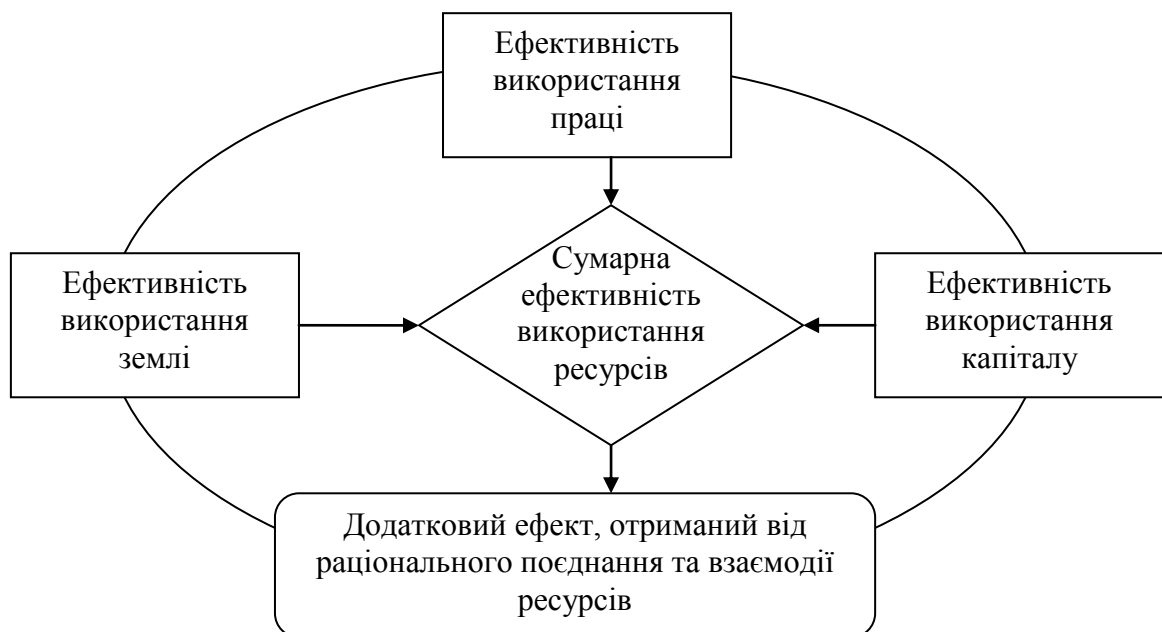

Рис. 3.5. Алгоритм отримання синергічного ефекту від взаємодії ресурсів сільськогосподарських підприємств
(Джерело: власні дослідження автора)

Способи використання синергічного ефекту та основні етапи його прояву наведені на рис. 3.6.

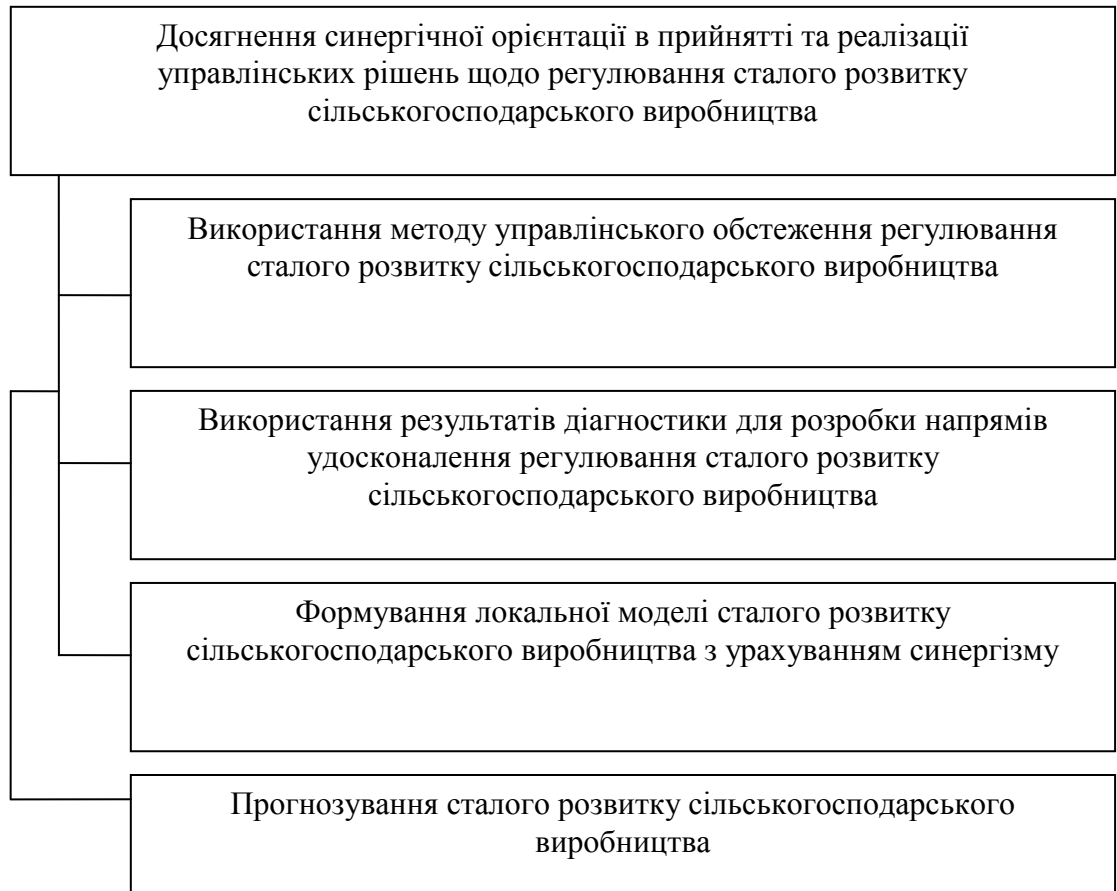

Рис. 3.6. Систематизація основних компонентів досягнення синергічної орієнтації регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

(Джерело: власні дослідження автора)

Використання методу управлінського обстеження для досягнення синергічної орієнтації в ході прийняття та реалізації управлінських рішень щодо регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва має важливе значення для визначеного процесу. Використання методу управлінського обстеження є «ключем» до відкриття синергічного ефекту дозволяє виявити та ідентифікувати фактори, які впливають на такий розвиток, а в подальшому – відповідно до результатів ідентифікації – встановити, наскільки можливо використання позитивного або обмеження негативного впливу таких факторів. Невід’ємною умовою ефективного

організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є формування взаємодії різних сфер аграрного бізнесу. Вважаємо, що рівень розвитку інфраструктури аграрного обслуговування, інфраструктури збуту, переробки сільськогосподарської продукції з урахуванням регіональних особливостей, напрямків і способів державного регулювання, правового забезпечення, стану соціального середовища є основними складовими запропонованої взаємодії. Як зазначалося вище, ведення сільськогосподарського виробництва передбачає наявність земельних, трудових ресурсів та капіталу. Але підприємства це фактично пристрої, які перетворюють сировину, труд і капітал на корисну продукцію. Функціонування підприємств у різних умовах господарювання відрізняється переважно способами і механізмами придбання необхідних ресурсів та розподілом готової продукції.

Інфраструктура аграрного обслуговування являє собою систему підприємств і організацій, які створюють необхідні для виробництва сільськогосподарської продукції основні та оборотні засоби, а також надають роботи і послуги сільськогосподарським товаровиробникам. Такі організації створюються з метою виконання ряду функцій: енерго-, водо-, газопостачання, агрохімічне, агротехнічне, ветеринарне, меліоративне, фінансове обслуговування, виробництво і постачання засобів виробництва, надання послуг зі зберігання, стандартизації, сертифікації продукції, а також будівельних, селекційно-плеєнних послуг. Вартість виконання цих функцій прямо пропорційно впливає на ціну, за якою продукція доходить до кінцевого споживача.

Інфраструктура збуту сільськогосподарської продукції являє собою систему підприємств та організацій, які обслуговують процес ринкового товарообміну та є центрами взаємодії товаровиробників та споживачів. До них відносяться роздрібні та оптові ринки, товарні біржі та торговельні дома, аукціони, брокерські контори, продовольчі ринки населених пунктів, фірмові магазини, кіоски тощо (рис.3.7).

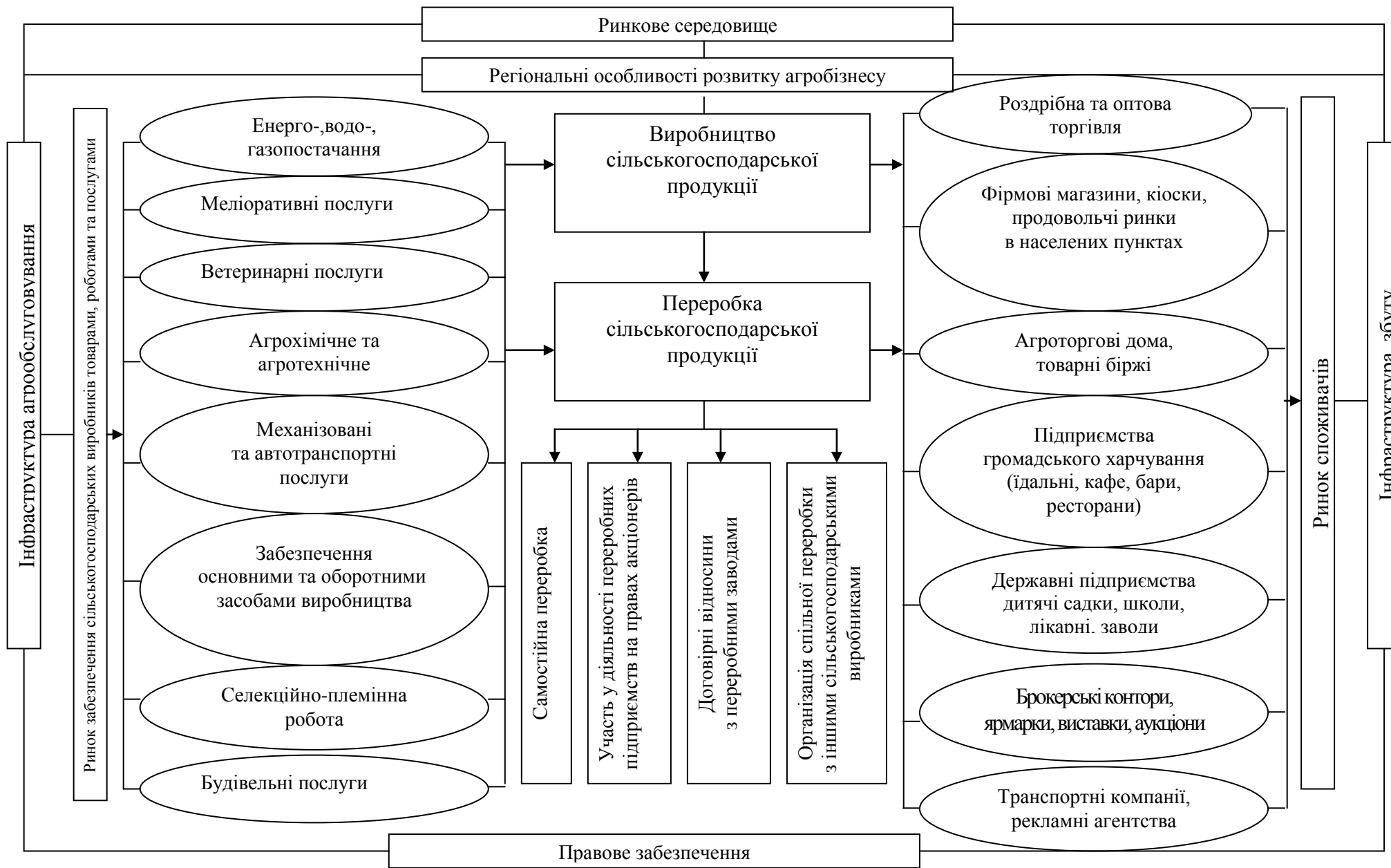

Рис. 3.7. Взаємодія сфер аграрного бізнесу в контексті сталого розвитку

Переробка сільськогосподарської продукції може бути організована одним із наступних способів: налагодження самостійної переробки; участь у діяльності переробних підприємств на правах акціонерів; розвиток договірних відносин з переробними заводами; організація переробки спільно з іншими сільськогосподарськими виробникам.

Розвиток відносин між виробниками сільськогосподарської продукції та іншими ланцюгами агробізнесу на рівні прямих зв'язків (визначення предмету співробітництва, системи ціноутворення, умов поставок і кредитів тощо) має бути стратегічним напрямком регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Важливим завданням регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є визначення головних параметрів розвитку сільськогосподарських підприємств не як самостійних систем, а як частки аграрного сектору економіки та ринкової інфраструктури. Тому використання сценарного підходу дозволяє отримати важливу інформацію для прийняття ключових рішень щодо стратегії розвитку галузі відповідно до сценарної перспективи.

Розробка сценаріїв складається з наступних етапів:

- 1) визначення ключових стратегічних напрямків;
- 2) виявлення факторів зовнішнього середовища за важливістю та ступенем невизначеності;
- 3) виявлення альтернативних сценаріїв та логічне оцінювання;
- 4) підведення підсумків;
- 5) визначення характерних індикаторів.

У моделі прогнозування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва доцільно виділити три сценарії – оптимістичний, реалістичний та песимістичний. Кожен із сценаріїв має певні характеристики, загальний опис яких наведено в табл. 3.2.

**Варіанти сценаріїв прогнозування сталого розвитку
сільськогосподарського виробництва**

Сценарій прогнозування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	Характеристика об'єктів прогнозування сталого розвитку
Сценарій песимістичного прогнозу	Об'єкти прогнозування сталого розвитку мають ризик зникнення через зниження ефективності діяльності до критичних значень, втрату платоспроможності, конкурентоспроможності тощо. Розвиток таких об'єктів потребує розробки додаткових правових заходів та програм економічного розвитку.
Сценарій реалістичного прогнозу	Об'єкти, які розвиватимуться за цим сценарієм, повинні мати стійкий розвиток, поступово йти до досягнення окреслених стратегічних цілей. Такі об'єкти можуть досягти позитивних результатів діяльності, якщо приділятимуть значну увагу ефективності використання ресурсів, братимуть участь у розвитку аграрного бізнесу та використовувати ринкові можливості. В іншому разі ці об'єкти перейдуть до зони незбалансованого сталого розвитку, тобто розвиватимуться за песимістичним прогнозом.
Сценарій оптимістичного прогнозу	Об'єкти прогнозування сталого розвитку належать до зони домінуючого сталого розвитку з незначною часткою ризику щодо їх зникнення. Такі об'єкти можуть ефективно розвиватись без додаткових інвестицій. Кожна одиниця додаткових вкладень може сприяти розвитку нових виробництв, появі нових товарів та послуг на ринку. Діяльність цих об'єктів поступово може перейти від економічної спрямованості розвитку до соціально орієнтованих.

(Джерело – власні дослідження)

Сценарій оптимістичного прогнозу означає, що об'єкт прогнозування на момент оцінки має високу ефективність використання ресурсів, бере активну участь у розвитку аграрного бізнесу і широко використовує ринкові можливості. Інвестиції в такий об'єкт повинні швидко окупатися. Додаткові інвестиції на зміцнення виробничого потенціалу і посилення конкурентних позицій не знадобляться. Підприємства, які розвиваються за таким сценарієм, повинні мати високий рівень інтегрального показника використання ресурсного потенціалу (9-10 балів) та належати до зони домінуючого сталого розвитку.

Сценарій реалістичного прогнозу означає, що ефективність використання ресурсів сільськогосподарського підприємства, організація його обслуговування, використання ринкових можливостей об'єкта прогнозування сталого розвитку в цілому задовільні й можуть одержати подальший розвиток. Підприємства, котрі мають наміри розвиватися за цим сценарієм, повинні мати рівень інтегрального показника в межах 6-8 балів та належати до зони стійкого комплексного розвитку.

Сценарій песимістичного прогнозу об'єкта прогнозування сталого розвитку означає, що такі об'єкти мають низьку ефективність використання ресурсів, майже не беруть участі у розвитку інфраструктури аграрного ринку та не використовують можливості, які надаються ринковими умовами господарювання. Інтегральний показник використання ресурсного потенціалу таких підприємств складає 1-5 балів. У цьому випадку не можна розраховувати на швидкий перехід до більш інтенсивного виробництва в умовах обмеженості часу як одного з ресурсів, притаманного ринковій економіці.

На основі аналізу стратегічних моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва за різних умов, що складатимуться в перспективі, з'являється можливість визначення сценаріїв майбутнього розвитку окремих сільськогосподарських підприємств і всієї галузі. Всю сукупність сценаріїв сталого розвитку за масштабністю поділяють на загальноекономічні, галузеві сценарії та сценарії сталого розвитку окремих сільськогосподарських підприємств [29].

Загальноекономічні сценарії регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва повинні складатись з урахуванням ступеня та напрямків розвитку різних галузей економіки. Під час складання таких сценаріїв необхідно враховувати зворотній зв'язок, який має бути встановлений між суб'єктами аграрного сектору економіки та іншими суб'єктами ринкової економіки. Тобто, розгляд таких сценаріїв вимагає використання системного підходу та складання моделі міжгалузевого

балансу. Однак формат даного дослідження припускає не використовувати такий підхід через локальність цілей, поставлених у даній роботі.

Діяльність агроформувань на сучасному етапі цілком підпорядкована ринковим механізмам, а успіх такої діяльності залежить від рівня обізнаності сільськогосподарських виробників щодо законів ринкової економіки, вміння застосувати їх на практиці. Тому ще одним напрямком удосконалення організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є визначення ступеню розвитку кожного елемента інфраструктури аграрного ринку, їх взаємної впливовості на розвиток аграрного сектора. Тобто, в цьому випадку, сталий розвиток сільськогосподарського виробництва розглядається нами з позиції функціонування аграрного підприємства як елемента ринкової інфраструктури.

Рівень розвитку кожного окремого елемента ринкової інфраструктури залежатиме від:

- розвитку внутрішніх взаємовідносин та ефективності менеджменту;
- державної політики щодо окремих елементів інфраструктури, а також державного регулювання відносин, які виникають між ними;
- налагодженості взаємовідносин між сільськогосподарськими підприємствами та підприємствами, котрі надають будь-які послуги аграрним товаровиробникам.

Використання запропонованого підходу передбачає розробку стратегій об'єднання сільськогосподарських виробників. Такі стратегії враховують існуючі можливості розвитку аграрної сфери та загрози, які можуть перешкоджати їх реалізації. У даній роботі можливості та загрози сільськогосподарського виробництва розглянуті для кожного об'єднання виробників сільськогосподарської продукції у трьох періодах – короткостроковому, середньостроковому та довгостроковому (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Перспективний аналіз можливостей реалізації стратегій об'єднання
учасників сільськогосподарського виробництва**

Стратегії об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва	Можливості реалізації стратегій		
	у коротко-строковому періоді (до 1 року)	у середньо-строковому періоді (від 1 до 3 років)	у довго-строковому періоді (більше 3 років)
1. Об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	Реальна правова підстава для об'єднання; існують економічні та організаційні передумови. Початкова фаза розвитку.	Реальні можливості економічного та організаційного зростання	Активний розвиток горизонтальних та вертикальних соціально-економічних зв'язків та прояв синергічного ефекту за допомогою обслуговуючої кооперації.
2. Об'єднання власників особистих селянських господарств	Реальна правова підстава для об'єднання; існують економічні та організаційні передумови. Початкова фаза розвитку.	Реальні можливості економічного та організаційного зростання	Удосконалення технологічних процесів, які відбуваються у ОСГ або перехід до об'єднань сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств; прояв соціальних вигод для учасників об'єднань.
3. Об'єднання власників індивідуальних земельних та майнових паїв	Існує реальна майнова можливість та теоретична готовність об'єднання.	Реальна можливість появи правових передумов створення об'єднання та початок фази розвитку	Перехід до фази організаційно-економічного зростання; прояв соціальних вигод для учасників об'єднань.

(Джерело: власні дослідження автора)

Участь сільськогосподарських виробників у розвитку агробізнесу сприятиме підвищенню привабливості сільськогосподарської галузі, залученню додаткових інвестицій (табл. 3.4).

Проведений у роботі перспективний аналіз існуючих можливостей та загроз за часом дозволить виділити ті, які мають першочергове значення, і визначитися з пріоритетністю напрямків щодо стабілізування та розвитку сільськогосподарської галузі. Певну роль у формуванні ресурсного

потенціалу і підвищенні ресурсовіддачі сільськогосподарських підприємств, розвитку аграрного бізнесу та ринкової інфраструктури можуть відіграти обслуговуючі кооперативи.

Таблиця 3.4

Перспективний аналіз загроз реалізації стратегій об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва

Стратегії об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва	Загрози реалізації стратегій		
	у коротко-строковому періоді (до 1 року)	у середньо-строковому періоді (від 1 до 3 років)	у довго-строковому періоді (більше 3 років)
1. Об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	Відсутність державної підтримки; недовіра громадян до створення будь-яких об'єднань	Недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки; можливість внутрішніх конфліктів.	Стимування розвитку горизонтальних та вертикальних зв'язків; загроза посилення конкурентної боротьби через появу монополістів
2. Об'єднання власників особистих селянських господарств	Відсутність державної підтримки; небажання об'єднуватись через відсутність знань про обслуговуючу кооперацію	Недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки; можливість внутрішніх конфліктів.	Загроза розпаду об'єднань через необхідність приєднання до власників сільськогосподарських підприємств і через психологічну втому.
3. Об'єднання власників індивідуальних земельних та майнових паїв	Загроза не створення відповідних економіко-правових умов для функціонування таких об'єднань	Поява перешкод на етапі розвитку через недосконалість економіко-правових умов.	Зникнення під впливом активного розвитку об'єднань власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств.

(Джерело: власні дослідження автора)

Елементи ринкової інфраструктури повинні бути представлені не тільки державою або комерційними організаціями, але й самими сільськогосподарськими виробниками, що надасть їм можливість розширити сферу діяльності, зміцнити свої позиції на ринку, підвищити зайнятість і

життєвий рівень сільського населення. А вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань дозволить сільськогосподарським товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції, не залежати від каналів комерційних структур, впливати на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

Комплекс заходів щодо регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва повинен бути спрямований на:

- розробку заходів щодо захисту земель від дії водяної та повітряної ерозії, планів внесення мінеральних та органічних добрив, застосування засобів хімічного захисту рослин; посилення контролю за раціональним і дбайливим використанням сільськогосподарських угідь, встановлення штрафних санкцій та вилучення земель, які використовуються не за призначенням;

- визначення перспективних напрямків розвитку сільськогосподарського виробництва в цілому для галузі та для окремого підприємства, підготовку і перепідготовку кадрів;

- проведення капітального ремонту гідротехнічних споруд з метою покращення меліоративного стану ґрунтів, розвитку галузей овочівництва, садівництва та ін., зміцнення матеріально-технічної бази аграрних формувань, удосконалення лізингових операцій, стимулювання сільськогосподарських товаровиробників, які одержать кращі результати роботи, через виділення їм сільськогосподарської техніки безоплатно або на пільгових умовах;

- розробку системи внутрішньогосподарських розрахунків, ціноутворення, мотивації праці та ін.;

- розвиток обслуговуючої кооперації, вдосконалення відповідної законодавчої та нормативної бази з метою створення конкурентного середовища у сфері послуг та переробки сільськогосподарської сировини;

- посилення ролі держави у розробці чіткої податкової та кредитної політики розвитку сільськогосподарського виробництва [103].

Таким чином, триблочні матриці можливостей і загроз реалізації стратегії об'єднання суб'єктів господарювання та показники, які враховують виробничу інфраструктуру й характеризують стан їх зовнішнього середовища, надають можливість створювати просторовий вплив чинників на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва.

3.2. Розробка прогнозних сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Проведені дослідження показали, що формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки України, діяльність якого задовольняла б потреби виробників та споживачів, можливе лише за умов комплексного підходу до вирішення проблем сільськогосподарських товаровиробників. Використання комплексного підходу дає можливість пошуку шляхів та резервів підвищення ефективності розвитку нових агроформувань, їх максимального зближення з усіма сферами агробізнесу та розробки прогнозних сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням синергетичного ефекту. Розробка таких моделей сценаріїв як стратегій є центральним блоком для формування у даній роботі локальної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

У економічній термінології поняття стратегій та моделей зазвичай використовують окремо. Слово «стратегія», яке має грецьке походження, є військовим терміном [24]. Стратегія — вища сфера військового мистецтва, що вивчає закономірності та характер війни, розробляє теоретичні основи планування, підготовки і здійснення воєнних операцій, визначає стратегічні завдання. Уперше термін «стратегія» стосовно управління будь-яким комерційним підприємством використав у 1962 р. А. Чендлер-молодший у своїй праці «Стратегія та структура». Визначень терміна «стратегія» багато, що пов'язано з його конкретним застосуванням. У окремих джерелах з

економіки стратегію визначено як мистецтво управління суспільно-політичною боротьбою, загальний план її бачення, що ґрунтується на конкретних умовах певного етапу розвитку суспільства (підприємства, партії). У менеджменті термін «стратегія» тлумачиться як програма дій, котра визначає розвиток фірми, і відповідне управління, а також досягнення поставлених цілей. Отже, стратегія – це генеральна програма дій, якою передбачається встановлення пріоритетів розв'язання проблем та забезпечення ресурсів для досягнення встановленої мети на основі оцінювання потенційних можливостей підприємств і прогнозування розвитку їх зовнішнього середовища [81].

Як стверджує економіст М. В. Гладій [32, с. 147] модель – це аналог, умовний образ (зображення, схема, описання) будь-якого об'єкту, процесу або події, який приблизно відтворює оригінал. Модель являє собою логічне або математичне описання компонентів і функцій, котрі відображають вагомі властивості об'єкту або процесу, який моделюється, дає можливість встановити основні закономірності зміни оригіналу. Модель також можна характеризувати як умовний об'єкт дослідження, тобто матеріальне чи образне відображення реального об'єкту, процесу його функціонування в конкретному середовищі. Модель конструюється таким чином, щоб вона відобразила всі основні характеристики об'єкту – його ознаки, взаємозв'язки, структурні та функціональні параметри.

У роботі поєднано поняття стратегії та моделі сценарію й запропоновано під стратегічною моделлю прогнозного сценарію розуміти блок механізму сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, який формується за принципами розробки стратегій та з використанням підходів до створення моделі на підставі визначення альтернативних варіантів розвитку із застосуванням методу сценаріїв [108].

У рамках сформованих стратегій організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва мають місце такі стратегії: Об'єднання власників великих приватних

сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств; об'єднання власників домогосподарств; об'єднання власників індивідуальних земельних та майнових паїв.

Такі стратегії ми пропонуємо виходячи з результатів теоретичного обстеження наукових джерел та практичного вивчення стану сільськогосподарських виробників, проведеного особисто автором. В основу побудови таких моделей покладено принципи створення кооперативів. Одним із елементів правового поля для створення таких кооперативів є закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року [60].

Дослідження показують, що з економічної точки зору раціональнішим є об'єднання навколо кооперативу власників або приватних сільськогосподарських підприємств, або індивідуальних підсобних господарств. Це пояснюється тим, що особисті підсобні господарства і великі сільськогосподарські підприємства мають багато відмінностей як за якісними так і за кількісними ознаками, які викликають певні розбіжності під час прийняття важливих для роботи кооперативу рішень, а саме тих, що стосуються: юридичного статусу; предмету та видів діяльності; обсягів виробництва продукції; розміру посівних площ та (або) поголів'я тварин; організації виробництва; використання трудових ресурсів.

Українським законодавством передбачається створення обслуговуючих кооперативів у сфері постачання, збуту, переробки сільськогосподарської продукції та аграрного сервісу. В країнах з розвинутою ринковою економікою набули поширення постачальницько-збутові кооперативи.

Будь-яка стратегія об'єднання підприємств сільськогосподарського виробництва, запропонована у даній роботі, переслідує досягнення певної стратегічної мети. На нинішньому етапі розвитку аграрних відносин можна виділити такі основні стратегічні цілі з урахуванням інтересів держави, суспільства та заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва
та заходи щодо їх реалізації**

Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	Заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва
Створення підприємств ринкового типу	Пошук шляхів та резервів нарощування власного капіталу
Формування необхідного заставного майна	Фінансове оздоровлення суб'єктів господарювання; Розвиток іпотеки
Забезпечення продовольчої безпеки регіону та держави	Формування механізму забезпечення продовольчої безпеки на регіональному та загальнодержавному рівні з урахуванням ринкових можливостей сільськогосподарських товаровиробників та потреб споживачів
Запобігання монополізації сфери обслуговування сільськогосподарського виробництва	Участь аграрних товаровиробників у розвитку інфраструктури; Розвиток кооперативних відносин у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва
Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств	Проведення моніторингу ринку; Розробка та виробництво якісно нових товарів; Розширення ринків збуту; Розвиток аграрного маркетингу; Поглиблення міжгалузевих зв'язків; Розвиток інновацій
Підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств	Підвищення кваліфікації та професіоналізму працівників у аграрній сфері; Розвиток селекційно-племінної роботи; Удосконалення внутрішньогосподарських взаємовідносин; Досягнення беззбиткового рівня виробництва окремих видів продукції; Зменшення витрат на виробництво одиниці продукції; Мінімізація матеріально-грошових втрат

(Джерело: власні дослідження автора)

Наведемо докази на користь ефективності використання принципів створення кооперативів під час побудови регіональної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Історично склалося так, що американські фермери та фермери інших розвинутих країн були розосереджені на великій території та віддалені від промислових зон, де вироблялись необхідні для ведення сільського господарства основні та оборотні засоби, а також знаходилась велика кількість споживачів сільськогосподарської продукції. Фермери цих держав

об'єднувались в кооперативи з метою протистояння комерційним посередницьким структурам, зайнятим у цій сфері, скорочення витрат на транспортування, зниження закупівельної вартості засобів виробництва за рахунок формування оптових партій та виходу на вигідніші ринки збуту [26].

Організаційна структура сільського господарства, котра існувала до початку приватизаційних процесів в Україні, дуже відрізнялась від тієї структури, яка була в розвинутих аграрних державах. У колишніх колгоспах, а згодом колективних сільськогосподарських підприємствах, існували заводи або міні-цехи по переробці овочів та фруктів, молока, м'яса, соняшнику тощо. У ході реформування такі майнові комплекси були розподілені між учасниками приватизаційних процесів. Більшість із цих об'єктів припинили діяльність і зараз знаходяться на консервації. На нашу думку, існує дві реальні можливості відновити роботу цих заводів та цехів:

- 1) знайти підприємця, який викупив би майнові паї сільськогосподарських виробників та зробив капітальні вкладення у розвиток нового бізнесу;
- 2) об'єднатись власникам таких паїв та створити кооператив.

Кооперація сільськогосподарських товаровиробників з метою спільного використання основних засобів виробництва, необхідних кожному господарюючому суб'єкту, дозволить скоротити витрати на їх придбання, будівництво або оренду та утримання. На підставі вивчення думок аграрних виробників Сумської області, у даній роботі виділено напрямки кооперування у сфері спільного використання:

- сільськогосподарської техніки та машин, створення машинно-технологічних станцій;
- закладів виробничої інфраструктури (переробних цехів, теплиць, кормоцехів, ферм, будівельних цехів та ін.);
- складських приміщень (зерносховищ, складів пально-мастильних матеріалів, насіння, добрив та отрутохімкатів);
- обчислювальної техніки, лабораторного устаткування тощо.

Повертаючись до досвіду аграрних держав, де кооперація сільськогосподарських виробників позитивно зарекомендувала себе, слід наголосити, що кооперативи, які успішно функціонують, використовують спільно основні засоби не лише виробничого призначення, але й невиробничого (заклади житлово-комунального господарства, культурного та соціально-побутового призначення, охорони здоров'я, навчальні заклади). Набуло поширення створення фермерських шкіл, де навчаються діти фермерів. Такі школи відкриваються та утримуються за рахунок пайових внесків. Тобто можна визначити значущість впливу кооперації сільськогосподарських виробників на забезпечення соціальної складової сталого розвитку [50].

Для організації кооперативу велике значення також має галузева ознака. Так, кооператив, заснований виробниками одного й того ж виду продукції (молочний, м'ясний, зерновий, бджільничий, овочевий, садівничий та ін.) має більше шансів на успіх. Такі кооперативи можуть бути як спеціалізованими, так і багатофункціональними. Наприклад, якщо виробники молока мають наміри щодо спільної його реалізації, то вони створюють спеціалізований молочний збутовий кооператив. А коли приймається спільне рішення про надання ветеринарних послуг та (або) налагодження переробки молока, утворюється багатофункціональний обслуговуючий кооператив виробників молока [132].

При створенні багатофункціонального кооперативу більш практичним та раціональнішим буде обрання тих видів діяльності, які доповнюватимуть одна одну. Наприклад, обслуговуючий кооператив, створений з метою забезпечення сільськогосподарських товаровиробників основними засобами виробництва, може також надавати послуги з ремонту цих засобів, постачання запасних частин та матеріалів. А послуги зі спільної заготівлі та переробки овочів були б недоречними для цього багатофункціонального кооперативу. Кооперативи, види діяльності яких різняться за своєю суттю, мають зіткнутися з такими труднощами, як:

- необхідність залучення додаткової робочої сили;
- обмеження кількості членів кооперативу, оскільки сільськогосподарським товаровиробникам, які займаються виробництвом різних видів продукції, потрібен комплекс послуг різної спрямованості;
- труднощі в управлінні;
- розбіжності при прийнятті рішень та ін.

Враховуючи особливості ринкової економіки, напрямки спеціалізації агроформувань, а також попит на ті чи інші види послуг, можна запропонувати такі види обслуговуючих кооперативів:

1. Багатофункціональні кооперативи, утворені з метою обслуговування виробників одного виду продукції.
2. Багатогалузеві однофункціональні кооперативи або спеціалізовані кооперативи, які обслуговуватимуть різні галузі сільськогосподарського виробництва.
3. Вузькоспеціалізовані кооперативи або об'єднання виробників однакових видів продукції, з метою отримання одного виду робіт чи послуг [103].

Для визначення перспектив багатофункціональних одногалузевих кооперативів треба звернутись до тенденцій, які склалися в сільськогосподарському виробництві за останні роки в регіоні (табл. 3.6).

Аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у різних категоріях господарств Сумської області протягом 2009-2013 років свідчить, що основні обсяги виробництва м'яса, молока, картоплі та овочів зосереджені в особистих селянських господарствах населення.

У 2013 році виробництво картоплі в цих господарствах складало 1075,3 тис. т, овочів – 182,1 тис. т, м'яса 28,4 тис. т, молока – 255,3 тис. т, а в структурі всієї виробленої продукції області ці показники становили відповідно 98,7%, 96,4%, 68% та 61,5% відповідно.

Таблиця 3.6

Порівняльний аналіз виробництва сільськогосподарської продукції в різних категоріях господарств Сумської області в 2009-2013 рр., тис. т.

Категорії господарств	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2009р., %
Зерно						
Сільськогосподарські підприємства	1701,0	1110,8	2197,2	2296,0	3122,3	183,6
Фермерські господарства	172,0	105,9	184,8	206,9	273,9	273,5
Господарства населення	132,0	107,2	140,2	164,9	192,3	145,7
Картопля						
Сільськогосподарські підприємства	6,7	3,9	8,0	14,6	14,2	211,9
Фермерські господарства	2,3	1,3	3,6	2,7	2,4	104,3
Господарства населення	678,0	974,8	1141,8	1111,3	1075,3	109,9
Овочі						
Сільськогосподарські підприємства	4,8	3,8	5,5	7,0	6,8	141,7
Фермерські господарства	0,2	0,1	0,2	0,3	0,5	250,0
Господарства населення	186,0	149,8	183,6	178,0	182,1	97,9
М'ясо (в забійній вазі)						
Сільськогосподарські підприємства	9,6	11,2	11,6	11,3	13,4	139,6
Фермерські господарства	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	133,3
Господарства населення	26,8	28,8	28,6	28,4	28,4	105,9
Молоко						
Сільськогосподарські підприємства	148,2	141,1	141,3	157,5	159,8	107,8
Фермерські господарства	8,5	9,2	9,8	11,7	12,2	143,5
Господарства населення	299,5	280,2	267,2	258,1	255,3	85,2

(Джерело: [164])

За досліджуваний період селянські фермерські господарства займали незначну питому вагу у випуску сільськогосподарської продукції, але їх результати господарювання мали стабільну тенденцію до покращення. Так,

різко зросло виробництво овочів в 2,5 рази, а виробництво зерна, м'яса та молока збільшилося в межах 1,5 раз. Що стосується сільськогосподарських підприємств, то виробництво зерна збільшилося на 83,6%, картоплі – в 2,2 рази, овочів – 41,7%, м'яса – на 39,6% [167].

Дане дослідження дозволяє зробити висновок, що власники особистих селянських господарств сьогодні в області – головні виробники картоплі, овочів та молока. Навіть у скрутних економічних умовах вони продовжують нарощувати обсяги виробництва цих видів продукції. Як відомо, в особистих селянських господарствах населення використовується важка ручна праця, витрачається багато часу на виконання окремих операцій. Така продукція швидко псується і тому виробники змушені віддавати її за зниженими цінами на переробні підприємства, приватним підприємцям або самостійно реалізовувати на ринку.

Мета створення як молочного кооперативу, так і овочевого – підвищення чистого доходу, який отримують його члени від індивідуальної діяльності щодо виробництва молока або овочів у підсобних господарствах. Цього можна досягти не лише через заготівлю та збут продукції на вигідніших умовах, але й через надання комплексу послуг, що дозволить зменшити витрати на виробництво та підвищити рівень виробництва молока та врожайності овочевих культур. Надалі основними каналами реалізації молока та овочів, вироблених в особистих підсобних господарствах населення, є роздрібні ринки та переробні підприємства. Виробники даної продукції, об'єднуючись з метою спільної її реалізації, таким чином розширюють сегменти ринку, скорочують транспортні витрати, отримують вільний час для іншої праці та відпочинку (рис. 3.8, 3.9).

Формування оптових партій продукції дає можливість співпраці на договірній основі з державними і приватними підприємствами та закладами (заводами та фабриками, дитячими садками, школами, лікарнями, ресторанами тощо), а також з переробними підприємствами.

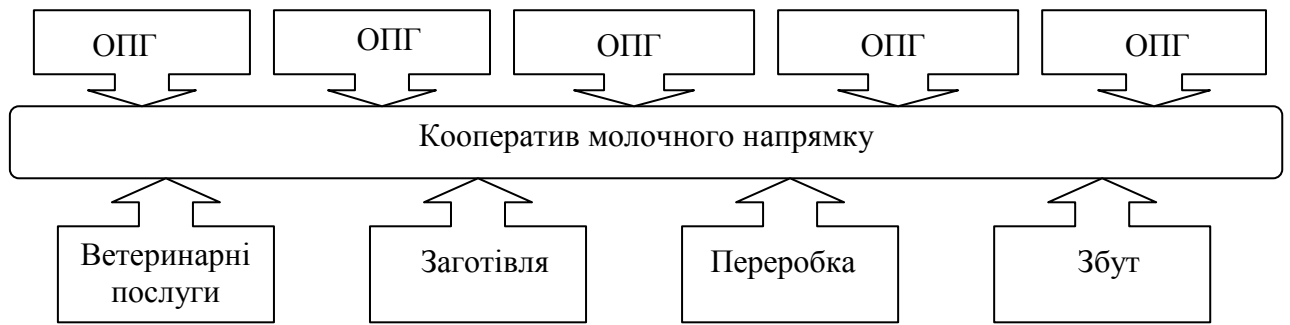

Рис. 3.8. Схема організації кооперативу молочного напрямку

(Джерело: власні дослідження автора)

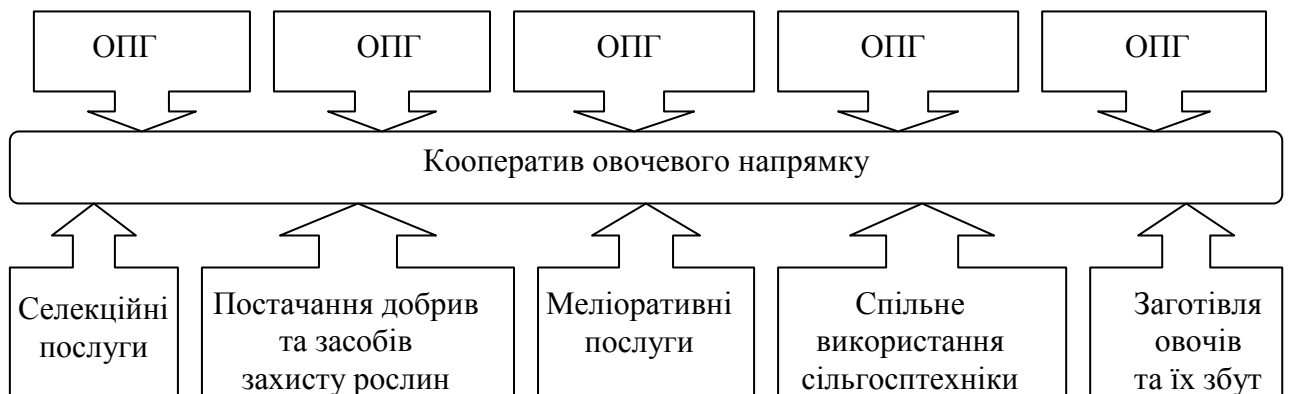

Рис. 3.9. Схема організації кооперативу овочевого напрямку

(Джерело: власні дослідження автора)

Кооператив не купує у сільськогосподарських товаровиробників продукцію, а реалізує її від їх імені, тому підвищення реалізаційних цін або скорочення реалізаційних витрат повертається, як різниця між попередньою та кінцевою ціною, до членів кооперативу. У цьому полягає відмінність обслуговуючих кооперативів від комерційних посередницьких організацій, у яких дохід від продажу не йде на фінансування аграрного виробництва.

Аналіз виробництва продуктів рослинництва та тваринництва в приватних сільськогосподарських підприємствах доводить, що вони мають найбільшу питому вагу з виробництва зернових культур. Кооператив з обслуговування виробників зерна надаватиме комплекс послуг щодо спільного утримання та використання сільськогосподарської техніки, необхідної для здійснення технологічного процесу виробництва зернових культур, сушіння, очищення, зберігання, передпродажної обробки та

реалізації. Такі кооперативи мають бути утворені сільськогосподарськими виробниками одного або двох-трьох сусідніх сіл, тобто місцеві кооперативи. З метою подальшого руху зернової продукції по ланцюгу агробізнесу її виробникам треба об'єднуватись в переробні кооперативи для виготовлення борошна, комбікормів, борошномельно-круп'яних та макаронних виробів з подальшою реалізацією готової продукції. Члени місцевих зернових кооперативів одночасно можуть бути і членами районних зернопереробних кооперативів.

У роботі наведено лише деякі види багатофункціональних одногалузевих кооперативів, які мають актуальне значення в умовах, які склалися в сільськогосподарському виробництві регіону. В майбутньому за такою схемою мають утворюватись кооперативи з обслуговування виробників тваринницької, садівничої та іншої продукції сільського господарства. Прикладом багатогалузевих однофункціональних обслуговуючих кооперативів служать постачальницькі та збутові кооперативи. Такі кооперативи створюються спільно як сільськогосподарськими підприємствами, так і особистими підсобними господарствами населення. На нашу думку, доцільно було б виділити постачальницькі кооперативи із забезпечення сільськогосподарських товаровиробників обіговими засобами та кооперативи, які постачають основні засоби виробництва. Основні та оборотні засоби виробництва кооперативи постачають своїм членам за собівартістю, тобто за оптовими закупівельними цінами, включаючи витрати на доставку (рис. 3.10).

Зарубіжний досвід з кооперації свідчить, що фермери США мають власні кооперативні автозаправні станції, крім того, постачальницькі фермерські кооперативи є держателями контрольного пакету акцій деяких нафтопереробних підприємств. Збутові кооперативи слід поділити на два рівні: на першому рівні надаються послуги з реалізації сировинної продукції, а на другому – продуктів переробки. Тобто, збутові кооперативи мають бути однорівневими або дворівневими.

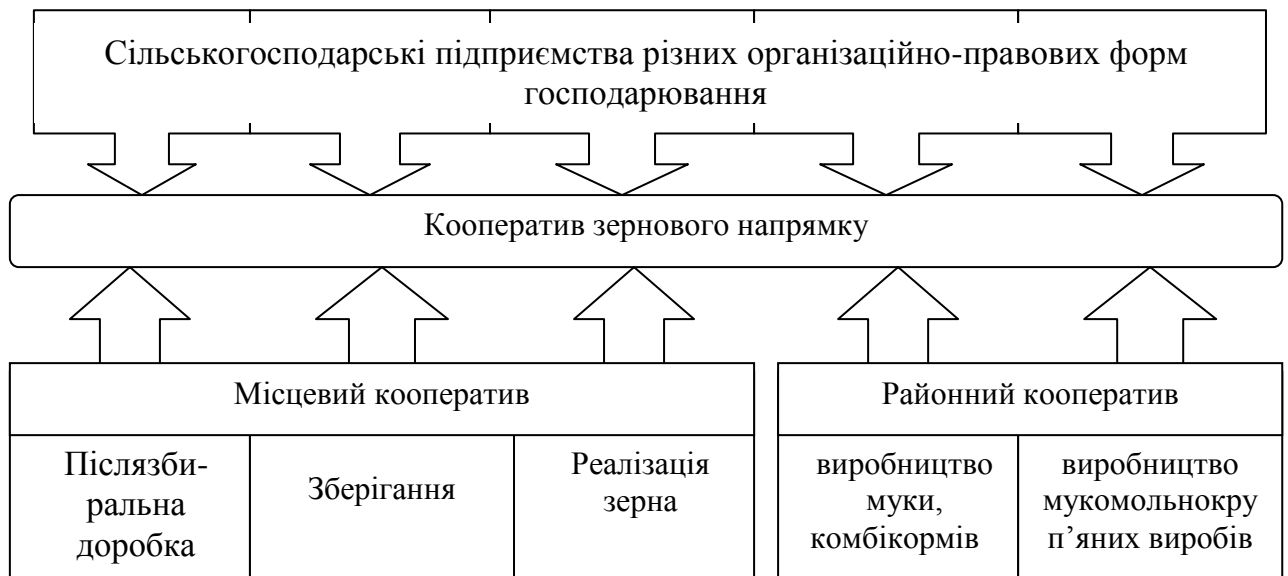

Рис.3.12 Схема організації кооперативу зернового напрямку

(Джерело: власні дослідження автора)

Слід зазначити, що збутовий кооператив, створений сільськогосподарськими виробниками, не купує у них продукцію, а реалізує від їх імені. Обираючи канали реалізації та встановлюючи реалізаційні ціни, працівники кооперативу діють узгоджено з його членами. Кооператив має право створювати власну мережу кіосків, магазинів, оптових баз та ін. з реалізації як сировинної продукції, так і продуктів переробки, брати участь від імені сільськогосподарських виробників-членів кооперативу в ярмарках, аукціонах, виставляти продукцію на агротоварних біржах.

В ході виробничої діяльності практично у всіх аграрних підприємств виникає необхідність в отриманні різного роду послуг. Надання меліоративних або ветеринарних послуг, послуг з агрохімічного обслуговування або штучного запліднення тварин зазвичай має цільове призначення. Однак існує ряд послуг, потреба в яких рано чи пізно виникає у сільськогосподарських товаровиробників незалежно від спеціалізації господарств. До таких слід віднести консультаційні, маркетингові, транспортні послуги, водо-, тепло-, газо- та енергозабезпечення та ін.

Велике значення має вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань, використання якої дозволяє сільськогосподарським

товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції і не залежати від каналів комерційних структур, мати вплив на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

Питання сталого розвитку сільського господарства та пошук шляхів його регулювання сьогодні є метою досліджень багатьох учених [28, 49, 70, 202]. Велика кількість економістів-аграрників у своїх працях роблять висновки, спираючись на офіційні статистичні дані, використовуючи для їх обробки різні логічні або математичні способи та прийоми.

У роботі з метою визначення дієздатності запропонованих стратегій ми провели два соціологічних опитування серед мешканців Лебединського та Буринського районів Сумської області. Анкети були розроблені самостійно автором і надаються в додатках (додатки Ж та З). Перше соціологічне опитування було спрямовано на вивчення думки сільського населення щодо ситуації в аграрній сфері економіки, отримання об'єктивної оцінки здійснюваним перетворенням та окреслення шляхів подальшого розвитку галузі. У ньому брали участь 500 осіб різного віку, більшість – у віці від 30 до 50 років. Серед опитуваних були бухгалтери, економісти, фермери, вчителі, механіки, агрономи, водії, будівельники, продавці та ін. Учасники анкетування повинні були відповісти на 13 запитань.

На питання: «Як Ви оцінюєте нинішній стан аграрного сектору економіки?» – висловили своє негативне ставлення 82 % респондентів, та лише 14 % вважають сучасний стан сільського господарства задовільним та 4 % - дуже незадовільним. Щодо майбутніх змін, половина опитуваних стверджують, що найближчим часом все залишиться незмінним, а думки другої половини розбіглися: одні вважають, що у перспективі стан аграрного сектора покращиться, а інші – що погіршиться.

Серед причин, які перешкоджають розвитку аграрного виробництва, були виділені наступні:

- низькі ціни на сільськогосподарську продукцію;
- незадовільна матеріально-технічна база;

- слабка мотивація до сільськогосподарської праці;
- відсутність власної переробки;
- низька інвестиційна привабливість галузі;
- відсутність заставного майна.

Опитування показало, що сільські жителі психологічно ще не готові до того, щоб земля була об'єктом купівлі-продажу (60%), і тільки 15% впевнені, що це необхідна умова розвитку сучасного сільського господарства. Із числа опитаних 60 осіб (12%) не мають майнового паю, а інші 440 мають та розпорядилися ним таким чином: 5% продали свій пай, 10% використовують його як заставне майно, 15% використовують самі, а 58% віддали в оренду на період від 3 до 5 років.

Відносно заходів, спрямованих на підвищення віддачі трудових ресурсів, думки респондентів розділилися. Серед думок були виділені за вагомістю наступні:

1. Удосконалення умов праці (200 осіб);
2. Впровадження нових технологій (180 осіб);
3. Підвищення кваліфікації працівників(170 осіб);
4. Розробка системи мотивації до праці (165 осіб);
5. Застосування нових методів управління виробництвом (115 осіб);
6. Перерозподіл обов'язків (65 осіб);
7. Своєчасна виплата заробітної плати та підвищення її рівня (12 осіб).

Щодо питання про джерела фінансування сільськогосподарського виробництва, то більшість голосів була віддана за державні дотації (325 осіб), на другому місці – джерела власних коштів (170 осіб), на третьому – банківські кредити (120 осіб), на четвертому – інвестиції (115 осіб).

Питання про те, які сільськогосподарські підприємства мають перспективи розвитку, вміщувало чотири блоки, кожен з яких складав 2-3 пункти. За абсолютною більшістю набраних голосів (від 350 до 370 голосів по окремих пунктах) майбутня модель сільськогосподарського виробництва повинна бути представлена колективними великотоварними

багатогалузевими сільськогосподарськими підприємствами, які матимуть власну переробку і торгівлю.

Більшість учасників анкетування вважають, що необхідно заборонити продаж землі та повернутись до колективного управління (230 осіб) або укрупнити аграрні підприємства за обмеженої кількості засновників (110 осіб). На думку інших, подальше реформування аграрного сектора економіки необхідно вести у таких напрямках:

- відмінити будь-яке державне регулювання в сільському господарстві за винятком антимонопольного комітету (95 осіб);
- віддати землю та майно в оренду крупним інвесторам (55 осіб);
- сприяти встановленню дрібновласницького укладу (35 осіб).

Для визначення заходів щодо підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва було запропоновано відповісти на запитання, відповіді на яке розділились таким чином:

1. Відновити дотації в сільськогосподарському виробництві (325 осіб);
2. Удосконалити нормативно-правову базу (195 осіб);
3. Підвищувати кваліфікацію сільськогосподарських працівників (170 осіб);
4. Вести роботу щодо залучення інвесторів (115 осіб);
5. Поширювати кооперативні відносини у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва (98 осіб);
6. Розвивати ринок землі (75 осіб).

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити ряд висновків.

По-перше, сільське господарство все ще залишається на низькому рівні порівняно з іншими галузями економіки. Сільські мешканці, не відчуваючи позитивних результатів перетворень в аграрному секторі, знаходять вихід з цього становища у поверненні до колективного управління та в укрупненні аграрних підприємств, у відновлюванні державних дотацій у виробництво.

По-друге, кажучи сьогодні про своєчасність прийняття ряду законодавчих актів, слід відштовхуватись від рівня психологічної готовності суспільства до тих чи інших процесів, які відбуваються в аграрному секторі, від еволюції ринкових відносин та нинішнього стану виробництва сільськогосподарської продукції та обслуговуючих його господарств, від наявності реальних можливостей для виходу галузі зі скрутного становища.

По-третє, ринкові умови господарювання потребують від сільськогосподарського товаровиробника нових знань та вмінь, високої кваліфікації.

Дослідження стану та розвитку обслуговуючої кооперації показало, що необхідно звернути увагу на думку сільськогосподарських виробників щодо питань обслуговуючої кооперації. З цією метою, а також з метою визначення перспективних моделей обслуговуючих кооперативів нами було проведено соціологічне опитування. Учасники анкетування переважно були у віці від 30 до 50 років – 58%, до 30 років – 18%, більше 50 років – 24%. Серед усіх опитуваних 59% жінок та 41% чоловіків.

Опрацювання відповідей на запитання щодо рівня освіти серед сільськогосподарських товаровиробників показало, що з 445 опитуваних 49% мають середню спеціальну освіту, 35% - середню, та лише 16% мають вищий рівень освіти.

На питання: «Чи знаєте Ви, що таке сільськогосподарський обслуговуючий кооператив?» – 49% респондентів відповіли, що мають уявлення, 34% - не знають та 17% знають добре. Щодо суті, значення та основних принципів кооперації, то вони відомі частково 45% учасникам анкетування, 35% вони зовсім не відомі, останнім 20% - відомі. Отож, половина з опитуваних не знають, чи хотіли б вони стати членами обслуговуючого кооперативу, а бажання іншої половини розділилися: 26% - за, 24% - проти.

Сільськогосподарські товаровиробники вважають, що більш економічним є спільне здійснення таких видів діяльності, як:

- постачання добрив, пально-мастильних матеріалів, запчастин, насіння та ін. (213 осіб);
- реалізація продукції (197 осіб);
- переробка сільськогосподарської сировини (178 осіб);
- надання агротехнічних, меліоративних, ветеринарних, консультаційних та інших послуг (142 особи);
- зберігання сільськогосподарської продукції (71 особа).

Практика свідчить, що порівняно з іншими регіонами на Північному Сході України обслуговуюча кооперація не набула свого поширення навіть після прийняття поправок до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року, підписання нового проекту Закону від 10 червня 2003 року, розробки програми розвитку обслуговуючих кооперативів та ін. Намагаючись з'ясувати причини, які перешкоджають розвитку обслуговуючої кооперації в регіоні, було запропоновано деякі з них пронумерувати за вагомістю:

1. Нерозуміння суті обслуговуючої кооперації;
2. Недосконалість законодавчої бази;
3. Брак коштів та/або матеріально-технічних засобів для заснування кооперативу;
4. Відсутність державної підтримки;
5. Відсутність однодумців.

Але ж 58 % з числа аграрних товаровиробників, які брали участь в анкетуванні, впевнені в необхідності кооперування у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва, 36 % - ще не визначили, чи це потрібно їм, та лише 6 % вважають, що в цьому нема потреби.

Налагодження спільного обслуговування господарств надасть сільськогосподарським виробникам деякі вигоди. Респонденти розставили пріоритети відповідаючи на це запитання таким чином:

1. Здешевлення вартості сировини, яка купується, матеріальних засобів виробництва за рахунок формування оптових партій (195 осіб);

2. Отримання прибутку не тільки у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, але і в сфері її переробки, реалізації (178 осіб);
3. Реалізація продукції за вигіднішими цінами, зростання кількості потенційних клієнтів (169 осіб);
4. Оновлення або розширення матеріально-технічної бази за рахунок пайових внесків (142 особи);
5. Впровадження виробництва нових товарів, послуг (93 особи);
6. Завоювання нових, вигідніших ринків збуту (90 осіб);
7. Стабільність та впевненість у майбутньому (5 осіб).

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація окрім економічних вигод допомагає також у вирішенні соціальних проблем. Аграрні виробники вважають, що це переважно стосується проблеми зайнятості сільського населення (294 чол.), а також розвитку соціальної інфраструктури (218 осіб), а саме: транспортного обслуговування, утримання закладів освіти, культури, відпочинку, охорони здоров'я та ін., побутового обслуговування, газифікації сіл, центрального водопостачання, розвитку торгівлі.

Щодо заходів, необхідних для ефективної роботи обслуговуючого кооперативу, були виділені наступні за значенням відповіді:

- наявність спеціалістів у сфері кооперації (245 осіб);
- пільгове кредитування (223 особи);
- єдність цілей (209 осіб);
- визначення видів діяльності кооперативу, які мають перспективне значення (160 осіб);
- розробка детального бізнес-плану (147 осіб);
- встановлення довірливих відносин (135 чол.);
- раціональне співставлення цілей та ресурсів (102 особи);
- узгодженість під час розробки Статуту та Правил внутрігосподарської діяльності (89 осіб);
- обмеження кількості членів кооперативу (76 осіб);

- підтримка з боку держави (48 осіб).

За результатами анкетування щодо поінформованості сільськогосподарських товаровиробників у питаннях обслуговуючої кооперації можна зробити такі висновки:

1. Рівень освіти серед сільськогосподарських товаровиробників у порівнянні з іншими галузями економіки ще залишається низьким;

2. Питання обслуговуючої кооперації, її сутності, значення та основних принципів переважній більшості сільськогосподарських товаровиробників навіть не відомі. Проте майже 50 відсотків опитуваних впевнені в необхідності кооперування у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва, але, на їх думку, цей процес повинен іти за підтримкою органів державної влади та з залученням спеціалістів-консультантів у цій галузі.

3. Участь сільськогосподарських товаровиробників у розвитку інфраструктури аграрного ринку шляхом кооперування має відіграти певну роль у створенні конкурентних відносин в аграрній сфері, в стабілізації аграрного виробництва та його стимулюванні, в підвищенні рівня життя сільського населення, у створенні додаткових робочих місць, полегшенні сільської праці.

Результати анкетування підтверджують правильність зроблених висновків щодо створення регіональної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Як свідчать дослідження науковців [23, 127, 187, 192, 200], дані соціологічного опитування, а також висновки, зроблені після проведення аналізу сільськогосподарського виробництва, перспективне значення мають стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на основі об'єднання власників сільськогосподарських підприємств. Тому визначені вище цілі було покладено в основу проведення рейтингової діагностики підприємств Сумської області.

У дослідженні інформаційною базою для розрахунку рейтингів є статистичні вибірки, дані соціологічних опитувань та експертні оцінки, які проводилися за нашою безпосередньою участю. Статистичні вибірки дозволили отримати дані щодо визначення ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Для аналізу, з метою нівелювання впливу погодних умов та деяких ринкових факторів на результати господарювання, використовувались дані в середньому за три роки (2011-2013 роки). За допомогою соціологічних опитувань та використання методу експертних оцінок було досліджено використання ринкових можливостей та участь сільськогосподарських підприємств у розвитку аграрного бізнесу. В обох випадках використовувались бальні оцінки. У складанні рейтингу були задіяні 339 сільськогосподарських підприємств Сумської області.

Під час проведення рейтингової діагностики були використані методи комплексної оцінки (а саме, метод суми місць, метод балів), експертні методи, метод сценаріїв, кореляційні методи, метод угруповання. Характеристика даних методів наведена у параграфі 1.3. Використання цих методів дозволяє отримати інформацію щодо можливих переваг за умови активної участі сільськогосподарських підприємств у розвитку аграрної інфраструктури та використання ними ринкових можливостей.

Запропонований алгоритм має зворотній зв'язок, оскільки його структура передбачає поновлення та збереження інформації для проведення рейтингової діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, а також повернення до блоку збирання інформації в разі необхідності повторення процедур алгоритму. Інтегральний показник сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням обслуговуючої кооперації наводиться в балах. Рейтинг підприємств визначається у порядку спадання результатів. Кінцевою метою проведення рейтингової діагностики є створення прогнозних сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Але слід зазначити, що використання у

роботі бальних оцінок не виключає застосування інших методів, зокрема, таких, як рейтингова оцінка. Особливістю запропонованого у роботі підходу є поєднання таких методів.

Так, перший блок поєднує рейтингові та бальні оцінки. Створення рейтингів на підставі значення інтегрального показника за першим блоком показників, який є складовою сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, у даному дослідженні проводилося за наступною методикою:

- надання загальної оцінки даних, отриманих в середньому за три роки за кожним показником першого блоку;
- визначення місця, яке займає кожне сільськогосподарське підприємство за окремими показниками для чого сільськогосподарські підприємства ранжируються по кожному показнику;
- розрахунок суми місць, які займає кожне підприємство за всіма показниками блоку;
- надання бальної оцінки (від одного до десяти балів) підприємствам за отриманою сумою місць;
- аналіз отриманих даних на основі їх аналітичного угруповання та проведення кореляційного аналізу;
- оцінка впливу комплексу факторів на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств з метою прогнозування подальшого їх розвитку.

Групкування господарств за отриманою сумою місць за показниками, які характеризують ефективність використання ресурсів підприємств представлено у таблиці 3.7.

З метою визначення залежності між показниками ефективності використання ресурсів підприємства та інтегральним показником, які є складовою сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, нами було проведено кореляційно-регресійний аналіз.

Таблиця 3.7

Групування сільськогосподарських підприємств Сумської області за отриманою сумою місць за показниками, які характеризують ефективність використання ресурсів в середньому за 2011-2013 рр.

Група	Кількість господарств у групі	Інтегральний показник за критерієм суми місць	Бальна оцінка групових значень показників
I	-	0 – 150	1
II	-	151 – 300	2
III	10	301 – 450	3
IV	16	451 – 600	4
V	42	601 - 750	5
VI	64	751 – 900	6
VII	79	901 – 1050	7
VIII	71	1051 – 1200	8
IX	38	1201 – 1350	9
X	19	1351 - 1500	10

(Джерело: власні дослідження автора)

У результаті аналізу було встановлено щільність зв'язку між інтегральним показником ефективності комплексного використання ресурсів підприємства (У) та п'ятьма факторами: X1 – виручка в розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь; X2 - виручка в розрахунку на одну гривню основних засобів виробництва; X3 - виручка в розрахунку на одного сільськогосподарського робітника; X4 - виручка в розрахунку на одну гривню витрат; X5 – коефіцієнт загальної ліквідності.

Рівняння множинної регресії має наступний вигляд:

$$Y = 0,1213 + 0,0071 \cdot X_1 + 0,0068 \cdot X_2 + 0,0071 \cdot X_3 + 0,0077 \cdot X_4 + 0,0072 \cdot X_5 \quad (3.1)$$

Коефіцієнт кореляції наближений до одиниці й складає 0,9959. Фактичне значення критерію Фішера дорівнює 819,9981, а табличне – 2,4980. З метою прогнозування множинну кореляційно-регресійну модель обрано лінійною, але парні моделі залежності інтегрального показника від складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств не всі є лінійними, оскільки на використання таких складових поширюється закон спадаючої граничної віддачі. Варіанти таких залежностей, а також параметри щільності зв'язку та їх достовірності наведені у таблиці 3.8.

Моделі залежності інтегрального показника використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств від стану його складових

Назва залежності	Опис	R (коефіцієнт кореляції)	F (критерій Фішера)	
			фактичне	табличне
Залежність інтегрального показника від ефективності використання земельних угідь	$Y = 1,9684 + 0,0384 * X1 - 0,0001 * X1^2$	0,8625	53,7241	3,275
Залежність інтегрального показника від ефективності використання основних засобів виробництва	$Y = 3,0139 + 0,0178 * X2$	0,8004	67,7409	4,098
Залежність інтегрального показника від ефективності використання трудових ресурсів	$Y = 2,6038 + 0,0178 * X3$	0,8589	106,8441	4,098
Залежність інтегрального показника від ефективності використання витрат	$Y = 4,4897 + 0,0439 * X4 - 0,0001 * X4^2$	0,5165	6,7296	3,275
Залежність інтегрального показника від стану платоспроможності сільськогосподарського підприємства	$Y = 3,2943 + 0,0371 * X5 - 0,0001 * X5^2$	0,6155	11,2823	3,257

(Джерело: власні дослідження автора)

Залежність інтегрального показника від ефективності використання основних засобів виробництва є лінійною через переважну більшість нарахування амортизаційних відрахувань у підприємствах за лінійним, а не за накопичувальним принципом. Модель взаємозв'язку між інтегральним показником сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та ефективністю використання трудових ресурсів є також лінійною, оскільки виручка отримана в розрахунку на одного сільськогосподарського робітника не враховує якості таких ресурсів, а лише їх кількість.

Залежність інтегрального показника від ефективності використання сільськогосподарських угідь, витрат, а також від стану платоспроможності сільськогосподарських підприємств є параболою другого порядку через явно виражену дію закону спадаючої граничної віддачі. У випадку із

земельними ресурсами таку модель було обрано також через особливість цього природного ресурсу, можливості використання якого є обмеженими.

Вибір такої моделі для встановлення щільності зв'язку між інтегральним показником та ефективністю використання витрат був спричинений тим, що для виходу підприємств з депресивного стану потрібні додаткові фінансові та інвестиційні вкладення. І тільки в оптимальному стані розвитку підприємств, коли починає працювати ефект масштабу, може йти мова про зниження витрат та їх економію. Збільшення платоспроможності підприємства є позитивною ознакою тільки на початкових фазах його розвитку, але надалі зростання показника загальної ліквідності призводить до гальмування зворотності обігових коштів, тобто має негативні наслідки. Перебільшення фактичного значення критерію Фішера над табличним за всіма моделями свідчить про високий рівень вірогідності зв'язку між інтегральним показником та факторами, котрі впливають на його стан.

Оцінку участі сільськогосподарських підприємств Сумської області у розвитку аграрного бізнесу та рівня використання ними ринкових можливостей було проведено за допомогою керівників досліджуваних сільськогосподарських підприємств Лебединського та Буринського районів Сумської області.

На основі інтегрованих оцінок сталого розвитку сільськогосподарського виробництва можна визначити пріоритетні напрямки розвитку тих чи інших об'єктів, прогнозувати їх майбутнє становище та перспективи розвитку. З метою складання прогнозних сценаріїв нами було визначено три класи сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням обслуговуючої кооперації. Для цього використовується тривимірна модель прогнозування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, у якій залежно від значень інтегрованих показників оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств, стану їх обслуговування, та рівня використання ринкових можливостей об'єкти сталого розвитку розміщуються по зонах їх прогнозованого стану.

Сільськогосподарські підприємства як об'єкти прогнозування сталого розвитку, яким присвоєно від 1 до 5 балів (за десятибальною шкалою) залежно від значень інтегральних оцінок, це підприємства, котрі мають низький рівень ефективності використання ресурсного потенціалу (стану їх обслуговування та/або використання ринкових можливостей). Підприємства, які отримали 6-8 балів вважаються середніми за використанням такого потенціалу, а ті, яким присвоєно 9-10 балів – об'єктами прогнозування сталого розвитку з високим рівнем використання ресурсного потенціалу (стану їх обслуговування та/або використання ринкових можливостей) [99].

Галузеві сценарії розвитку передбачають визначення шляхів такого розвитку в масштабі галузі, тобто йдеться про відносно самостійний шлях окремої галузі. У нашому випадку, звичайно, йдеться про аграрну галузь. Сценарії такого рівня можуть складатися як на державному (міністерському) рівні, який, водночас, є офіційним, так і на недержавному (неофіційному) рівні, тобто за допомогою незалежних експертів. Розробка сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва є завершальною стадією даного дослідження. Характеристики розроблених сценаріїв наведено в додатку И.

Використання запропонованих у роботі сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарських підприємств може не обмежуватись територією Сумської області, а поширюватись на всю територію України через наявність загальних тенденцій розвитку вітчизняного аграрного сектора.

Таким чином, запропонований алгоритм прогнозування сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва враховує парні лінійні моделі та параболи другого порядку залежності інтегрального показника використання ресурсів від складових виробничого потенціалу, а також експертні оцінки за 10-ти бальною шкалою щодо стану їх обслуговування та/або використання ринкових можливостей. Сценарії такого рівня можуть складатися як на державному (міністерському) рівні, який водночас є

офіційним, так і на недержавному (неофіційному) рівні, тобто за допомогою незалежних експертів.

3.3. Науково-практичні аспекти формування локальної моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Метою політики сталого розвитку в аграрному секторі є досягнення балансу між затратами соціальними та екологічними, які б не дозволяли забрудненню довкілля. А це вимагає поступового переходу від невідновлювальних до відновлювальних ресурсів, запровадження таких технологічних процесів, які б чинили мінімальний вплив на навколишнє середовище. У визначеннях сталого розвитку в контексті аграрного розвитку, сформульованих у матеріалах сесії Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) в Римі в 1996 році, зазначається, що головним завданням Програми сталого сільського господарства та сільського розвитку є підвищення рівня виробництва продуктів харчування та забезпечення продовольчої безпеки. Для вирішення цього завдання необхідно підтримувати освітні ініціативи, стимулювати використання економічних інновацій і сприяти розвитку нових технологій, забезпечуючи у такий спосіб стабільний доступ до продуктів харчування, відповідно до потреби людини в поживних елементах; доступ до них для бідних груп; розвиток товарного виробництва; скорочення безробіття та підвищення рівня доходів в цілях боротьби з бідністю; управління природними ресурсами та захист навколишнього середовища [212].

Отже, на шляху до сталого розвитку аграрного сектору, ґрунтуючись на трьох складових (економічної, екологічної та соціальної), є необхідність досягнення балансу між соціальними, екологічними затратами при економічно вигідній господарській діяльності. Соціальні затрати, у свою чергу, спрямовані на досягнення певних матеріальних і нематеріальних благ.

Якщо проаналізувати моделі сучасного агровиробництва та їх відповідність моделі сталого розвитку то можна з впевненістю сказати, що найбільш оптимальною є кооперативна форма сільськогосподарського виробництва (рис. 3.13).

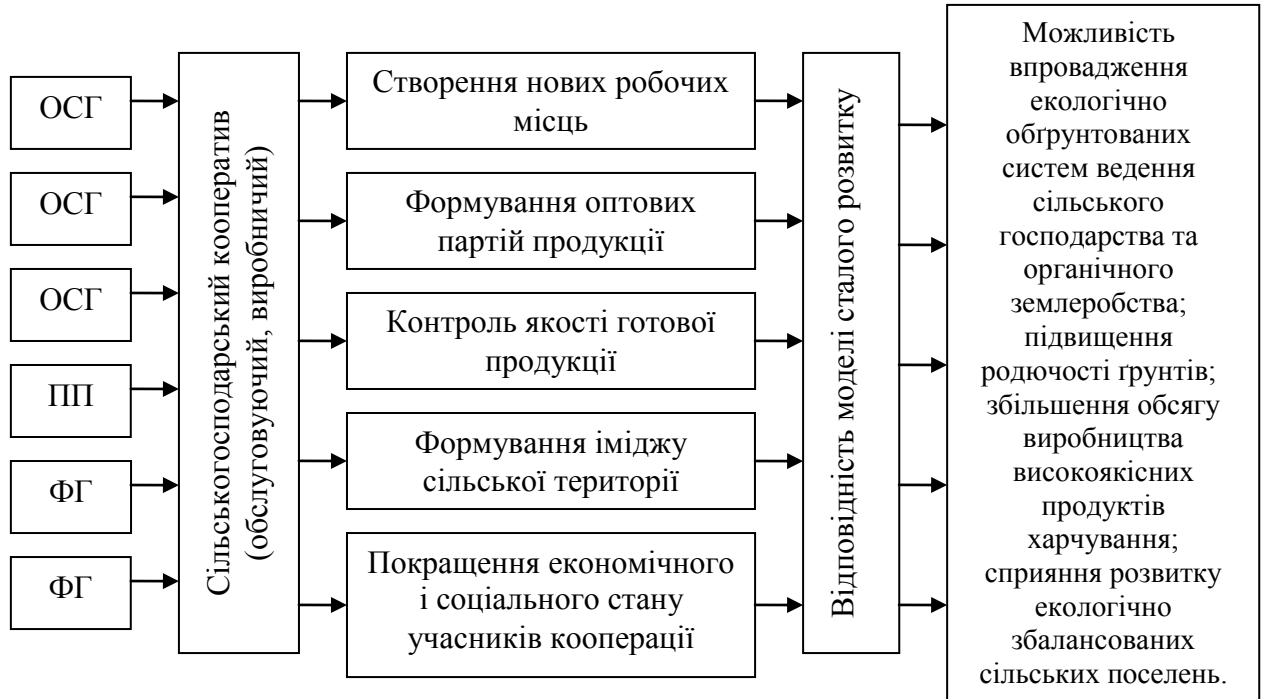

Рис. 3. 13. Відповідність сільськогосподарських кооперативів моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

(Джерело: власні дослідження автора)

Кооперативна модель ведення сільськогосподарського товаровиробництва надає можливість кооператорам збільшити обсяги виробництва безпечних продуктів харчування, забезпечити економічну ефективність виробництва, котра дасть можливість стимулювати розширене відтворення. Соціальна складова кооперативного розвитку включає підвищення рівня і якості життя селян, стабілізацію демографічних та міграційних процесів. Але, слід також зазначити, що на сьогодні кооперативні формування не в змозі повністю виступити каталізаторами сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій із-за відсутності достатніх фінансових ресурсів та всебічної підтримки з боку держави в частині розвитку сільськогосподарської кооперації.

Також слід наголосити про високу ресурсомісткість, низький рівень механізації та автоматизації виробничих процесів, недосконалі системи маркетингу та менеджменту, низька продуктивність праці, занепад галузі заготівель, проблеми цінової політики оптової та роздрібної мережі, повільний розвиток оптової торгівлі, що притаманні переважній кількості кооперативних формувань. Тому одним із напрямків підвищення конкурентоспроможності всіх видів кооперації України стає створення кластерів, які на локальних рівнях зможуть об'єднати матеріальні, грошові та трудові ресурси всіх видів кооперативів та інших аграрних товаровиробників (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Можливі учасники локального агропромислового кластеру та переваги від його створення

(Джерело: власні дослідження автора)

Кластери підвищують інноваційну діяльність, продуктивність праці, рентабельність виробництва, конкуренцію на основі інноваційних досягнень саме серед малих та середніх підприємств, які виступають основою кооперативного руху, а отже, можна зробити припущення, що створення кластерів шляхом гуртування кооперативних формувань та сільськогосподарських підприємств є досить прогресивним процесом поступального розвитку агропромислового сектору.

Нами розроблена модель ланки локального агропромислового кластеру. Кількість таких ланок може бути достатньо великою і залежить від окремих регіональних особливостей та можливостей інтеграторів. Співпраця учасників ланки кластеру відбувається на взаємовигідних умовах (рис. 3.15).

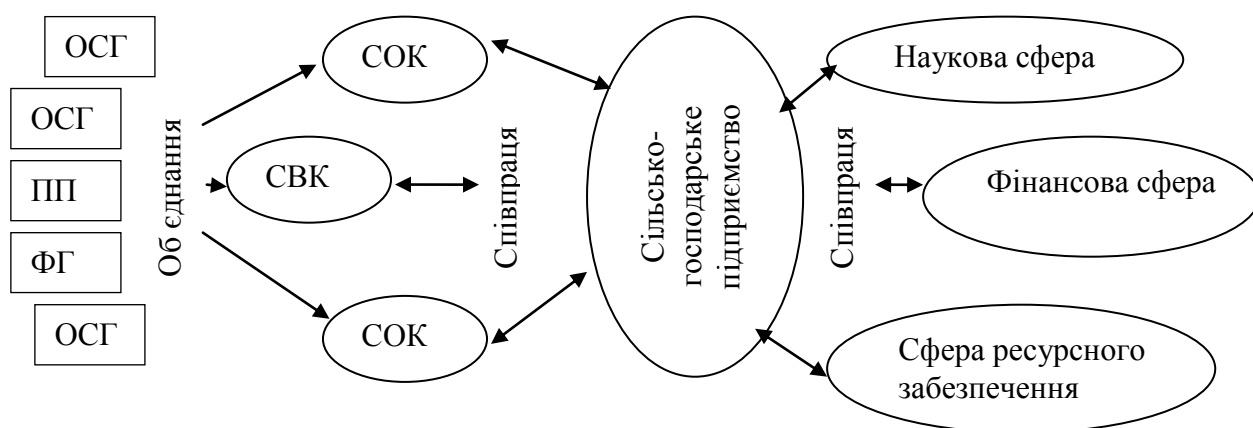

Рис. 3.15. Модель ланки локального агропромислового кластеру

(Джерело: власні дослідження автора)

Утворення кластерів — це інтеграція підприємств, галузей, комплексів тощо. Необхідними умовами інтеграційних процесів є наявність інтегратора (юридичної особи, що зможе ініціювати та організувати реалізацію інтеграційного процесу). В ролі інтегратора кооперативного сектора економіки України може виступити система споживчої кооперації, оскільки вона є найбільш організованою і найпоширенішою [22].

Кластер як найбільш ефективна форма досягнення високого рівня конкурентоспроможності є об'єднанням різних організацій (сільськогосподарських та промислових підприємств, дослідних центрів,

органів державного управління, громадських організацій), що дозволяє використати переваги двох способів координації економічної системи - внутрішньофірмової ієрархії та ринкового механізму, що дає можливість більш швидко й ефективно розподіляти нові знання, наукові відкриття й винаходи, що в свою чергу покращує загальний соціально-економічний рівень регіону, на території якого функціонує кластер.

Кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Таким чином, всі учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом сукупного впливу ефектів масштабу, охоплення й синергії. Механізм їх впливу наступний: неприбуткові підприємства кластера мають змогу перейти нижню границю рентабельності за допомогою спеціалізації, що забезпечує підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції. Нами розроблена структурна схема функціонування та розвитку локального агропромислового кластеру (рис. 3.16).

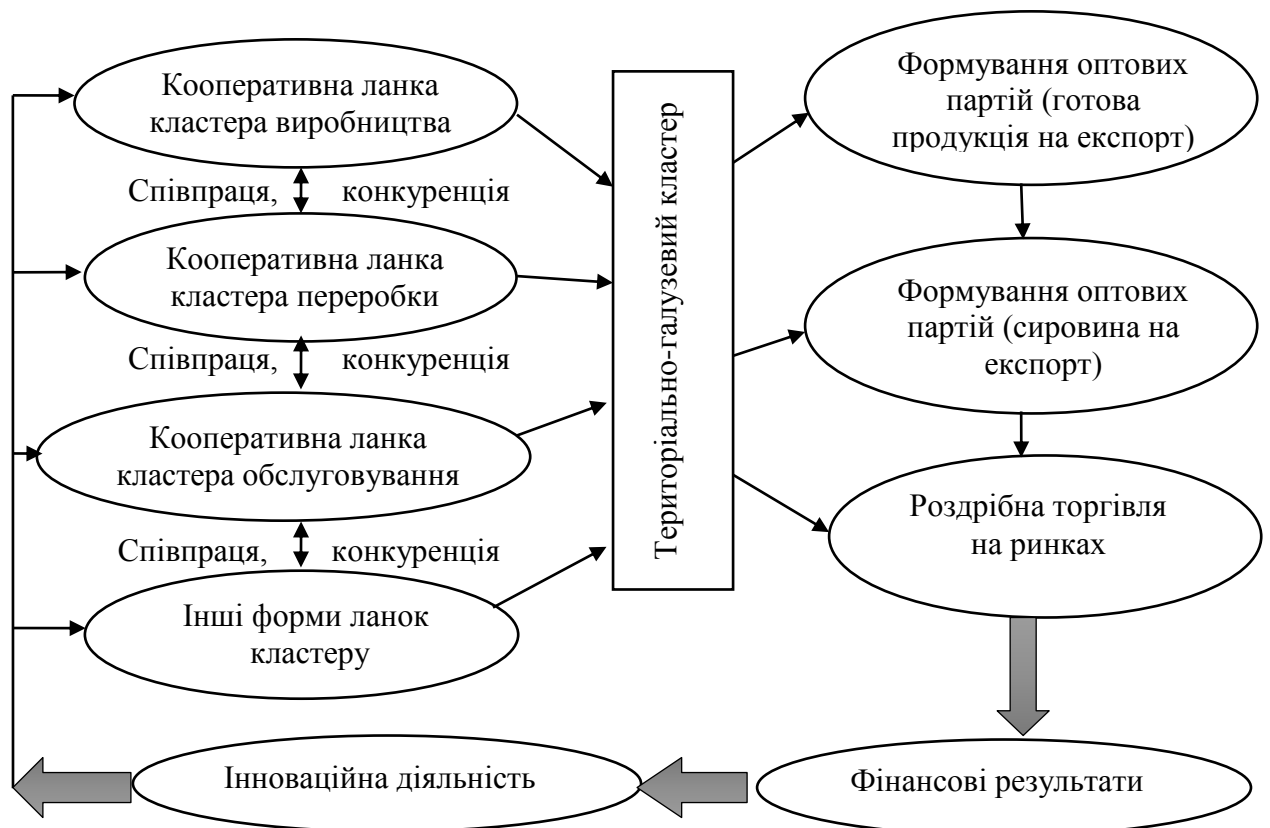

Рис. 3.16. Функціональна структура взаємодії кооперативних і інших форм ланок в територіально-галузовому кластері сільськогосподарського виробництва

Використовуючи кластерну модель агропромислового комплексу ми пропонуємо схему замкнутого циклу виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 3.17), яка базується на безвідходному циклі виробництва, мінімізує негативний вплив на навколишнє середовище, а також збільшує прибуток учасників кластеру.

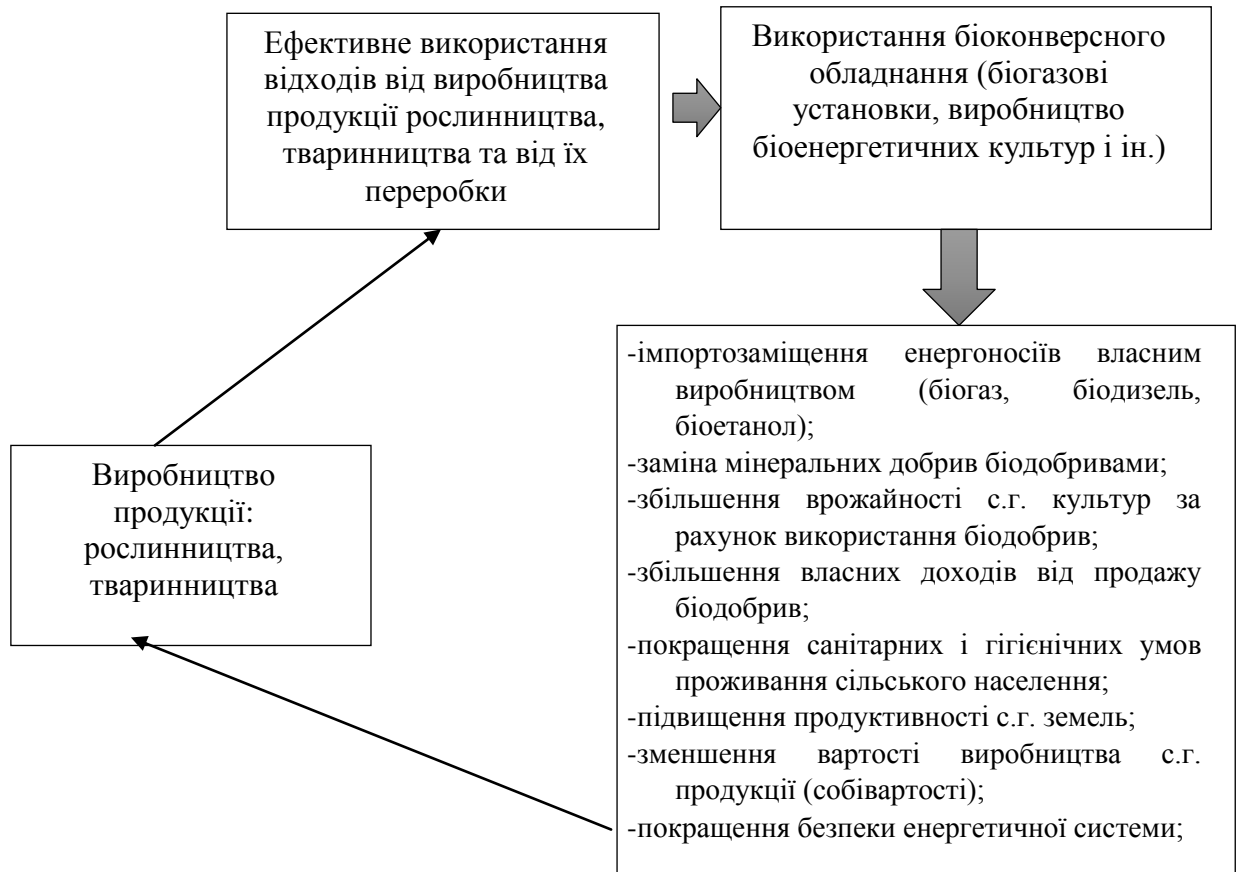

Рис. 3.17. Схема замкнутого циклу виробництва сільськогосподарської продукції

(Джерело: власні дослідження автора)

Розрахунок економічного ефекту від створеного кластера, тобто етап реалізації кластера, розраховуємо як різницю між сумою додаткових результатів та сумою додаткових витрат по всіх галузях кластера разом (формула 3.2):

$$\Delta Ek = \left(\sum Pk_n - \sum Bk_n \right), \quad (3.2)$$

де - ΔEk - додатковий ефект від утворення кластера, тис. грн.

Слід звернути увагу на те, що утворення кластера буде доцільним, якщо додатковий ефект від його діяльності має позитивний результат, тобто

ефект від утворення повинен перевищувати сумарний ефект діяльності підприємств галузей при використанні тих самих ресурсів без утворення кластера. Отже, додатковий ефект можна розглядати як мотивацію створення кластера для окремої галузі, тобто локальний ефект.

Ефективність об'єднання окремих видів кооперації у кластери збільшується за рахунок ефекту синергії. Він розраховується як різниця між сумою ефектів підприємств галузей після утворення кластера і сумою ефектів підприємств галузей до його утворення (формула 3.3):

$$Ek_c = \left(\sum \Delta Ek - \sum \Delta Ek_n \right), \quad (3.3)$$

де – синергетичний ефект між ланками кластера, тис. грн;

де Ek_c – синергетичний ефект між ланками кластера, тис. грн;

$\sum \Delta Ek$ – сума додаткових ефектів від утворення кластера всіма ланками кластера, тис. грн;

$\sum \Delta Ek_n$ – сума додаткових ефектів від використання ресурсів всіх організацій-учасників без утворення кластера, тис. грн.

Причому, прибуток від діяльності підприємств галузей в умовах кластера повинен перевищувати прибуток від діяльності підприємств галузей при використанні тих самих ресурсів без утворення кластера.

У виробників сільськогосподарської продукції завжди знаходяться відходи великої рогатої худоби, свиней, птиці, а також відходи рослинного походження, їхні постійно зростаючі об'єми створюють цілий ряд проблем щодо їх збору, транспортування, зберігання, переробки. Присутність цих відходів створює несприятливу екологічну обстановку, пов'язану із забруднення навколишнього середовища, ґрунтових вод та ґрунту. Найперспективнішим вирішенням цієї проблеми є утилізація сільськогосподарських відходів в біогазових установках (БГУ) з отриманням біогазу та рідких високоякісних органічних добрив (рис. 3.18). Одночасно установка може бути використана для переробки стоків побутової каналізації та індивідуальних господарств.

До основних доходів, які може принести використання БГУ ми можемо віднести:

- виробництво енергії, звичайно, потрібно підраховувати тільки чисту отриману кількість енергії, тобто кількість за вирахуванням енергії, яка використовується на підтримку роботи самої біогазової установки. Також підраховуються заощаджені кошти від використання біогазу замість раніше використовуваних джерел енергії;

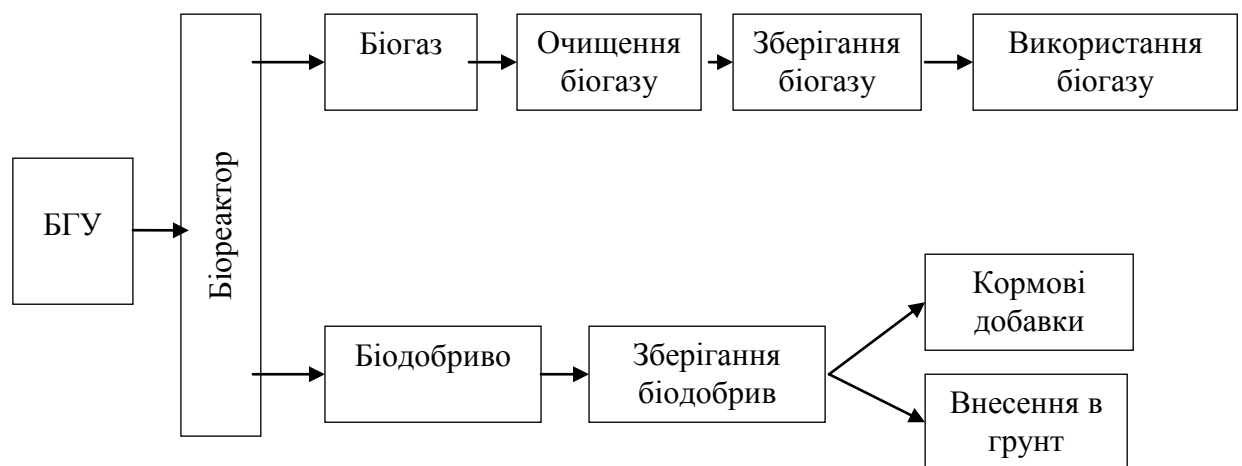

Рис. 3.18. Схема використання біогазового обладнання (БГУ)

(Джерело: власні дослідження автора)

- переробка відходів на біогазових установках покращує санітарні і гігієнічні умови життя населення та зменшує витрати на охорону здоров'я. Розглядаючи ефект біогазових технологій на енергетичний сектор, треба враховувати, що виробництво біогазу створює зовнішнє заощадження платіжного балансу країни шляхом заміни імпорту викопних джерел енергії в Україну;

- використання біодобрив збільшує продуктивність сільськогосподарських земель;

- використання біогазу зменшує вартість виробництва сільськогосподарської продукції;

- використання біогазу замість традиційних джерел енергії, таких як природний газ чи дерево, зберігає екологічний баланс і збільшує власну вигоду на величину вартості збережених лісових насаджень;

- ціни на енергію, яка виробляється з біогазу, конкурують з цінами на енергію і паливе на ринку і є стабільними, децентралізованими і незалежними від монополістичних цін, які існують на ринку України;

- вигоди від децентралізованого виробництва енергії забезпечуються покращенням безпеки енергетичної системи, зменшенням втрат на спорудження енерготранспортних шляхів і комунікацій;

- децентралізовані біогазові системи в сільській місцевості (приватні садиби, фермерські господарства) збільшують зайнятість населення і зменшують різницю між доходами різних шарів населення і різних областей країни; виробництво біогазових установок, яке опирається на місцеві матеріали і спеціалістів, збільшує доходи в державний бюджет і зменшує безробіття.

Використання біоконверсного обладнання малих потужностей для індивідуального використання в підсобних чи фермерських господарствах також буде приносити свої вигоди, які обчислюються на основі грошового доходу, який вони отримують від використання продуктів переробки у порівнянні з затратами на установку. Наступні ефекти повинні переводитись в грошові еквіваленти, і враховуватись як вигоди:

- затрати, зекономлені за рахунок заміни інших надходжень енергії на біогаз;

- затрати, зекономлені на заміні мінеральних добрив біодобривами;

- збільшення врожаю за рахунок використання біодобрив;

- доходи з продажу біодобрив;

- економія часу на збір і підготовку раніше використаних джерел енергії.

Для більш наглядного відображення економічної ефективності застосування біогазового обладнання нами розроблена формула отримання додаткової вартості продукції при переробці відходів сільськогосподарського виробництва в біоконверсному комплексі:

$$\xrightarrow{\text{Вхід}} \sum_{j \in F} q_j C_j, \quad (3.4)$$

де q_j - кількість сировини j - го виду для переробки, тонн

C_j - собівартість j - го виду продукції для переробки, грн.

F - множина видів сировини

$$\xrightarrow{\text{Вихід}} \sum_{j \in F} q_j b_j V_1 + \sum_{j \in F} q_j d_{1j} V_2 + \sum_{j \in F} q_j d_{2j} V_3 + \sum_{j \in F} q_j W_j V_4, \quad (3.5)$$

де $q_j b_j$ - вихід біогазу від j -го виду сировини, м³

F - множина видів сировини

V_1 - вартість 1 м³ біогазу

$q_j d_{1j}$ - вихід твердого біодобрива (біогумусу) від j -го виду сировини, тонн

V_2 - вартість 1 т біогумусу, грн.

$q_j d_{2j}$ - вихід рідкого біодобрива від j -го виду сировини, м³

V_3 - вартість 1 м³ рідкого біодобрива, грн.

$q_j W_j$ - вихід вітамінних добавок від j -го виду сировини, т

V_4 - вартість 1 т вітамінних добавок, грн.

Отже, слід зазначити, що на вході виробничого циклу ми маємо лише один вид продукції, а на виході їх вже чотири. Якщо вхід і вихід записати у вигляді рівності, то формула прийме такий вигляд:

$$\sum_{j \in F} q_j C_j = \sum_{j \in F} q_j b_j V_1 + \sum_{j \in F} q_j d_{1j} V_2 + \sum_{j \in F} q_j d_{2j} V_3 + \sum_{j \in F} q_j W_j V_4 \quad (3.6)$$

Розрахунок кількості сировини для переробки за визначений проміжок часу можна виразити за допомогою такої формули:

$$Q = \sum_{j \in F} a_1 j + \sum_{j \in D} a_2 j + \sum_{j \in E} a_3 j, \quad (3.7)$$

де Q - кількість сировини для переробки (енергомiстка сировина), тонн

$a_1 j$ - кількість побiчної продукцiї вiд j -ї голови худоби (птицi), т

F - множина поголiв'я худоби, (птицi), голiв

$a_2 j$ - кількість побiчної продукцiї вiд j -ї культури в рослинництвi, т

D - множина культур

$a_3 j$ - вiдходи вiд переробки агропродукцiї вiд j -го виду переробки, т

E - множина видiв переробки.

Розрахунок кiлькостi виходу бiогазу можна записати у виглядi такої формули:

$$G_b = \sum_{j \in F} q_j b_j, \quad (3.8)$$

де G_b - вихiд бiогазу, м3

q_j - кiлькiсть сировини для переробки j -го виду, тонн

F - множина видiв сировини

b_j - показник виходу бiогазу вiд j -го виду сировини, м3

Розрахунок виходу електроенергiї можна вiдобразити:

$$E_e = G_b \times k, \quad (3.9)$$

де E_e - вихiд електроенергiї, кВт

G_b - вихiд бiогазу, м3

k - коефiцiєнт переведення бiогазу (метану) у електричний еквiвалент

Показник агроенергетичної забезпеченостi пiдприємства (окремих галузей):

$$E_a = \frac{E_b - E_u}{\sum_{j \in F} q_j} \times 100\%, \quad (3.10)$$

де E_a - показник агроенергетичної забезпеченості підприємства (окремої галузі), %

E_b - вихід електроенергії від біоконверсного комплексу, кВт

E_u - потреба електроенергії для роботи біоконверсного комплексу, кВт

q_j - потреба кВт – енергії для j -ї галузі виробництва у господарстві, кВт

F - множина видів галузей виробництва в господарстві

Використання поновлюваних джерел енергії (ПДЕ) може принести численні економічні й екологічні переваги. ПДЕ можуть замінити викопні види палива й скорочувати залежність від імпортованого палива, створювати додаткові можливості для деяких галузей промисловості й сільського господарства, скорочувати викиди парникових газів і інших шкідливих речовин. Тому використання ПДЕ повністю відповідає умовам сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Отже, використання біоконверсного обладнання в замкнутому циклі виробництва в агропромисловому кластері є необхідною умовою. Без такого обладнання такий цикл виробництва є практично неможливим. Дані про підвищення врожайності ґрунтів після застосування біодобрив коливаються від 10 до 50%, проте точніший прогноз складний, тому що на врожайність впливають і багато інших чинників. Для прикладу, на удобрення 1 га поля необхідно 12 т звичайних мінеральних добрив, в той час як для удобрення такої ж площі витрачається лише 500 кг біодобрив при однаковій врожайності [12].

Отже, модель сталого розвитку сільськогосподарського виробництва базується на таких основних економічних принципах:

- отримання максимального економічного ефекту від кооперування;

- запровадження максимального рівня інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності готової продукції;
- використання максимально можливої кількості поновлюваних джерел енергії при здійсненні агропромислового виробництва;
- збільшення виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції;

Всі ці моменти найбільш досконало можуть бути враховані в агропромислових кластерах. Але питання розвитку кластерів на жаль, на сьогодні в Україні не врегульовані. Серед чинних нормативно-правових документів щодо засад державної аграрної політики не передбачено регламентування діяльності аграрних кластерів. Зокрема, в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [147] і в «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року» [146] згадки про аграрні кластери відсутні. Лише проектом Закону України «Про сільське господарство» визначено, що у сільському господарстві можуть утворюватися міжгосподарські організаційно-управлінські структури у вигляді самоврядних господарських об'єднань кооперативного господарювання та кластерного регіонального співробітництва в організаційно-правових формах товариств, асоціацій, консорціумів [154].

Водночас, підтримка розвитку кластерів, у т.ч. в аграрному секторі є одним з пріоритетів регіональної економічної політики. Розвиток аграрних кластерів визнано одним із найважливіших напрямів у стратегіях розвитку багатьох регіонів, зокрема:

- Стратегії розвитку Сумської області «Нова Сумщина - 2015» , у якій основою для економічного розвитку області визначено розвиток кластерів АПК, спрямованих на формування замкнутого високотехнологічного агропромислового виробництва та на створення екологічно чистої конкурентоспроможної продукції [179]:

- Стратегії підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільського господарства (2011 р.). Кластер сільського господарства розвиватиме найбільш перспективні для області напрями: свинарство, птахівництво, плідівництво та овочівництво, що сприятиме розвитку сучасної переробки для створення продукції з високою доданою вартістю та дозволить збільшити її експорт [176];

- Стратегії соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року [183], якою передбачено формування цілісних регіональних інфраструктурно-виробничих комплексів на основі кластерного механізму розвитку малого підприємництва за виробничо-технологічними та виробничо-збутовими ознаками, з використанням переваг територіального поділу праці на основі конкурентоспроможних профільних галузей регіонального виробництва (машинобудування й металообробки, лісової промисловості, переробних галузей АПК тощо);

- Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року [180], у якій серед основних завдань розвитку агропромислового виробництва, підвищення його потенціалу й ефективності йдеться про створення агропромислового науково-виробничого кластеру на базі Регіонального агропромислового центру;

- Стратегії економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004-2015 роки [178], якою серед завдань розвитку виробничої та транспортної інфраструктури у сільській місцевості, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності продукції агропромислового сектора, визначено формування агропромислових кластерів;

- Регіональній стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року [156], у якій до формування стратегічних цілей розвитку регіону включено інтеграцію роботи органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та ділових кіл для створення та функціонування кластерних систем за галузевими та функціональними пріоритетами соціально-економічного

розвитку області (в машино- та приладобудуванні, деревообробній промисловості, туристично-рекреаційному та аграрному секторах, паливно-енергетичному комплексі та екопромисловій діяльності);

- Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року [182], у якій визначено підтримку розвитку існуючих в області кластерних об'єднань, зокрема Інноваційно-технологічного кластеру «АГРОБУМ» і Національного кластеру «Нові машини».

Відсутність нормативно-правового регламентування створення кластерної організації виробництва, визнання кластеру як самоврядного господарського об'єднання підприємств унеможливорює поширення на нього існуючих та розробки нових, спеціалізованих програм державної підтримки.

Як наслідок, в Україні існують лише поодинокі приклади практичного створення і функціонування аграрних кластерів, які переважно є ініціативою товаровиробників і засновані на основі досвіду, запозиченого ними зі світової практики кластерного розвитку.

Прикладами аграрних кластерів в Україні є наступні.

У смт. Гриців Шепетівського району Хмельницької області у 2002 році створено кластер сільського зеленого туризму «Оберіг», який об'єднує 10 агроосель, які приймають туристів, що бажають відпочити у селі.

З 2007 року у Полтавській області реалізується проект кластеру виробників екологічної продукції, у рамках якого приділяється увага відпрацюванню процедури інспекції та контролю за виробництвом екологічної продукції. Учасники проекту, які впроваджують екологічні технології у своєму господарстві, мають можливість отримати сертифікат Центру екологічної безпеки споживачів за умови проходження відповідної інспекції господарства. Завданням інспекції є контроль за використанням заборонених хімічних препаратів, генномодифікованого насінневого матеріалу, стимуляторів росту тощо. Сертифікованим підприємствам надається допомога в реалізації продукції за цінами вище ринкових. Окремі

підприємства розпочали процедуру міжнародної сертифікації й отримують допомогу в реалізації виробленої продукції за кордон.

У 2009 році в Чернівецькій області створено українсько-румунський «Перший аграрний кластер» із вирощування плодово-ягідної продукції та розвитку садівництва, основним завданням якого є створення взаємодії між підприємствами-виробниками, інспекторами з сертифікації, транспортерами та споживачами продукції. Діяльність кластеру спрямовано на:

- підвищення інноваційного рівня сільськогосподарської діяльності;
- поліпшення інвестиційного клімату для галузей, що входять до кластеру;
- розробку механізму підтримки інноваційної діяльності підприємств регіональними органами влади і органами місцевого самоврядування;
- створення системи підготовки спеціалізованих кадрів для АПК області;
- насичення українського ринку овочів та фруктів екологічно чистою продукцією;
- збут ягід та грибів у країни Західної Європи.

У 2009 році в Рівному створено регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновації», засновниками якого є 4 органи державної влади, 3 наукових організації та вищих навчальних заклади, 5 виробничих підприємств та 3 інноваційних структури і сервісних установи. Метою даного кластеру є об'єднання зусиль, координація дій та реалізація спільних заходів із розроблення і впровадження інновацій у агропромисловому комплексі Рівненської області.

У 2011 році в Вінницькій області в рамках Проекту підтримки сталого регіонального розвитку, який фінансується ЄС, утворено переробно-харчовий кластер. Діяльність кластеру сприяє створенню в області мережі фермерських господарств у рамках кооперативних утворень, розбудові партнерських відносин між виробниками та переробниками сільгосппродукції.

Основними сегментами харчової промисловості є зерновиробництво, виробництво м'яса й м'ясопродуктів, молочних продуктів, продуктів мукомельно-круп'яної промисловості, рослинних і тваринних масел і жирів, напоїв, а також переробка фруктів й овочів.

В «Комплексній програмі розвитку села Сумської області на період до 2015 року» зазначені основні стратегічні напрямки регіону, а саме:

- залученню нових технологій, активізації інноваційної діяльності;
- формуванню технологічних кластерів пріоритетного розвитку агропромислового комплексу (рослинництво та тваринництво);
- підвищення конкурентоспроможності продукції та розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції;
- збільшенню активності іноземних інвесторів у пріоритетних напрямках розвитку інвестиційної діяльності в сфері агропромислового комплексу області.

Екологічне сільське господарство базується на комплексному використанні земель, виходячи з їх природної родючості та інших факторів (пасовища, сінокоси, земля для вирощування сільськогосподарських культур). Це дозволить розвивати тваринництво, яке сьогодні знаходиться в глибокій кризі. Молочне та м'ясне скотарство підвищить свою рентабельність за рахунок зростання вартості та попиту на органіку. Концентрація виробництва в аграрному секторі повинна розглядатися не тільки з позиції максималізації доходів, а, головним чином, з позиції сталого агроекологічного розвитку.

Очікуваними результатами реалізації стратегії сталого агроекологічного розвитку на довгострокову перспективу є:

1. Продовольча безпека держави на основі екологічно чистих продуктів харчування.
2. Зростання вартості землі (екологічно чиста).
3. Збереження навколишнього природного середовища.
4. Зростання зайнятості сільського населення.

5. Упровадження системи біологізації сільгоспвиробництва.
6. Зростання тривалості життя населення та зменшення витрат на охорону здоров'я.
7. Підвищення конкурентоздатності сільського господарства на міжнародних ринках.
8. Зростання інвестиційної привабливості аграрного сектору як для вітчизняних, для зарубіжних інвесторів.

На нашу думку, регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва повинно також забезпечуватися у напрямку реалізації наступних програм:

1. На державному рівні:
 - а) пільгове навчання майбутніх спеціалістів та магістрів у аграрній сфері;
 - б) розширення мережі консультаційних служб у сільській місцевості;
 - в) комп'ютеризація всіх процесів у сільськогосподарському виробництві;
 - г) цільове фінансування оновлення матеріально-технічної бази та (або) розвитку нових перспективних виробництв.
2. На рівні окремих сільськогосподарських підприємств:
 - а) розробка виробничих планів як поточних, так і перспективних, які включатимуть фінансовий, маркетинговий плани, кадрову політику;
 - б) пошук шляхів, способів та джерел збільшення власних коштів;
 - в) визначення системи мотивації до праці;
 - г) кооперування у сфері обслуговування процесів виробництва сільськогосподарської продукції, а також у фінансовій та соціальній сферах.

Таким чином, кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Усі учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом ефектів масштабу, охоплення й синергії. Механізм їх впливу наступний: неприбуткові підприємства кластера мають змогу перейти нижню межу

рентабельності за допомогою спеціалізації, що забезпечує підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції. Інноваційна структура кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження й розробку нововведень за рахунок підвищення ефекту виробничої структури, що дозволяє учасникам кластера стабільно здійснювати інноваційну діяльність протягом тривалого часу. Розрахунок економічного ефекту від створеного кластера розраховується як різниця між сумою додаткових результатів та сумою додаткових витрат у всіх галузях кластера разом. Утворення кластера буде доцільним, якщо додатковий ефект від його діяльності має позитивний результат.

Висновки до розділу 3

1. У роботі запропоновано триблочні матриці можливостей і загроз реалізації стратегії об'єднання суб'єктів господарювання та показники, які враховують виробничу інфраструктуру й характеризують стан їх зовнішнього середовища, надають можливість створювати просторовий вплив чинників на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва.

2. Формування напрямків удосконалення регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва орієнтовано на реалізацію стратегії підприємств, спрямованої на розвиток конкурентних переваг, а також – на максимальне використання ефекту синергії, який виникає в результаті створення об'єднань виробників сільськогосподарської продукції. Структура механізму є блочною та включає блоки моніторингу, діагностики, розробки та вибору стратегічних моделей сталого розвитку та прогнозування, які докладно розглянуті у роботі.

3. Запропонований алгоритм прогнозування сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва враховує парні лінійні моделі та параболи другого порядку залежності інтегрального показника використання ресурсів від складових виробничого потенціалу, а також експертні оцінки за

10-ти бальною шкалою щодо стану їх обслуговування та/або використання ринкових можливостей. Сценарії такого рівня можуть складатися як на державному (міністерському) рівні, який водночас є офіційним, так і на недержавному (неофіційному) рівні, тобто за допомогою незалежних експертів.

4. Розроблена функціональна структура взаємодії кооперативних і інших форм ланок в територіально-галузевому кластері сільськогосподарського виробництва. Кількість таких ланок може бути достатньо великою і залежить від окремих місцевих особливостей та можливостей інтеграторів. Співпраця учасників ланки кластеру відбувається на взаємовигідних умовах.

5. Кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Усі учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом ефектів масштабу, охоплення й синергії. Механізм їх впливу наступний: неприбуткові підприємства кластера мають змогу перейти нижню межу рентабельності за допомогою спеціалізації, що забезпечує підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції. Інноваційна структура кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження й розробку нововведень за рахунок підвищення ефекту виробничої структури, що дозволяє учасникам кластера стабільно здійснювати інноваційну діяльність протягом тривалого часу.

6. Розрахунок економічного ефекту від створеного кластера розраховується як різниця між сумою додаткових результатів та сумою додаткових витрат у всіх галузях кластера разом. Утворення кластера буде доцільним, якщо додатковий ефект від його діяльності має позитивний результат.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є вирішення науково-прикладного завдання щодо розробки теоретичних засад організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах у контексті розробки локальної моделі. Це дало змогу зробити такі висновки:

1. Сталий розвиток виробництва базується на використанні економічної, соціальної й екологічної складової та охоплює якісні перетворення системи функціонування технологічного способу виробництва й суспільних відносин. Останні передбачають постійну в часі і безперервну зміну й оновлення системи, що призводить до покращення її внутрішнього рівня організованості, пристосованості до зовнішнього середовища, розширеного відтворення й економічного зростання. Перехід до сталого розвитку потребує докорінної перебудови всієї технології господарювання, широкої екологізації виробництва та запровадження режиму економії всіх видів ресурсів.

2. Механізм організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і його ефективність формується під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища, що включають ряд основних чинників: адаптацію суб'єктів господарювання до ринкового середовища, матеріально-технічне забезпечення, спеціалізацію, концентрацію і кооперування, інвестиційну та інноваційну діяльність, інтеграційні процеси за територіально-галузевою кластеризацією, врахування стандартів, управління якістю продукції, екологічні вимоги до неї, а також кон'юнктуру й маркетингові стратегії на продовольчому ринку, протекціоністську політику держави в умовах СОТ і вступу до ЄС.

3. Використання діагностики сталого розвитку виробництва надає можливість встановити систему пропорцій і підтримки складових у збалансованому стані та виробити його прогностичні сценарії. А саме,

рейтингова діагностика дозволяє побудувати ієрархічну систему рейтингів, які відбивають взаємозв'язок між суб'єктами господарювання за певними принципами і встановлюють переваги та визначають їх місце в ранжируваному ряду, забезпечують методологічну єдність усіх складових компонентів системи й дають можливість однозначно оцінювати різні аспекти організаційно-економічного регулювання.

4. Ступінь конкурентних переваг суб'єктів сільськогосподарського виробництва обумовлюється комплексом внутрішніх (родючість ґрунтів, екологічний стан земель, рівень інтенсивності й концентрації виробництва) та суб'єктивних чинників (комплекс організаційно-управлінських умов господарювання). Серед виробничих кооперативів Сумської області за 2013 рік лише 20%, а серед господарських товариств 66,3% були збитковими, в той час як по області відповідний показник становив 35,4%. Уся діяльність, а також діяльність щодо виробництва продукції рослинництва і тваринництва, господарських товариств області в 2013р. була збитковою. Натомість у виробничих кооперативах збитковим було лише виробництво продукції м'ясного скотарства, причому рівень збитковості був меншим від загального рівня по області. Тобто рівень конкурентоспроможності виробничих кооперативів вищий, порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарювання. Останні за рейтинговою оцінкою показують, що найкраще свої виробничі можливості використовували сільськогосподарські кооперативи (1-ше місце), господарські товариства (2-ге місце) і інші (дочірні) підприємства (3-тє місце) - у них найвищий рівень ефективності виробництва. Множинно-кореляційне рівняння зв'язку між виробництвом валової продукції на 100 га і факторами виробничого потенціалу показало зменшення її вартості за рахунок збільшення використання земельних площ і виробничих витрат, а також підвищення цього показника за рахунок додаткового залучення працівників і виробничих фондів.

5. Триблочні матриці можливостей і загроз реалізації стратегії об'єднання суб'єктів господарювання та показники, які враховують

виробничу інфраструктуру й характеризують стан їх зовнішнього середовища, надають можливість створювати просторовий вплив чинників на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва.

6. Запропонований алгоритм прогнозування сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва враховує парні лінійні моделі та параболи другого порядку залежності інтегрального показника використання ресурсів від складових виробничого потенціалу, а також експертні оцінки за 10-ти бальною шкалою щодо стану їх обслуговування та/або використання ринкових можливостей. Сценарії такого рівня можуть складатися як на державному (міністерському) рівні, який водночас є офіційним, так і на недержавному (неофіційному) рівні, тобто за допомогою незалежних експертів.

7. Розроблена функціональна структура взаємодії кооперативних і інших форм ланок в територіально-галузевому кластері сільськогосподарського виробництва. Кількість таких ланок може бути достатньо великою і залежить від окремих місцевих особливостей та можливостей інтеграторів. Співпраця учасників ланки кластеру відбувається на взаємовигідних умовах. Кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Усі учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом ефектів масштабу, охоплення й синергії. Інноваційна структура кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження й розробку нововведень за рахунок підвищення ефекту виробничої структури, що дозволяє учасникам кластера стабільно здійснювати інноваційну діяльність протягом тривалого часу. Розрахунок економічного ефекту від створеного кластера розраховується як різниця між сумою додаткових результатів та сумою додаткових витрат у всіх галузях кластера разом. Утворення кластера буде доцільним, якщо додатковий ефект від його діяльності має позитивний результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.]. - К.: ННЦ ІАЕ, 2011. - 1008 с.
2. Амбросов В.Я. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2005. – №10. – С. 14-19.
3. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія] / В.Г. Андрійчук – К. : КНЕУ, 2005. – 292с.
4. Антонов А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій / А.В.Антонов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=440>.
5. Ареф'єва О. В. Економічні засади формування потенціалу підприємства / О. В. Ареф'єва, Т. В. Харчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №7(85). – С. 71–76.
6. Безвушко Є. Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля // Перспективні дослідження. — 1999. — № 2. — С. 17—23.
7. Березін О.В. Господарський механізм аграрної сфери і проблеми національного продовольчого ринку / О.В.Березін // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання : кол. монографія у двох томах / [за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева]. – К.: ІАЕ, 2001. – Т.2 – С. 29-31.
8. Біла С.О. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналіт. доп. / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. 1. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. - К.: НІСД, 2011.- 80 с.-С. 23-24.
9. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: [Системні маркетинг. досл.] / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.

10. Білошкурський М.В. Деякі особливості діагностики кризового стану підприємства / М.В. Білошкурський // Актуальні проблеми економіки. – 2005. - №3 (45). - С. 85-89.
11. Білун С.О. Оцінка ефективності господарювання аграрних підприємств: [монографія] / С.О.Білун – П.: «Фірма «Техсервіс», 2006. – 88с.
12. Біоенергетичний потенціал лісостепової і поліських зон України та перспективи його використання: [кол.монографія] /за заг. ред. В.І. Ладики – С.: «Університетська книга», 2009.- 296с..
13. Бланк И.А. Управление прибылью. / И.А. Бланк– К.: Ника-центр – Эльга, 1998.- 364с.
14. Богачев В.И. Аграрная реформа в Украине: региональные аспекты: [монография] / под ред. В.Г. Ткаченко, В.И. Богачев - Луганск: Книжковий світ, 2003. – 160 с.
15. Борисова В.А. Економічні аспекти відтворення ресурсного потенціалу АПК / В.А. Борисова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит. – 2002. – №1. – С. 195-200.
16. Ботвіна Н. О. Фінансова політика забезпечення сталого розвитку агросфери : теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... доктора економ. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Н. О. Ботвіна . – К., 2012 . – 36 с.
17. Брюховецька Т.Г. Економічний механізм діяльності підприємств в умовах ринку / Т.Г. Брюховецька//Фінанси України. – 2000. - №5. –С. 14-47.
18. Буркинский Б. В. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития // ИПРЭЭИ НАН Украины. / Буркинский Б. В., Степанов В. Н., Харичков С. К. — Одеса: Фенікс, 2005. — 575 с.
19. В Крыму разрабатывается Концепция развития региональных кластеров. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.minek-crimea.gov.ua/news_content.php?cid=2337
20. Василенко В.А Менеджмент устойчивого развития предприятий :

- [монографія]/В.А. Василенко – К.: ЦУЛ, 2005. – 648 с.
21. Власюк В.Є. Теоретичні і практичні аспекти функціонування фінансово-кредитної системи./В.Є. Власюк. – Донецьк: ДДФА. -2005.-246с.
 22. Войнаренко М. Концепція кластерів до відродження виробництва на регіональному рівні // Економіст. — 2000. — № 1. — С. 36— 39.
 23. Воловик І.А. Моніторинг сталого розвитку сільськогосподарських підприємств / І.А. Воловик // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2003. – №6. – С.115-118.
 24. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: [монография] / А.Э. Воронкова. – Луганск: издательство ВНУ, 2000. – 315 с.
 25. Гайдуцький П. Реформування та розвиток аграрного сектора економіки України/ П. Гайдуцький, Р. Шмідт. – Київ, 2001.- 278с.
 26. Галанець В.Г. Реформування господарського механізму як гарант успіху аграрної реформи/ В.Г. Галанець // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С.514-519.
 27. Галич О.А. Мотиваційні чинники міжгосподарської інтеграції в агропромисловому виробництві / О.А. Галич // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип.92. – Харків: ХНТУСГ. - 2009.– С.61-67.
 28. Галич О.А. Основні напрямки переходу до стійкого розвитку сільських територій Полтавщини / О.А. Галич // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип.71. – Харків: ХНТУСГ. - 2008.– С.368-375.
 29. Гевлич Л.Л. Стратегічна діагностика підприємства: [монографія] / Л.Л. Гевлич – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 199с.
 30. Гилман, Р. Проект устойчивой экономики [Электронный ресурс] / Р. Гилман. – Режим доступа к ресурсу: http://www.greensalvation.org/old/Russian/Publish/03_rus/03_10.htm.

31. Гилман, Р. Проект устойчивой экономики [Электронный ресурс] / Р. Гилман. – Режим доступак ресурсу : http://www.greensalvation.org/old/Russian/Publish/03_rus/03_10.htm.
32. Гладій М. В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики) : [монографія] / М. В. Гладій. – Львів^ ІРД НАН України, 1998. - 298 с.
33. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / Нац. акад. наук України, Ін-т світової економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т; О.Г. Білорус та ін. / кер. авт. кол., наук.ред. О. Г. Білорус. – К. : [Б. в.], 2001. – 734 с.
34. Голубець М. А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М.А. Голубець // Український географічний журнал. — 2006. — № 2. — С. 66-69.
35. Гончарук А.Г. Методологические основы оценки и управления эффективностью предприятия: [монографія] / А.Г. Гончарук – О.: Астропринт, 2008. – 287с.
36. Горкавий В.К. Використання рейтингових принципів для аналізу соціально-економічного стану сільських регіонів / В.К. Горкавий, Н.Г. Гончаренко // Статистика України. – 2004. - №1. – С. 91-95.
37. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія. / Л. С. Гринів - Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. - 240 с.
38. Грядов С. Кооперация – важнейшее направление развития фермерских хозяйств/ С. Грядов // АПК: экономика, управление.-1999.-№6.-С.54-58.
39. Губені Ю.Е. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства / Ю.Е. Губені // Економіка АПК. – 2006. - №11. – С. 18-27.
40. Гудзь О.Є. Фінансове забезпечення та дивідендна політика в сільськогосподарських підприємствах / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2005. - №7.-с.64-69.
41. Дем'яненко С. Аграрна політика України та її стратегія: напрями

- розбудови / С. Дем'яненко // Пропозиція. - Київ, 2004. - №7. – С. 24-31.
42. Державний бюджет України на відповідні роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/719-18>.
43. Дзюбик С. Механізм регулювання ринкової економіки / С. Дзюбик, О. Ривак – К. : Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1993. – 66 с.
44. Добряк Д. С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Н. О. Гребенюк. - К. : Україна, 2004. - 136 с.
45. Домахіна О.В. Формування механізму господарювання у реформованих сільськогосподарських підприємствах: дис. канд. ек. наук: 08.00.04/ О.В. Домахіна – Х., 2000. –276 с.
46. Економічна енциклопедія : у трьох томах. / редкол. : ... С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.] – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – Т. I. – 864 с.
47. Економічна теорія – політ економічний контекст: [навчальний посібник] / Макаренко П.М., Мельник Л.Ю., Макаренко А.П., Мельник Л.Л. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 211с.
48. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект)/С.А. Єрохін–К.: Світ знань, 2002.–528с.
49. Жмайлов В.М. Адаптивний підхід в системі управління сільськогосподарськими підприємствами / В.М. Жмайлов // Вісник Сумського НАУ, серія «Економіка та менеджмент» №4(28) 2008.-с.87-91.
50. Жмайлов В.М. Концептуальні підходи до визначення параметрів виживання сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової нестабільності / В.М. Жмайлов // Вісник СНАУ. Серія: економіка та менеджмент. – Вип.. 7/1 (29), 2008 р. – с.31.
51. Жмайлов В.М. Ринкова система України: стан та перспективи розвитку: [монографія] / за ред. О.В. Макарюка, В.М. Жмайлова, Ю.І. Данька – Х.: Міськдрук.- 2011. – 974 с.

52. Заболотний Г. М. та ін. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): Навч. посіб. — Вінниця: Вид. відділ ВДАУ. — 2006. — 395 с.
53. Забродский В.А. Развитие крупномасштабных экономико–производственных систем. / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. – Х. : Бизнес Информ, 2000. – 72 с.
54. Завгородняя А.В. Диагностика и моделирование фирмы / А.В. Завгородняя – СПб.: СПбГУЭФ, 1999. – 300с.
55. Загорулькін О.М. Інноваційна стратегія як основа сталого інноваційного розвитку підприємства / С.М. Загорулькін // Схід. – 2005. – №1 (67). – С. 17-21.
56. Закон України «Про аграрні розписки» від 06.11.2012 № 5479-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5479-17>.
57. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 5-6. – с. 30.
58. Закон України «Про господарські товариства» // Голос України. – 1992. - № 198.
59. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 № 1602-111 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
60. Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року №1087 1-1У / Закон. Україна // Офіційний вісник України: журнал. – Київ: Логос, 2003. - №33. – С.233-246.
61. Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31 жовтня 2008 року № 639// Відомості Верховної Ради України. – 2008. – №26. – ст. 172.

62. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №14. – ст. 186.
63. Закон України «Про ціни та ціноутворення» від 3 грудня 1990 р. // ВВР.-1992.-№10.
64. Земитан Г. Методы прогнозирования финансового состояния организации [Электронный ресурс] // Управление 3000, Режим доступа: <http://www.bizoffice.ru>
65. Зиновьев Ф.В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в агропромышленном комплексе Крыма./ Ф.В. Зиновьев - Симферополь: Таврия, 2004. – 260с.
66. Зіновчук В.В. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: Навч. посібник / В. В. Зіновчук, Л. В. Молдаван, В. Б. Моссаковський та ін.; за ред. В. В. Зіновчука. — К: Вища освіта, 2001. — 464 с.: іл.
67. Зорин В. Евразийская мудрость от а до Я : [толковый словарь] / В. Зорин – М.: Институт новой Экономики, 1992. – 315с.
68. Зось-Киор Н.В. Экологизация и ресурсосбережение как основа устойчивого развития / Н.В. Зось-Киор, А.В. Ковнеров // Збірник наукових праць ДонДУУ: “Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища»: Серія «Економіка». – Том X, випуск 120. – Донецьк, 2010. – С.17-27.
69. Зось-Киор Н.В. Определение приоритетов в реализации концепции устойчивого развития / Н.В. Зось-Киор, А.В. Ковнеров // Збірник наукових праць ДонДУУ: “Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища»: Серія «Економіка». – Том XI, випуск 156. – Донецьк, 2011. – С.16-22.
70. Зось-Киор Н.В. Управление организационно-хозяйственным механизмом устойчивого развития предприятий в контексте глобализации / Букреев А.М., Гончаров В.Н., Зось-Киор Н.В., Пожидаев А.Е., Припотень В.Ю., Захаров С.В., Теплинский Г.В.: монография. – Луганск: Изд-во «Ноулидж», 2012. – 280 с.

71. Зрівноважений розвиток сільських регіонів / Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос, І.В. Щербата//Вчені Львівського державного аграрного університету – виробництву. – Львів, 2001. – С. 7-9.
72. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию «Рио+20» «Будущее, которого мы хотим» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.uncsd2012.org/thefuturewewant.html
73. Іванов Ю.Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток: [монографія]/Ю.Б. Іванов – Х.: В-во «ІНЖЕК», 2008.–352с.
74. Каламбет С.В. Податковий потенціал: теорія, практика, управління / С.В. Каламбет – Д.: Наука і освіта, 2001. – 304 с.
75. Касич А.А. Управління адаптацією організаційно-економічних форм підприємств в сучасних умовах: дис.....канд. екон. наук.:08.00.04 / А.А. Касич – Київ, 2001. – 129с.
76. Квасовський О.Р. Проблеми наукової систематизації принципів оптимального оподаткування / О.Р. Квасовський // Фінанси України. – 2006. – № 2. – С. 101–112.
77. Клейнер Б.Г. Эконометрическое моделирование функционирования предприятия в рыночной среде. Предприятие в условиях рыночной адаптации / Б.Г. Клейнер – М.: ЧЭМИ РАН, 1996. – С. 8-32.
78. Колесников А.П. Методические подходы к построению оптимизационных производственно-инвестиционных моделей развития агробизнеса. Функциональная стратегия развития АПК: исследование, проблемы, предложения / А.П. Колесников, А.А. Татуев – Ростов-на-Дону: Росиздат, 2000. – с. 94-117.
79. Комиссия по устойчивому развитию. Сайт ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/sustainable/csd.shtml>
80. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 3–49.
81. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков – М.:Дека, 1997. – 304 с, с. 296

82. Костенко Т.Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: [навч. посібник]/ Т.Д. Костенко, Є.О. Підгора, В.С. Рижигов, В.А. Панков, А.А. Герасимов, В.В. Ровенська – К.: Центр навч. літ-ри, 2005. – 400с.
83. Костырко Л.А. Диагностика потенциала финансово-экономической устойчивости предприятия: [монография] / Л.А. Костырко – Харьков: Фактор, 2008. – 327с.
84. Кравченко С.А. Адаптація економічного механізму функціонування сільськогосподарських підприємств до умов ринку: [монографія] / С.А. Кравченко – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 444 с.
85. Кравченко С.А. Обеспеченность финансовыми ресурсами аграрных предприятий в процессе адаптации в рыночной среде. [монография] / С.А. Кравченко – К.: ННЦ ИАЭ, 2005. – 226 с.
86. Кравчук О.Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства: [монографія] / О.Я. Кравчук – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 256с.
87. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування: [монографія] / І.В. Кривов'язюк – Луцьк: ЛДТУ, Надстир'я, 2007.-260с.
88. Кропивко М.Ф. Управління в системі аграрних економічних відносин: [монографія] / М.Ф. Кропивко – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 444 с.
89. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией / М.И. Круглов – М.: Русская деловая литература, 1998 – 768 с.
90. Крюкова І.О. Стан та напрями удосконалення організаційно-економічного механізму в аграрних підприємствах / І.О. Крюкова // Аграрний вісник Причорномор'я Одеського державного аграрного університету. Економічні науки. – Вип. 27. – Одеса, 2005. – С.89-92.
91. Крючков А.Ф. Анализ методик прогнозирования кризисной ситуации коммерческих организаций с использованием финансовых индикаторов,

- 2002 [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<http://www.cfin.ru./press/management /2001-2/krukov.shtml/>
92. Кулинич О.І. Економічна статистика / О.І. Кулинич – Хмельницький: Поділля. – 2000. - 286 с.
93. Лапыгин Ю.Н. Методы оценки успешности развития организации : / Ю. Н. Лапыгин [электронный ресурс]. // Режим доступа : <http://www.elitarium.ru/>
94. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко – К., 2001. – 312с.
95. Лузан Ю.Я. Фінансовий стан агропромислового виробництва в Україні та шляхи його удосконалення/Ю.Я. Лузан//Економіка АПК.–2007.– № 5.–С.14-18.
96. Луцків О.М. Використання виробничого потенціалу в умовах конкурентного середовища // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонНУ, Часть 1. . 2003. . С. 315-317.
97. Макаренко Н.О. Державне регулювання макроекономічних ринкових механізмів та дерегуляції їх на макрорівні підприємства / Н.О.Макаренко // Вісник ХНАУ, серія: Економіка АПК і природокористування. – 2006. – №9. – С.150-154.
98. Макаренко Н.О. Деякі аспекти розвитку підприємництва в сучасних умовах / Н.О.Макаренко // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету, серія: Економічні науки. – 2004. – №38/50. – С.101-104.
99. Макаренко Н.О. Концепція формування механізму сталого розвитку сільськогосподарського виробництва /Н.О.Макаренко// Вісник СНАУ, серія: Фінанси і кредит. – 2012. – . № 2 (33).-С.209-214.

100. Макаренко Н.О. Маркетингове забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств / Н.О.Макаренко // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених [Аграрний форум-2008], (м. Суми, 15-18 жовтня 2008р.). – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – С.166.
101. Макаренко Н.О. Методи діагностики соціально-економічної ефективності суб'єктів господарювання/Н.О.Макаренко// Матер. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 20-29 квітня 2009р.) – Суми: Вид-во «Довкілля», 2009.-Т.ІІ. - С. 14-15.
102. Макаренко Н.О. Можливості сільськогосподарських підприємств в процесі реформування аграрного сектору / Н.О.Макаренко // Вісник СНАУ, серія: Економіка і менеджмент. – 2003. – вип..1-2. – С.130-134.
103. Макаренко Н.О. Організаційно-економічні аспекти кооперації фермерських господарств / Н.О.Макаренко // Вісник СНАУ, серія: Фінанси і кредит. – 2007. – №2(23). – С.332-336.
104. Макаренко Н.О. Основні етапи реформування сільськогосподарських підприємств / Н.О.Макаренко // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. [Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці], (м. Житомир, 3-5 березня 2005р.).- Житомир: Вид-во «Державний агроекологічний університет», 2005. – Ч.3. – С.173-176.
105. Макаренко Н.О. Особисті селянські господарства як основа розвитку приватного сектору аграрної сфери Сумської області / Н.О.Макаренко // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених [Аграрний форум-2007], (м. Суми, 4-6 квітня 2007р.). – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – Ч.2. – С.166.
106. Макаренко Н.О. Особливості становлення корпоративних структур у сфері регіонального агробізнесу/Т.В.Устік, Н.О.Макаренко// Матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. [Маркетингове забезпечення ринку продовольства], (м. Полтава, 23-24квітня 2013р.) – Полтава: ПДАА, 2013. – т.1. – С.83-85.

107. Макаренко Н.О. Прогнозування урожайності озимої пшениці з урахування фактору стійкості в Сумській області / Н.О.Макаренко // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф студентів, магістрів та аспірантів [Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи], (м. Харків, 19-20лютого 2003р.). – К.: ІАЕ УААН, 2003. – т.1. – С.336-338.
108. Макаренко Н.О. Стратегія і тактика реформ щодо подальшого розвитку АПК / Н.О.Макаренко // Матер. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 4-20 квітня 2006р.). – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006.- Ч.2. - С.357.
109. Макаренко Н.О. Стратегія логістичного управління підприємством /Н.О.Макаренко, М.С.Божок // Вісник СНАУ, серія: Фінанси та кредит, 2010. – 1(28) – С.244-248.
110. Макаренко Н.О. Управління виробничим потенціалом сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах / Н.О.Макаренко // Вісник СНАУ, серія: Економіка та менеджмент. – 2011. – №6/2(49). – С.62-69.
111. Макаренко Н.О. Фінансово-економічні важелі стабілізації розвитку сільськогосподарського виробництва / Н.О. Макаренко//Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств: кол. монографія / [за наук. ред.. д.е.н. проф. Є.В.Мішеніна].- Харків: ТОВ «Діса Плюс», 2013. –С.158-176..
112. Макаренко Н.О. Шляхи вдосконалення внутрішньогосподарських виробничих відносин сільськогосподарських підприємств / Н.О.Макаренко // Матер. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 20-29 квітня 2011р.)– Суми: СНАУ, 2011.- Т.1. - С.368.
113. Макаренко Н.О. Щодо реформування аграрного сектора економіки Сумської області / Н.О.Макаренко // Вісник ХНТУСГ, серія: Економічні науки. – 2004. – вип..30. – С.242-245.
114. Макаренко П.М. Економічна теорія на межі тисячоліть. Навч. посіб. /

- Л.Ю.Мельник, П.М. Макаренко, І. Г. Кириленко. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 748 с.
115. Макаренко П.М. Ринкова трансформація аграрного сектора: теорія та практика: [монографія] / П.М. Макаренко, А.Д. Топалов. – Запоріжжя: Запорізьк. національн.університет., 2006. – 373 с.
116. Макаренко П.М. Фінансово-кредитне забезпечення розвитку підприємств АПК: [монографія] / П.М. Макаренко, Л.М. Балахнічова. - Херсон: МУБіП, 2006. – 163 с.
117. Макогон В.В. Сталість виробництва як фактор ефективного відтворення / В.В. Макогон // Економіка АПК. – 2004. – №12. – С. 96-102.
118. Малік М.Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки./ М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. - №4.- с.3-10.
119. Маренич Т.Г. Трансформаційна динаміка та механізми економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики): [монографія] / Т.Г. Маренич – К.:ННЦ ІАЕ, 2005. – 454с.
120. Мармуль Л. О. Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки / Л. О. Мармуль, М. М. Радева. - К. : ННЦ ІАЕ, 2006. - 198 с.
121. Мартинов С.В. Сталий розвиток аграрного сектора: сутність та методи його формування / С.В. Матринов // Вісник Державного агроєкологічного університету. – 2004. – №1. – С. 305-12.
122. Мельник П. П. Аналіз сучасних організаційно-економічних проблем в агроєкосистемах / П. П. Мельник // Наукові праці МАУП. - 2011. - № 4. - С. 93-96
123. Мельник В.М. Оподаткування та податкове регулювання виробництва: [монографія] / В.М. Мельник – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 12–139.
124. Мельник, Т. М. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України/Т.М. Мельник, О.С. Головачова//Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013. - №3. - С. 169-184.

125. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – №12. – С. 8-14.
126. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34–41.
127. Методичні основи розвитку стабілізаційних процесів в середовищі підприємств. /За ред. Г.В. Саєнка. – Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 228 с.
128. Міністерство агрополітики і продовольства України офіційні повідомлення прес-служби, «Громадська рада схвалила Стратегію розвитку аграрного сектору економіки до 2020 року» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/node/7170>
129. Національна парадигма сталого розвитку України ; за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
130. Національна парадигма сталого розвитку України ; за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
131. Одягайло Б.М. Передумови кластеризації української економіки та підвищення її конкурентоспроможності / Генеза та глобалізація на адаптивність економічної системи (інституціональний підхід). Моногр. — Львів: „Магнолія плюс“, 2006. — С. 342—353.
132. Ожелевська Т. С. Місце кооперативного руху у соціально-економічному розвитку сільських територій / Т. С. Ожелевська //

- Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. - 2011. - № 163. - 4.2.-С. 67-72.
133. Олійник О.В. Економічний механізм сталого розвитку сільськогосподарських підприємств [монографія] / О.В. Олійник, Г.С. Морозова – Х.: «Міськдрук», – 2012. - 272 с.
134. Олійник О.В. Паритет цін на фактори виробництва та тенденції економічного розвитку / О.В. Олійник, Т.І. Олійник // Економіка АПК. – 2007. – №7. – С. 120-125.
135. Олійник О.В. Фінансово-економічні важелі стабілізації розвитку аграрного сектора України / О.В. Олійник // Вісник ХНАУ. Серія: Економіка і природокористування. – 2007. – №3. – С. 144-154.
136. Опарін В.І. Фінансова система України (теоретико-методологічний аспект) [монографія] / В.І. Опарін. – К.: КНЕУ.- 2005.- 240с.
137. Основи стійкого розвитку : [навч. посіб.] / за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2005. – 654 с.
138. Отецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: [монографія] / В.Л. Отецький– К.: ІАЕ УААН, 2003. – 412 с.
139. Пащенко О.Ю. Конкурентоспроможність та її чинники / О.Ю. Пащенко // Розвиток секторів і товарних ринків України. – У: ІВА, 2001. – 400с.
140. Пилипенко О. О. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання / О. О. Пилипенко ; [за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева]. - К. : ІАЕ, 2001. - Т. 1. - 831 с.
141. Погорелов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види / Ю.С. Погорелов // Вісник аграрної науки: Науково–теоретичний журнал Української Академії аграрних наук. – 2007.–№5.–с18–22.
142. Поліщук В. Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В. Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 11. — С. 168—173.

143. Полтавський Ю.А. Господарський механізм: приватна власність помножена на колективні методи ведення виробництва. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: [кол. монографія] / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К.: ІАЕ, 2000. - Т.1. – 810с.
144. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О. Л. Попова. –К. : ІЕП НАНУ, 2009. – 352 с..
145. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» від 11.08.2010 № 794: [Електронний ресурс]. – Режим доступу :zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2010
146. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.: постанова Кабінету Міністрів України // Офіційний Вісник України. - 2007. - № 73. - Ст. 27-35.
147. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №1. – С. 17.
148. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.: Закон України // Голос України. - 2005. - № 217.
149. Про порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті України на 2005 рік на здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів. Постанова Кабінету Міністрів України , від 18 лютого 2004 р.-№184. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
150. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: [кол. монографія] / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001.-Т.2. – 851с.

151. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період ://Матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, 10-11 квітня 2008 р. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 97 с.
152. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з на-вколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. — 2-ге вид. — К.: Інтелсфера, 2000. — 360 с.
153. Проект Закону «Про державне стратегічне планування». Загальна інформаційна сторінка, реєстраційний № 9407 від 03.11.2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_27pf3516=9407&зк1=7#иИаЬ5-1
154. Проект Закону України «Про сільське господарство» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?n=12119>
155. Рапопорт В.Ш. Диагностика управления (Практический опыт и рекомендации) / В.Ш. Рапопорт – М.: Экономика, 1998. – 127 с.
156. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року[Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://zakarpatt.rada.gov.ua/rishennya-rady/v-sklykannya/5-sesiya-ii-zasidannya/>
157. Реутов В.Е. Управління конкурентоспроможністю: [монографія] / В.Е. Реутов, Н.З. Вельгош. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 200с.
158. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80?test=XX7MfyrCSgkyzsTIZigzNvVHHI49gs80msh8Ie6>
159. Рубан Ю. Методологічні та методичні питання створення концепції сільського господарства / Ю. Рубан // Економіка агропромислового комплексу. – 1995. - № 1. – С. 50-53.

160. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С. 3-10.
161. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Доповідь на Десятих річних зборах Всеукраїнського конгресу економістів-аграрників 10-11 квітня 2008 р. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 45с.
162. Сайт «Аграрний сектор України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroua.net/statistics/>
163. Сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>
164. Сайт головного управління статистики в Сумській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>
165. Сайт Департаменту агропромислового розвитку Сумської ОДА [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroprom.gov.ua/>
166. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
167. Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
168. Сайт ННЦ «Інститут аграрної економіки» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iae.com.ua/>
169. Світлична А.В. Основні концепції розвитку сільськогосподарських підприємств / А.В. Світлична // Формування конкурентноздатності підприємств АПК : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 травня 2008 р. : тези доп. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – С. 248-251.
170. Сіренко Н.М. Стратегічне планування антикризового розвитку сільськогосподарських підприємств / Н.М. Сіренко // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 48-53.
171. Соколовская М.Б. Реструктуризация предприятия и формирование механизмов его адаптации / Экономическая кибернетика: системный анализ в экономике и управлении / М.Б. Соколовская СПб: СПбГУЭФ,

2001. Вып. 3. – С. 62-65.
172. Сталый розвиток // Вікіпедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/BA>
173. Сталый розвиток територіальної громади: управлінський аспект : [монографія] // за ред. Ю. О. Куца, В. В. Мамонової. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. – 335 с.
174. Стасюк В.П. Модели адаптивного управления предприятием / В.П. Стасюк – Донецк: Юго-Восток, 2003. – С. 17-189.
175. Статистичний щорічник Сумської області за 2013 рік (У двох частинах) / За ред. С.Г. Пілієва. – Головне управління статистики в Сумській області., 2014 – 322с.
176. Стратегия повышения экономической конкурентоспособности Днепропетровской области: кластеры строительства и сельского хозяйства [Электронный ресурс]. - Режим доступу: [http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/e7c5861d736b1beac2256eb80038536c/d02d2c9a551475c9c2257880006b2904/\\$FILE/2011.04.25%20Public%20Strategy%20Presentation%20RUS%20Final%20\(2\).pdf](http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/e7c5861d736b1beac2256eb80038536c/d02d2c9a551475c9c2257880006b2904/$FILE/2011.04.25%20Public%20Strategy%20Presentation%20RUS%20Final%20(2).pdf)
177. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року/за ред. Ю.О. Лупенко , В.Я. Месель-Веселяк / Наукове видання К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 112 с.
178. Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004 2015 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/projects/pro-vnesennya-dopovnen-do-strategiyi-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-oblasti-na-2004-2>
179. Стратегія економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.state.gov.sumy.ua/docs/komitet_ekonom_pitan/strateg_ns4932015.html

180. Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.khoda.gov.ua/html/upload/File/pages/sc.pdf>
181. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sm.gov.ua/images/docs/strategia/strat15-17.pdf>
182. Стратегія розвитку регіону. Запорізька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/article/1648/serednostrokoviy-plan-realizatsiji-u-2012-2014-rokah-zavdan,-viznachenih-strategiiji-regionalnogo-rozvitku-zaporizkoji-oblasti-na-period-do-2015-roku.html>
183. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cult.gov.ua/load/48-1-0-49>
184. Терещенко О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства / О. Терещенко // Економіка України. – 2003. - №8. – С. 38-45.
185. Ткач Г.В. Співвідношення дрібного та великого сільськогосподарського виробництва / Г.В. Ткач // Економіка АПК. – К, 2004. – №11. – С. 63-70.
186. Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми / В. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – №2. – С. 4-12.
187. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М.Бородіна, В.М.Геєць, А.О.Гуторов та ін.]. –К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2012. – 56 с.
188. Феленко А.В. Проектування сільськогосподарських підприємств ринкового типу / А.В. Феленко // Організаційно-економічні проблеми

- розвитку АПК : кол. монографія у 4 ч. / [за ред. П.Т. Саблука]. – К.: ІАЕ, 2001. – Ч.2. – С. 81-83.
189. Финансирование устойчивого развития: Материалы ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://www.un.org/ru/development/sustainable/finance.shtml>.
190. Харенко А.О. Ефективність функціонування та перспективи розвитку сільськогосподарських підприємств: дис. канд. екон. н.:08.00.04 / А.О. Харенко – Умань, 2008. –296с.
191. Хикс, Дж. Р. Стоимость и капитал [Текст] / Дж. Р. Хикс ; под ред. Р.М. Энтова. – М. : Прогресс, 1993. – 488 с.
192. Хорунжий М.Й. Організаційно-економічні трансформації у сільськогосподарському виробництві в процесі його капіталізації / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК, - 2005. - № 10. – С. 51-57.
193. Черевко Г. Теоретичні аспекти економічних взаємовідносин як основа кооперації в аграрному секторі / Г. Черевко, Ф. Горбонос // Економіка України. – 2004. - № 8. – С. 63-71.
194. Чернікова Н.М. Розробка стратегічних моделей комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва / Н.М. Чернікова // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету: Економічні науки. – № 51 (74) – Луганськ: ЛНАУ, 2005. – С. 131-136.
195. Чернявський А.Д. Організаційне проектування : навч. посіб. / Анатолій Дмитрович Чернявський. – К.: МАУП, 2005. – 160 с.
196. Чимитова А.Б. Вопросы устойчивого и безопасного развития экономики региона [Текст] : учебное пособие / А. Б. Чимитова, Е. А. Микульчинова. – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2007. – 216 с.
197. Чупіс А.В. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства: науково-методичне видання / [за ред. д.е.н., професора А.В. Чупіса]. – С.: вид-во «Довкілля», 2003. – 404 с.
198. Чурилова К.С. Возможности использования метода рангов в сельском хозяйстве / К.С. Чурилова // Економіка АПК. –К, 2003. – №11. –С. 154-159.

199. Шевчук В. Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку / Шевчук В.Я. — К.: Гео-принт, 2006. — 200 с.
200. Шиян Д.В. Аграрні цикли: історія, методологія, практика / Д. В. Шиян // Економіка АПК. — 2013. - № 2. — С. 43-48.
201. Шиян Д.В. Сталий розвиток сільського господарства: виникнення, сутність і зміст / Д.В. Шиян // Економіка АПК. — 2006. — №5. — С. 35-41.
202. Шиян Д.В. Циклічність у формуванні сталого розвитку сільського господарства: монографія / Д.В. Шиян / Харк. нац. аграр. у-нт. ім. В.В. Докучаєва. — Харків: ХНАУ, 2011. — 349 с.
203. Шпичак О.М. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків України./ О.М. Шпичак — К.: ІАЕ, 2000. — 585 с.
204. Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України : [монографія] / О.В. Шубравська. — К.: ІЕ НАН України, 2002. — 204 с.
205. Hulse J. H. Sustainable Development at Risk: Ignoring the Past. / J. H. Hulse — New Delhi: Cambridge University Press India Pvt. Ltd. Ottawa: International Development Research Centre, 2007. — 390 p.
206. Kates R. W. What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. / R. W. Kates, T. M. Parris, A. A. Leiserowitz. — Environment: Science and Policy for Sustainable Development, Number 3, P. 8–21.
207. Makarenko N.A.. Develop a Strategic Model for Sustainable Development of Agricultural Production / Н. А. Макаренко // Молодой ученый. — 2013. — №3. — С. 255-258.
208. Promoting Sustainable Agriculture and rural development: Agenda 21 Chapter 14. Rome: FAO, 1996.

ДОДАТКИ

Класифікація організаційних форм підприємництва за правовими ознаками

Організаційно-правова форма	Право власності на капітал та засновники	Джерела формування та розмір статутного фонду	Обмеження права стати учасником	Право учасника (члена, вкладника) на майно при виході з фірми	Юридична відокремленість фірми від учасників
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Приватне підприємство	Приватна власність громадянина України або фізичної особи іноземної держави	Вступний внесок засновника; необмежений	Інших учасників немає, законодавчо встановлена заборона займатися підприємницькою діяльністю певним категоріям громадян	Майно фірми в розмірі ліквідаційної вартості після сплати боргів повертається засновнику	Повна залежність фірми як юридичної особи від засновника: вихід засновника означає ліквідацію фірми
Державне підприємство	Державна власність, Фонд державного майна	Кошти держбюджету; не обмежені	Інших учасників немає	При виході працівника майновий стан фірми не змінюється	Те саме
Орендне підприємство	Власність орендодавця; організація орендарів (трудоий колектив)	Майно орендодавця; без обмежень	Не допускається примушувати до оренди зайвих для орендних підприємств об'єктів	Обумовлюються в статуті	Те саме
Виробничий кооператив	Колективна власність членів кооперативу; фізичні особи	Вступні внески (паї) — майно фізичних осіб; без обмежень	Не обмежується; мінімальна кількість учасників кооперативу — три особи	При виході члену кооперативу виплачується вартість частини майна фірми, пропорційно його паю, та частка прибутку, одержаного кооперативом в даному році до моменту виходу. Майно, передане в користування, повертається в натуральному виді без винагороди	Повна юридична відокремленість (якщо кількість членів кооперативу не зменшиться проти встановленого мінімуму)
Акціонерне товариство (відкрите, закрите)	Часткова власність акціонерів; юридичні та фізичні особи, в т.ч. іноземної держави	Початковий капітал формується від продажу акцій акціонерам; мінімальна межа статутного фонду встановлюється законодавче	Без обмежень	При продажі акцій припиняються відносини з підприємством	Повна юридична відокремленість та незалежність фірми як юридичної особи від учасників

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6
Товариство з обмеженою відповідальністю	Часткова власність учасників; юридичні та фізичні особи, в т. ч іноземної держави	Вартісні внески та майно учасників; мінімальна межа статутного фонду встановлюється законодавче	Без обмежень, до моменту реєстрації кожен з учасників зобов'язаний внести не менше 30% вказаного в установчих документах внеску	При виході учасника з товариства йому сплачується вартість частини майна фірми пропорційно його частці у статутному фонді, а також частка прибутку, одержаного товариством в даному році до моменту виходу учасника	Повна юридична відокремленість та незалежність фірми як юридичної особи від учасників
Повне товариство	Часткова власність учасників, в т.ч. іноземної держави	Вступні внески та вклади, майно учасників (вказуються в установчому договорі); без обмежень	Учасники не вправі від свого імені і в своїх інтересах здійснювати угоди, однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних), які мають однорідну з товариством ціль діяльності	Учаснику, який вибув, сплачується належна йому частка прибутку, одержаного товариством у даному році Майно, передане учасником у користування фірмі, повертається в натуральній формі без винагороди	Неповна відокремленість фірми від учасників. Учасник повного товариства, що було створене на невизначений термін, може у будь-який час вийти з товариства, попередивши про це не пізніше як за 3 місяці. Вихід з товариства, яке було створене на визначений термін, допускається лише при наявності поважних причин та за умови, що попередження надійшло не пізніше як за 6 місяців За інших умов повне товариство припиняє своє існування з вибуттям учасників
Командитне товариство	Часткова власність учасників: юридичні та фізичні	Вступні внески та вклади, майно учасників (вказуються в	Вкладник може вступити до товариства шляхом внесення	Так само як у повному товаристві, але учасникові з повною відповідальністю	Повна не відокремленість та залежність існування

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6
	особи, в т. ч. іноземної держави	установчому договорі); без обмежень	грошових або матеріальних вкладів. Сукупний розмір часток вкладників не повинен перевищувати 50% вартості майна товариства, зазначеного в установчому договорі. До моменту реєстрації товариства кожний з вкладників повинен внести не менш 25% свого вкладу	повертається його частка. а вкладнику - його вклад згідно з установчим договором та законодавством	товариства як юридичної особи від вибуття учасників з повною відповідальністю

Класифікація організаційних форм підприємництва за фінансово-економічними ознаками

Організаційно-правова форма	Участь у розподілі прибутку	Відповідальність за зобов'язаннями	Розподіл майна при припиненні діяльності
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Приватне підприємство	Порядок використання прибутку визначає власник підприємства або уповноважена ним особа	Підприємство відповідає всім своїм майном	Майно повертається власнику
Державне підприємство	Порядок використання прибутку визначається Фондом держмайна або уповноваженим ним органом згідно із статутом підприємства	“ “	“ “
Орендне підприємство	Розподіл чистого прибутку регулюється договором оренди і статутом.	Ступінь відповідальності в межах майна підприємства регулюється орендним договором і статутом	Орендоване майно повертається орендодавцю
Виробничий кооператив	Розподіл прибутку пропорційно до внесених паїв	Члени кооперативу відповідають в межах своїх паїв	Майно розподіляється між членами кооперативу пропорційно паям
Акціонерне товариство (відкрите, закрите)	Розподіл прибутку згідно з вартістю акцій. Використання прибутку на виплату дивідендів згідно із статутом	Відповідає всім своїм майном в межах належних акціонерам акцій	Розподіляється між учасниками товариства у порядку і на умовах, передбачених законом та установчими документами
Товариство з обмеженою відповідальністю	Розподіл прибутку згідно з внеском у відповідності до установчих документів	Учасники товариства несуть відповідальність в межах своїх внесків	Розподіляється між учасниками пропорційно їх внескам
Повне товариство	Розподіл прибутку згідно з розміром частки кожного учасника	Солідарна відповідальність всіх учасників їхнім майном, на яке може бути звернене стягнення. Учасник, який діяв без доручення від імені товариства, має право вимагати відшкодування своїх	Розподіляється між учасниками пропорційно їх внескам

Продовження додатку Б

1	2	3	4
		витрат, якщо доведено, що його діями майно товариства не зменшилось	
Командитне товариство	Згідно з розміром частки учасника з повною відповідальністю вкладу вкладника	Включає поряд з учасниками, які несуть відповідальність усім належним їм майном, одного або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майно (вкладників). При наявності двох або більше учасників з повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність	В першу чергу майно розподіляється між вкладниками (пропорційно до вкладів), а потім між учасниками згідно з розміром частки кожного

Класифікація організаційних форм підприємництва за організаційно-управлінськими ознаками

Організаційно-правова форма	Участь в керівництві підприємством	Використання найманої праці	Автономність виробничо-господарської діяльності від учасників
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Приватне підприємство	Власник одноособово здійснює керівництво підприємством або наймає керівника зі сторони (шляхом укладання контракту)	Власникові надане право використання найманої праці (без виконання трудових обов'язків особисто)	Виробничо-господарська діяльність повністю визначається власником, а в разі найманого керівника обмежується умовами контракту та статутом
Державне підприємство	Керівник підприємства наймається (призначається) Фондом державного майна або уповноваженим ним органом на контактній основі	Використання найманої праці на контрактній основі	Виробничо-господарська діяльність повністю визначається керівником підприємства
Орендне підприємство	Вищим органом є загальні збори членів орендного підприємства, який має право найняти за контрактом керівника	Орендарі є безпосередньо найманими працівниками	Обмежена автономність в сфері стратегічних питань виробничо-господарської діяльності
Виробничий кооператив	Вищим органом є загальні збори членів кооперативу на чолі з головою	Члени кооперативу зобов'язані виконувати трудові обов'язки на підприємстві; кооператив як юридична особа має право найму робочої сили	Всі довго- та середньострокові управлінські рішення приймаються загальними зборами членів кооперативу; поточна виробничо-господарська діяльність здійснюється правлінням; оперативні рішення приймаються головою правління
Акціонерне товариство (відкрите, закрите)	Вищим органом є загальні збори акціонерів, які обирають правління товариства, очолюване головою	Використання найманої праці на договірній основі. Посадові особи товариства виконують трудові обов'язки	Виробничо-господарська діяльність обмежена рішеннями загальних зборів акціонерів в частині вибору напрямків діяльності, питань оплати праці посадових осіб товариства, затвердження сум господарських договорів понад вказану в статуті величину, визначення оргструктури товариства, порядку використання прибутку

Продовження додатку В

1	2	3	4
Товариство з обмеженою відповідальністю. Товариство з додатковою відповідальністю	Вищим органом є збори учасників (або представників учасників), які обирають колегіальний (дирекція) або одноособовий (директор) виконавчий орган, який здійснює виконання рішень зборів учасників. Директор не вправі приймати рішення, обов'язкові для учасників	Використання найманої праці на договірній основі, в т.ч. з посадовими особами товариства, які можуть не бути учасниками	Директор (або дирекція) вирішує всі питання діяльності товариства, які входять у виключну компетенцію зборів учасників (така, як у акціонерного товариства)
Повне товариство	Ведення справ товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства (згідно з дорученням, підписаним усіма учасниками)	Для учасників, які здійснюють ведення справ товариства, обов'язковим є виконання трудових обов'язків. Товариство як юридична особа має право використання найманої праці	Повна залежність виробничо-господарської діяльності товариства від учасників, яким доручено ведення справ
Командитне товариство	Керівництво справами товариства покладається тільки на учасників з повною відповідальністю (якщо учасник один, керівництво здійснюється ним самостійно). Вкладники мають право діяти від імені товариства тільки за дорученням і не вправі перешкоджати діям учасників в управлінні справами товариства	Учасники, які здійснюють керівництво справами товариства, зобов'язані виконувати трудові обов'язки. Товариство має право використання найманої праці	Повна залежність виробничо-господарської діяльності товариства від учасників з повною відповідальністю, які керують справами товариства

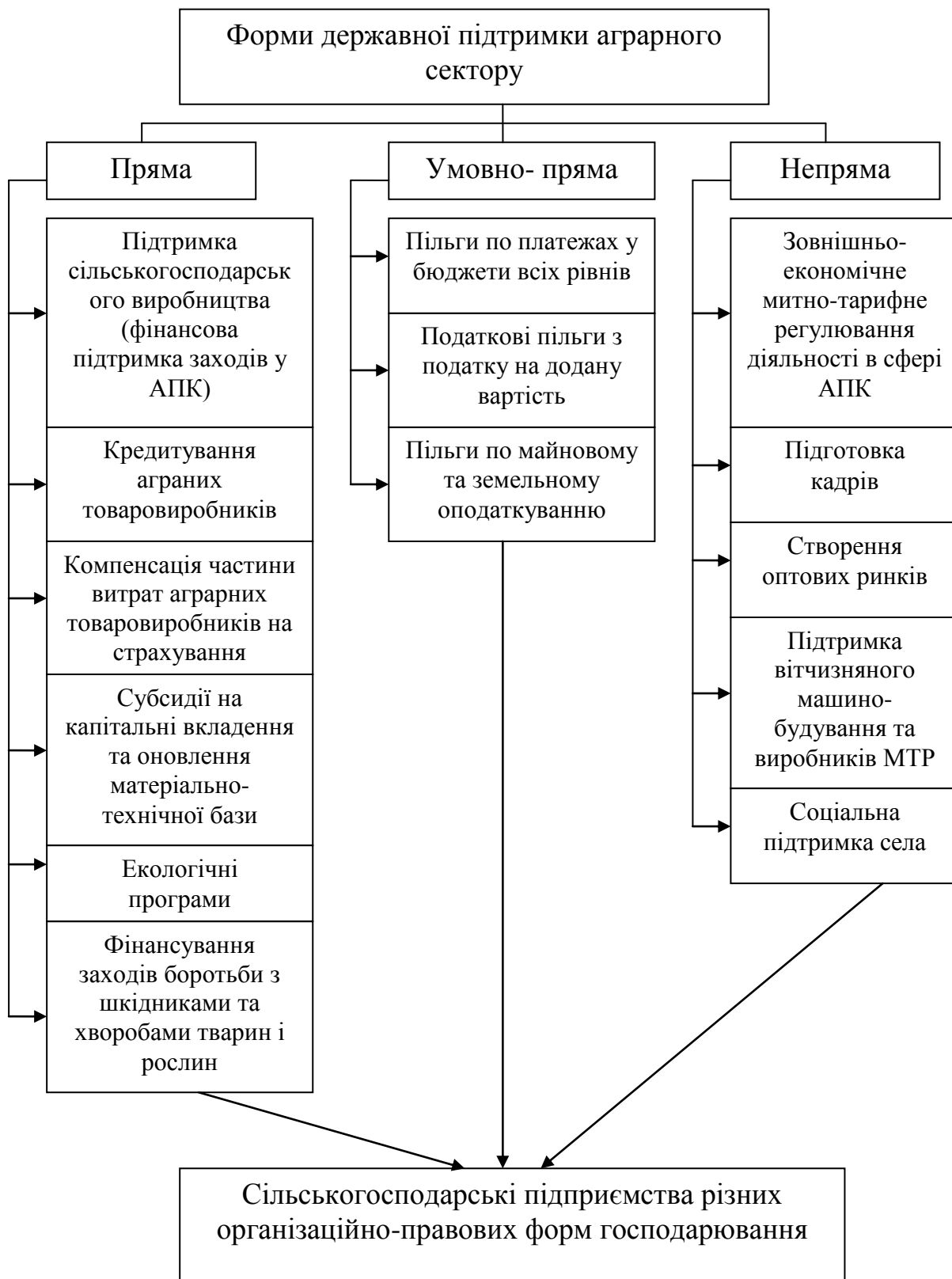

Рис.1. Форми державної підтримки аграрного сектору

(Джерело: [8]).

Додаткова виручка від реалізації сільськогосподарської продукції в Сумській області з урахуванням співвідношень цін на основні види, які склались в

Україні в 2013 році

Види продукції	Співвідношення цін основних видів аграрної продукції до ціни на зерно пшениці в Україні	Ціна реалізації продукції, грн. за т		Обсяг реалізованої продукції, тис. т	Додаткова виручка від реалізації продукції з урахуванням співвідношень цін, тис. грн.
		згідно із співвідношеннями	середня по області		
Насіння соняшнику	2,0	2747,8	2689,0	307,3	18069,2
Картопля	1,5	2021,2	3762,7	13,2	-
Овочі	4,0	5454,8	2089,3	4,9	16490,9
Плоди	1,9	2646,2	3932,7	1,6	-
Велика рогата худоба (жива маса)	8,0	10964,3	10676,1	12,3	3544,9
Свині (жива маса)	11,4	15589,0	16273,4	7,3	-
Птиця	12,7	17357,6	18805,9	2,9	-
Молоко	1,6	3144,7	3700,2	138,6	-
Яйця	0,5	659,9*	743,6*	194202*	-
Разом	-	-	-	-	38105,0

* - тис. шт.

Рейтинг сільськогосподарських підприємств за рівнем забезпеченості ресурсним потенціалом

Організаційно-правові форми	Показники					Рангові місця				
	Площа ріллі на 1 підприємство, га	Чисельність працівників, осіб	Фондозабезпеченість, тис. грн/га	Фондоозброєність, тис. грн/чол.	Витрати на 1 га ріллі, грн	Площа ріллі на 1 підприємство, га	Чисельність працівників, осіб	Фондозабезпеченість, тис. грн/га	Фондоозброєність, тис. грн/чол..	Витрати на 1 га ріллі, грн
	2009р.					2009р.				
Господарські товариства	1464	86	109,0	20,9	1351	5	4	2	3	3
Приватні підприємства	1276	61	127,1	29,4	1230	6	6	1	1	5
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	2097	162	75,0	11,3	2151	3	2	4	5	1
Інші підприємства	1521	83	105,8	21,6	1276	4	5	3	2	4
Державні господарства	2936	186	51,7	9,6	1470	1	1	6	6	2
Фермерські господарства	2674	112	59,8	15,2	1100	2	3	5	4	6
	2010р.					2010р.				
Господарські товариства	1495	79	115,7	24,8	1675	3	4	3	3	3
Приватні підприємства	1234	55	145,4	35,8	1364	6	6	1	1	6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1416	102	57,0	19,3	2171	4	3	6	4	1
Інші підприємства	1248	69	136,2	28,1	1821	5	5	2	2	2
Державні господарства	2604	158	65,1	12,6	1595	1	1	5	6	4
Фермерські господарства	2456	103	72,1	18,2	1391	2	2	4	5	5
	2011р.					2011р.				
Господарські товариства	1733	72	97,8	26,0	1928	3	4	4	3	3
Приватні підприємства	1450	44	120,5	42,5	1560	4	6	3	1	6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1202	74	131,8	25,0	2414	6	3	1	4	2

Інші підприємства	1283	63	123,2	30,2	2458	5	5	2	2	1
Державні господарства	2335	135	66,7	14,2	1888	2	2	5	5	4
Фермерські господарства	3264	141	54,2	12,8	1792	1	1	6	6	5
	2012р.					2012р.				
Господарські товариства	1849	64	96,1	30,2	2888	4	4	3	3	3
Приватні підприємства	1711	40	106,8	48,4	1941	5	6	2	1	6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1446	77	119,6	25,2	4056	6	2	1	5	1
Інші підприємства	2136	66	77,2	30,1	2177	2	3	5	4	5
Державні господарства	2257	117	68,2	16,4	3077	1	1	6	6	2
Фермерські господарства	2006	59	89,6	32,4	2209	3	5	4	2	4
	2013р.					2013р.				
Господарські товариства	1985	56	91,7	35,2	2848	4	4	3	3	3
Приватні підприємства	1598	32	117,9	62,9	1859	5	6	2	1	6
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1120	70	149,6	28,3	4562	6	3	1	4	1
Інші підприємства	5299	103	35,6	20,6	2914	1	2	6	5	2
Державні господарства	2294	107	75,7	18,9	2755	2	1	5	6	4
Фермерські господарства	2062	54	90,9	36,9	2215	3	5	4	2	5

Частка сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм в Сумській області, %

Організаційно-правові форми	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р. до 2005р., +/-
Господарські товариства	74,4	74,2	73,9	72,9	71,1	66,6	65,1	65,4	64,0	-10,4
Приватні підприємства	18,3	17,6	19,2	19,0	19,8	21,5	25,2	22,1	24,7	6,4
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	2,8	2,4	2,2	2,4	2,7	4,8	3,8	3,8	2,4	-0,4
Інші підприємства	2,2	3,7	3,3	3,7	3,6	2,9	2,1	1,2	0,8	-1,4
Державні господарства	1,9	1,8	1,0	1,1	1,2	1,9	2,1	2,3	2,5	0,6
Фермерські господарства	0,3	0,4	0,4	0,9	1,7	2,4	1,8	5,2	5,6	5,3
Усього с.-г. підприємства області	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-

Додаток Є

Додаток Ж

АНКЕТА 1

№ п/п	Запитання	Оцінка (+,-)
1	2	3
1.	Як Ви оцінюєте нинішній стан аграрного сектору економіки?	
	а) задовільно;	
	б) незадовільно;	
	в) дуже незадовільно.	
2.	Як Ви вважаєте, у перспективі стан аграрного сектора:	
	а) залишиться незмінним;	
	б) покращиться;	
	в) погіршиться.	
3.	Назвіть причини, які перешкоджають розвитку аграрного виробництва:	
	а) низькі ціни на сільськогосподарську продукцію;	
	б) незадовільна матеріально-технічна база;	
	в) слабка мотивація до сільськогосподарської праці;	
	г) відсутність власної переробки;	
	д) низька інвестиційна привабливість галузі;	
	е) відсутність заставного майна.	
4.	Чи згодні Ви з тим, щоб земля була об'єктом купівлі-продажу?	
	а) так, це необхідна умова розвитку сучасного сільського господарства;	
	б) ні.	
5.	Чи маєте Ви майновий пай?	
	а) так;	
	б) ні.	
6.	Якщо Ви є власником майнового паю, то як розпорядилися ним на сьогодні?	
	а) продав;	
	б) використовую як заставне майно;	
	в) використовую сам;	
	г) віддав в оренду на період від 3 до 5 років.	
7.	Виділіть найвагоміші заходи, спрямовані на підвищення віддачі трудових ресурсів:	
	а) удосконалення умов праці;	
	б) впровадження нових технологій;	
	в) підвищення кваліфікації працівників;	
	г) розробка системи мотивації до праці;	
	д) застосування нових методів управління виробництвом;	
	е) перерозподіл обов'язків;	
	е) своєчасна виплата заробітної плати та підвищення її рівня.	
8.	Назвіть, які, на Вашу думку, основні джерела фінансування сільськогосподарського виробництва?	
	а) державні дотації;	
	б) джерела власних коштів;	
	в) банківські кредити;	
	г) інвестиції.	
9.	Які сільськогосподарські підприємства із запропонованих мають перспективи розвитку?	
	а) колективні вузькогалузові сільськогосподарські підприємства;	

Продовження додатку Ж

1	2	3
	б) колективні великотоварні багатогалузеві сільськогосподарські підприємства з власною переробкою і торгівлею;	
	в) дрібні вузькогалузеві приватні підприємства;	
	г) об'єднання дрібнотоварних приватних підприємств	
10.	Назвіть найвагомійший напрямок подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва:	розвитку
	а) заборонити продаж землі та повернутись до колективного управління;	
	б) укрупнити аграрні підприємства за обмеженої кількості засновників;	
	в) відмінити будь-яке державне регулювання в сільському господарстві за винятком антимонопольного комітету;	
	г) віддати землю та майно в оренду крупним інвесторам;	
	д) сприяти встановленню дрібновласницького укладу.	
11.	Визначте заходи щодо забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва:	
	а) відновити дотації в сільськогосподарському виробництві;	
	б) удосконалити нормативно-правову базу;	
	в) підвищувати кваліфікацію сільськогосподарських працівників;	
	г) вести роботу щодо залучення інвесторів;	
	д) поширювати кооперативні відносини у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва;	
	е) розвивати ринок землі.	

Додаток 3

АНКЕТА 2

№ п/п	Запитання	Оцінка (+,-)
1	2	3
1.	Ваш вік	
2.	Стать:	
	а) чол.;	
	б) жін.	
3.	Ваша освіта:	
	а) середня;	
	б) середня спеціальна;	
	в) незакінчена вища;	
	г) вища.	
4.	Чи знаєте Ви, що таке сільськогосподарський кооператив?	
	а) знаю добре;	
	б) маю уявлення;	
	в) не знаю.	
5.	Чи відомі Вам суть, значення та основні принципи кооперації?	
	а) відомі;	
	б) відомі частково;	
	в) зовсім не відомі.	
6.	Чи хотіли б Ви стати членами сільськогосподарського кооперативу?	
	а) так;	
	б) ні.	
7.	Спільне здійснення яких видів діяльності є більш економічним?	
	а) постачання добрив, пально-мастильних матеріалів, запчастин, насіння та ін.;	
	б) реалізація продукції;	
	в) переробка сільськогосподарської сировини;	
	г) надання агротехнічних, меліоративних, ветеринарних, консультаційних та інших послуг;	
	д) зберігання сільськогосподарської продукції.	
8.	Які, на Вашу думку, основні причини, які перешкоджають розвитку кооперації в регіоні (пронумеруйте за вагомістю):	
	а) нерозуміння суті кооперації;	
	б) недосконалість законодавчої бази;	
	в) брак коштів та/або матеріально-технічних засобів для заснування кооперативу;	
	г) відсутність державної підтримки;	
	д) відсутність однодумців.	
9.	Чи впевнені Ви в необхідності кооперування у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва?	
	а) не впевнений, чи це потрібно;	
	б) в цьому немає потреби.	
10.	Які вигоди надасть сільськогосподарським товаровиробникам налагодження спільного обслуговування господарств?	
	а) здешевлення вартості сировини, яка купується, матеріальних засобів виробництва за рахунок формування оптових партій;	

Продовження додатку Ж

1	2	3
	б) отримання прибутку не тільки у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, але і в сфері її переробки, реалізації;	
	в) реалізація продукції за вигіднішими цінами, зростання кількості потенційних клієнтів;	
	г) оновлення або розширення матеріально-технічної бази за рахунок пайових внесків;	
	д) впровадження виробництва нових товарів, послуг;	
	е) завоювання нових, вигідніших ринків збуту;	
	е) стабільність та впевненість у майбутньому.	
11.	Вирішенню яких соціальних проблем, на Вашу думку, допомагає сільськогосподарська кооперація?	
	а) зайнятості сільського населення;	
	б) розвитку соціальної інфраструктури.	
12.	Які заходи, необхідні для ефективної роботи сільськогосподарського кооперативу?	
	а) наявність спеціалістів у сфері кооперації;	
	б) пільгове кредитування;	
	в) єдність цілей;	
	г) визначення видів діяльності кооперативу, які мають перспективне значення;	
	д) розробка детального бізнес-плану;	
	е) встановлення довірливих відносин;	
	е) раціональне співставлення цілей та ресурсів;	
	ж) узгодженість під час розробки Статуту та Правил внутрігосподарської діяльності;	
	з) обмеження кількості членів кооперативу;	
	и) підтримка з боку держави.	

Додаток И

Характеристика розроблених сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Категорія	Сценарій		
	оптимістичний	реалістичний	песимістичний
Моделі сталого розвитку:			
- об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	має законодавчо-правові та економіко-організаційні підстави розвитку, може активно розвиватися	може набути активного розвитку за умови посилення державної підтримки, активізації фінансового зміцнення та подолання недовіри громадян до будь-яких об'єднань	розвиток моделі може гальмуватися через посилення конкурентної боротьби та появу монополістів
- об'єднання власників особистих селянських господарств	має законодавчо-правові та економіко-організаційні підстави розвитку, може розвиватися	має реальні можливості економічного та організаційного зростання за умов удосконалення технологічних процесів та появи соціальних вигод для учасників процесів	загроза розпаду об'єднань через недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки, а також через психологічну втому
- об'єднання власників індивідуальних та майнових паїв	існує реальна майнова можливість створення моделі, її розвитку та переходу до фази економіко-організаційного зростання	існує реальна можливість появи правових передумов створення моделі на тлі появи перешкод через недосконалість економічних умов	зникнення об'єднань у разі нестворення відповідних економіко-правових умов для їх функціонування або під впливом активного розвитку об'єднань власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств
Інтегральний показник використання ресурсного потенціалу			
	може становити 9-10 балів	може становити 6-8 балів	може становити 1-5 балів
Вплив ефективності використання земельних угідь на рівень інтегрального показника використання ресурсного потенціалу	вплив значний через досить високу ефективність використання	вплив помірний, ефективність використання земельних угідь достатня	ефективність використання земельних угідь є недостатньою, тому вплив є незначним
Вплив ефективності використання	вплив значний через достатньо	вплив помірний через середній рівень зносу	вплив незначний через високий

основних засобів виробництва на рівень інтегрального показника використання ресурсного потенціалу	високу ефективність використання та низький рівень зносу засобів виробництва	засобів виробництва та недостатню завантаженість виробничих потужностей	рівень зносу засобів виробництва та вкрай низьку завантаженість виробничих потужностей
Вплив ефективності використання трудових ресурсів на рівень інтегрального показника використання ресурсного потенціалу	вплив значний через досить високий рівень кваліфікації, наявність досвіду, працездатний вік та рівень заробітної плати, який значно перевищує рівень прожиткового мінімуму	вплив помірний через достатній рівень кваліфікації, наявність певного досвіду, здебільшого працездатний вік та рівень заробітної плати, який дещо перевищує рівень прожиткового мінімуму	вплив слабкий через недостатній рівень кваліфікації, відсутність досвіду та рівень заробітної плати, який не перевищує рівня прожиткового мінімуму
Вплив ефективності використання витрат на рівень інтегрального показника використання ресурсного потенціалу	вплив значний через досить високу ефективність використання витрат та їх мінімізацію. Інвестування діяльності відбувається переважно за рахунок власних коштів	вплив достатньо високий через помірну ефективність використання витрат, їх оптимізацію, що сприяє інвестуванню діяльності шляхом поєднання власних та залучених коштів	вплив не достатній для розширеного відтворення виробництва через низьку ефективність використання витрат, через брак власних коштів та обмежені можливості їх залучення
Вплив платоспроможності підприємства на рівень інтегрального показника використання ресурсного потенціалу	платоспроможність є достатньою, при цьому не спостерігається ні браку, ні надлишку коштів, а отже рівень ділової активності підприємства є стабільно високим. Дебіторська заборгованість знаходиться в межах термінів сплати	платоспроможність є достатньою, при цьому інколи спостерігаються брак або надлишок коштів, а отже рівень ділової активності підприємства не завжди є стабільним. Невелика частка дебіторської заборгованості може знаходитись поза межами термінів сплати	платоспроможність є недостатньою, рівень ділової активності підприємства є нестабільним. Переважна частка дебіторської заборгованості може знаходитись поза межами термінів сплати
Інтегральний показник участі с.- г. підприємств у розвитку аграрного бізнесу			

Інтегральний показник рівня використання сільськогосподарськими підприємствами ринкових можливостей	є фірмові магазини, підприємство активно співпрацює з торговельними домами, активно просуває продукцію по ланцюжку агробізнесу, співпрацює з кредитними спілками; активно використовує консультаційні послуги та бере участь у розвитку кооперативних відносин у сфері обслуговування	фірмові магазини існують не завжди, підприємство інколи співпрацює з торговельними домами, має наміри просувати продукцію по ланцюжку агробізнесу та співпрацювати з кредитними спілками; інколи використовує консультаційні послуги, бере посильну участь у розвитку кооперативних відносин у сфері обслуговування	фірмові магазини створюють рідко, підприємство вкрай рідко співпрацює з торговельними домами, не завжди має наміри просувати продукцію по ланцюжку агробізнесу та співпрацювати з кредитними спілками; майже не використовує консультаційні послуги, та майже не бере участі у розвитку кооперативних відносин у сфері обслуговування
	використання інновацій та залучення інвестицій є активними. Підприємства беруть активну участь в об'єднаннях, спілках, союзах, у виставках, ярмарках, аукціонах. Стан інфраструктури є соціально орієнтованим	підприємства мають змогу використовувати інновації та залучати інвестиції, брати участь в об'єднаннях, спілках, союзах, у виставках, ярмарках, аукціонах. Стан соціальної інфраструктури орієнтований на дотримання інтересів селянства	підприємства не завжди мають змогу використовувати інновації та залучати інвестиції, брати участь в об'єднаннях, спілках, союзах, у виставках, ярмарках, аукціонах. Стан соціальної інфраструктури не повною мірою орієнтований на дотримання інтересів селянства

СУМСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

вул. Першотравнева, 29, м. Суми, 40009, тел. (0542) 77-02-70, факс 77-15-47

E-mail: pole@utel.net.ua Код ЄДРПОУ 00734373

29.10.2014 № 01-21/2839 На № _____ від _____

Спеціалізованій раді із захисту
дисертацій на здобуття вченого
ступеня кандидата економічних
наук

**Про впровадження результатів
наукових досліджень Макаренко Н.О.**

Результати наукових досліджень з питань організаційно-економічного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва використовуються органами управління агропромислового розвитку області. Зокрема, основні напрацювання Макаренко Н.О. знайшли втілення при розробці пріоритетних напрямків діяльності обласного управління в сфері прогнозування сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та стимулювання інвестиційної привабливості аграрних суб'єктів господарювання.

Розроблені стратегічні моделі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва Сумської області з урахуванням потреб ринку схвалені і прийняті до впровадження сільськогосподарськими підприємствами Сумської області.

Заступник директора Департаменту
агропромислового розвитку
Сумської ОДА

Ю.Б.Костюк

ЛЕБЕДИНСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

вул. К.Маркса, 11, м. Лебедин, 42200, тел. (05445) 2-19-45, факс 2-19-45
e-mail: lebarok@sm.ukrtel.net

від 21.11.2014 № 150

на № _____ від _____

Голові спеціалізованої вченої ради зі
спеціальності 08.00.03 – економіка та
управління національним
господарством

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження
Макаренко Наталії Олексіївни

Управління агропромислового розвитку Лебединської райдержадміністрації повідомляє, що пропозиції Макаренко Н.О. щодо розроблених проектів організаційного забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва на основі підвищення ефективності механізму регулювання економічних відносин сільськогосподарських виробничих підприємств та гармонізації відношень між їх виробничою і комерційною діяльністю використовуватимуться аграрними формуваннями регіону з метою їх подальшого ефективного розвитку.

Начальник управління
агропромислового розвитку
Лебединської райдержадміністрації

Б.О.Лубенський

Б.О.Лубенський

УКРАЇНА
 АДМИНІСТРАЦІЯ
 СІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 УПРАВЛІННЯ
 АГРОПРОМИСЛОВОГО
 РОЗВИТКУ
 Одеський район
 00734400
 № 16/Буринськ 2014
 в Буринську
 вул. Героїв Сталінського, 20

Довідка
 про впровадження результатів наукового дослідження

Видана Макаренко Наталії Олексіївні про те, що результати її дисертаційного дослідження на тему: «Організаційно-економічне забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва», впроваджені у виробництво, що сприятиме забезпеченню сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і дасть можливість реалізувати заходи щодо покращення роботи підприємств Буринського району Сумської області. Запропоновані методичні підходи щодо організаційно-економічного забезпечення сталого розвитку виробництва можуть бути використані в аналітичній та плановій роботі в підприємствах різних організаційних форм господарювання в Буринському районі Сумської області.

Начальник районного управління
 агропромислового розвитку в
 Буринському районі Сумської області

 І. М. Мірошник

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Г.Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021, тел./факс (0542) 787-640, admin@sau.sumy.ua,
код за ЄДРПОУ 04718013

№ 3600/1 від 30.10.2017 р. на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Макаренко Наталії Олексіївни
на тему: «Організаційно-економічне забезпечення сталого розвитку
сільськогосподарського виробництва»

Результати наукових досліджень Макаренко Наталії Олексіївни, викладені в дисертаційній роботі, впроваджені в навчальний процес факультету «Економіки і менеджменту» Сумського національного аграрного університету. Зокрема при викладанні лекційних курсів «Маркетинг», «Маркетингове ціноутворення», «Логістика», «Логістичний менеджмент», «Ціни та ціноутворення» для студентів галузей знань 0305 Економіка і підприємництво та 0306 Менеджмент та адміністрування напрямів підготовки 6.030507 Маркетинг, 6.030601 Менеджмент, 6.030510 Товарознавство і торгівельне підприємництво, в дипломних та магістерських роботах студентів спеціальностей 8.(7).050108 Маркетинг, 8.(7).050201 Менеджмент, використовувалися:

- теоретичні та практичні аспекти визначення конкурентоспроможності продукції, підприємств та аграрної галузі в цілому;
- результати досліджень моніторингу регіонального ринку сільськогосподарської продукції Сумської області;
- прогноз розвитку регіонального аграрного ринку.

Проректор з наукової роботи та економічних питань
к.е.н., доцент

О.М.Маслак

Декан факультету економіки і менеджменту
к.е.н., доцент

Н.І.Строченко

Завідувач кафедри статистики, АГД та маркетингу,
к.е.н., професор

В.М.Жмайлов

17.03.2018